

EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA

9. kolo na Slovensku

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV

EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA

9. kolo na Slovensku

Denisa Fedáková, Michal Kentoš a kolektív
Košice, 2020

Recenzenti:

prof. PhDr. Tomáš Sollár, PhD.

prof. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Autorský kolektív:

Matúš Adamkovič (1,3 AH), Miroslava Bozogáňová (0,7 AH),

Mária Ďurkovská (0,9 AH), Denisa Fedáková (1,2 AH),

Anna Kalistová (0,9 AH), Michal Kentoš (0,7 AH),

Alexander Loziak (0,5 AH), Jana Papcunová (0,6 AH),

Ivana Piterová (0,7 AH), Ivan Schmidt (0,5 AH),

Jozef Výrost (0,3 AH)

Grafický dizajn: Tlačiareň uBabeja, Košice 2020

ISBN 978-80-89524-52-5 (online, Pdf)

<https://doi.org/10.31577/2020.978-80-89524-52-5>

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

OBSAH

Predslov

Jozef Výrost

s. 5

O projekte Európska sociálna sonda

Denisa Fedáková,
Michal Kentoš

s. 9

Vnímanie spravodlivosti a férovosti na Slovensku a v Európe

Mária Ďurkovská,
Anna Kalistová

s. 14

Kvalita života a ekonomická situácia: Ako je na tom Slovensko?

Matúš Adamkovič

s. 49

„Schvaľujete toto rozhodnutie?“ Meniace sa rodinné normy v Európe a na Slovensku

Denisa Fedáková

s. 70

Postoje k migrácii na Slovensku v kontexte Európy a krajín Vyšehradskej štvorky

Miroslava Bozogánová,
Ivana Píterová

s. 89

Používanie internetu v Európe (a na Slovensku). V čom sa líšia online a offline Slováci?

Ivan Schmidt,
Alexander Loziak

s. 115

Politická participácia Slovákov a Sloveniek v európskom kontexte

Michal Kentoš,
Jana Papcunová

s. 134

Predslov

Jozef Výrost
(národný koordinátor Európskej Sociálnej Sondy
na Slovensku v rokoch 2003 – 2018)

- 1 National Centre for Social Research – od r.2033 City University London; GESIS – Leibnitz Institute for the Social Sciences, Mannheim; NSD – Norwegian Centre for Research Data, Bergen; SCP – The Netherlands Institute for Social Research, Haag; Univerzita Pompeu Fabra, Barcelona; Univerzita Ljubljana
- 2 V životnej ceste sira Rogera Jowella sa odzrkadlili zložité peripetie vývoja britského impéria v druhej polovici 20. storočia: narodil sa v r. 1942 v Kapskom Meste. Počas štúdií na univerzite sa stal čelným funkcionárom únie vysokoškolských študentov a aktívne vystupoval proti apartheidu. Pred hrozbou väzenia presídlil do Veľkej Británie, kde pokračoval v štúdiu a súčasne v rámci Labour Party organizoval bojkot juhoafrických produktov a služieb. Pod vedením M. Abramsa sa postupne stal expertom v oblasti sociálnych prieskumov: založil a 30 rokov viedol NatCen Social Research; stál pri zrode dlhodobého programu British Social Attitude Survey v r. 1983; bol zakladateľom a prvým predsedom International Social Survey Program (v rokoch 1984 – 1989); stal sa prvým riaditeľom projektu ESS a túto funkciu vykonával do roku 2011; v roku 2008 sa stal za zásluhy o rozvoj sociálnych vied nositeľom KBE – 1. stupňa Radu britského impéria a titulu Sir, ktorý prijal a ponímal ako spoločné ocenenie úlohy a významu spoločenských vied. Odišiel vo veku nedožitých sedemdesiatin vo vianočnom čase r. 2011.
- 3 Max Kaase sa narodil v r. 1935 v Krefelde, vyštudoval ekonómiu, sociológiu a politické vedy na univerzite v Kolíne. Okrem viacerých zahraničných stáží dlhodobo pôsobil ako profesor na univerzitách v Mannheime (1966 – 1993) a Berlíne (1993 – 2000). Do svetovej histórie sociálnych výskumov sa zapísal ako spoluzakladateľ a riaditeľ (spolu s Kennethom Newtonom z Essex University) dlhodobého projektu Európskej nadácie pre vedu (ESF, European Science Foundation) nazvaného Belief in Government (BiG). Zameriaval sa na komplexnú analýzu utvárania politických postojov a presvedčení obyvateľov krajín Západnej Európy. Výsledky rozsiahleho komparatívneho výskumu boli zverejnené v piatich dieloch publikácií Belief in Government, na ktorých sa profesor Kaase významnou mierou podieľal ako autor i ako spolu-editor.
- 4 https://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS_blueprint.pdf

Bienálne organizovaný projekt Európska sociálna sonda (European Social Survey, ESS) sa v čase písania tohto textu dožíva menšieho jubilea: vstupom do realizácie 10. kola zaznamenal dvadsiate výročie svojej existencie. Táto iniciatíva významných európskych akademických pracovísk sociálneho výskumu¹ sa prejavila na sklonku 20. storočia v podobe zámeru uskutočniť dlhodobý, systematický, reprezentatívny a komparatívny výskum vývoja individuálnych orientácií (postojov, presvedčení, správania) obyvateľov krajín Európy v 21. storočí a súčasne fungovať ako laboratórium vývoja pokročilých metodologických postupov sociálneho výskumu. Kľúčovú rolu v tejto akademickej iniciatíve zohrali dve osobnosti svetového významu v oblasti sociálneho výskumu – profesor Roger Jowell² a profesor Max Kaase³. Nimi vypracovaný návrh projektu⁴, adresovaný Európskej nadácii pre vedu (ESF – European Science Foundation) získal podporu a následne aj finančné zdroje alokované pre zabezpečenie potrieb medzinárodnej koordinácie – náklady spojené s realizáciou ESS v účastníckych krajinách mali byť pokryté z vnútorných zdrojov.

Hoci oslovené boli všetky európske krajiny, prvého kola ESS (2002) sa ich zúčastnilo 22. Na Slovensku tiež začali práce na príprave národnej štúdie v rámci prvého kola ESS, napokon sa však finančné zabezpečenie náročnej realizácie (účasť reprezentatívnej vzorky 2500 respondentov, administrácia dotazníka s rozsahom vyše 300 otázok) zabezpečiť nepodarilo. Prijatie Zákona o vede a technike č. 132/2002 Z.z. otvorilo možnosť financovania ESS na Slovensku prostredníctvom Štátneho programu výskumu a vývoja (ŠPVV), vypracovaného na roky 2002 – 2005, s výhľadom do roku 2010. Vďaka osobnej návšteve prof. Jowella na Slovensku, podpore Predsedníctva SAV, najmä podpredsedníčky a vedúcej 3. oddelenia SAV profesorky Tatiany Sedovej, bol projekt ESS na Slovensku zaradený do tematického ŠPVV „Aktuálne otázky rozvoja spoločnosti“ a koordináciou bol poverený Spoločensko-vedný ústav SAV. Aj keď sa vnútorná organizácia i harmonogram ESS a ŠPVV v niektorých podstatných bodoch odlišovali (napr. v úlohách ŠPVV bola činnosť pravidelne hodnotená Radou programu v rámci náročného oponentského konania v jednoročnom intervale, pričom kolá ESS sa realizovali v dvojročnom cykle), touto cestou bolo možné zabezpečiť účasť Slovenska v ďalších piatich kolách ESS (2. – 6.), teda až do roku 2013.

V čase prípravy na zabezpečenie 7. kola projekt ESS zaznamenal významné organizačné zmeny: 22. 11. 2013 bolo prijaté Vykonávacie rozhodnutie Európskej Komisie o zriadení ESS ako konzorcia pre európsku výskumnú infraštruktúru – ESS ERIC⁵ (European Research Infrastructure Consortium). ESS sa tak stalo plnohodnotnou súčasťou Európskeho strategického fóra výskumných infraštruktúr⁶ (ESFRI – European Strategy Forum on Research Infrastructures)⁷. Odrazom programových zmien vo vednej politike Európskej únie sa stala požiadavka vypracovania národných výskumných a inovačných stratégií pre inteligentnú špecializáciu (RIS3), ponímaná ako jedna z podmienok pre čerpanie z fondov EU. Na Slovensku dokument RIS3 SK⁸ bol schválený uznesením vlády SR č.665/2013 zo dňa 13. 11. 2013. V dokumente sa explicitne vyjadroval aj plán vypracovania národnej ESFRI mapy a podpory projektov, v ktorých SR už je zapojená – menovite aj ESS (s. 38). Tento zámer sa napriek maximál-

5 https://ec.europa.eu/knowledge4policy/organisation/ess-eric-european-social-survey-european-research-infrastructure_en

6 <https://www.esfri.eu/>

7 ESFRI bolo založené v roku 2002 na podnet Európskej Komisie s cieľom stimulovať ako inkubátor vytváranie a ďalší rozvoj európskych multilaterálnych výskumných infraštruktúr. Významným nástrojom fungovania ESFRI sa stali cestovné mapy zastrešujúce národné mapy, vypracúvané a doplňované v rokoch 2008, 2010, 2016 a 2018. V súčasnom období sa pripravuje ESFRI Roadmap 2021. Je veľká škoda, že napriek úsiliu slovenských tímov, zapojených do fungujúcich ESFRI infraštruktúr, Slovensko patrí medzi početne malú skupinu krajín (Island, Lotyšsko, Luxembursko, Malta), v ktorých národná ESFRI mapa nebola doposiaľ vypracovaná (<https://www.esfri.eu/national-roadmaps>).

8 <https://www.opvai.sk/ris3/>

nej snahe národného tímu ESS v opakovaných rokovaníach s ministerstvom školstva (MŠVVaŠ) nepodarilo naplniť. Po zložitých peripetiách sa síce SR stala členom konzorcia ESS ERIC a uhradila členský poplatok, prisľúbené prostriedky pre 7. kolo ESS (2014 – 2016) však neboli ministerstvom poskytnuté, hoci všetky prípravné práce pre realizáciu zberu dát podľa prísnych medzinárodných štandardov (výber vzorky, preklad dotazníkov, verejné obstarávanie pre výber agentúry) boli vykonané. Zohľadňujúc skúsenosti z neúspechu v zabezpečení účasti SR v 7. kole ESS boli práce na príprave nasledujúceho kola rozbehnuté až po získaní písomného záväzku z MŠVVaŠ o finančnom zabezpečení projektu. Žiaľ opäť celá príprava realizácie výskumu podľa prísnych medzinárodných štandardov bola vykonaná, ale prostriedky pre 8. kolo ESS (2017 – 2018) poskytnuté neboli. Tieto skutočnosti spôsobili nielen 4-ročný výpadok v dlhodobom sledovaní trendov vo vývoji sociálnych, ekonomických, politických a hodnotových orientácií obyvateľov Slovenska, ale aj absenciu SR v komparatívnych analýzach svetovej vedeckej komunity: databázy zo všetkých kôl ESS sú, v súlade s imperatívom otvorenej vedy, bez obmedzení záujemcom k dispozícii a sú nimi aj intenzívne využívané – štatistika užívateľov ESS dát k 20. aprílu 2020 evidovala 159 239 osôb z väčšiny krajín sveta⁹.

Nepriaznivý trend zastúpenia Slovenska v dominantných aktivitách ESS sa v 9. kole (2018 – 2020) podarilo vďaka ústretovosti nového vedenia MŠVVaŠ zvrátiť a národný tím sa takto mohol plnohodnotne zapojiť do jeho prípravy a realizácie. Po vykonaní predpísanej procedúry prekladu dotazníka zo zdrojovej anglickej verzie sa v dňoch 11.–19. 5. 2019 uskutočnila pilotná štúdia. Na základe expertmi ESS schváleného plánu výberu vzorky (4-stupňový stratifikovaný náhodný výber 2800 adries domácností) sa zber dát uskutočnil v čase od 14. 6. do 7. 12. 2019 – pre spoluprácu na vyplnení dotazníka sa podarilo získať 1083 respondentov, čo predstavovalo návratnosť (response rate) 39,6%. Dotazník ESS v 9. kole obsahoval 260 otázok, zoskupených do deviatich sekcií: 6 z nich predstavoval základný modul (médiá; politické postoje; sociodemografický profil respondenta; sociálna inklúzia a identita; škála hodnôt; testovacie otázky pre overenie validity odpovedí) ktoré prezentovali otázky v stabilne opakovanej podobe umožňujúcej analýzu trendov v čase, 2 predstavovali rotujúci modul dotazníka – témy špecifické pre dané kolo, vybrané orgánmi ESS v súťaži medzinárodných tímov (načasovanie života; spravodlivosť) a napokon na záver bola použitá krátka séria otázok pre anketára.

9 http://www.europeansocialsurvey.org/docs/data_users/ESS_data_user_stats_apr_2020.pdf

Vďaka 50 rokov prebiehajúcim výskumom sociálnych psychológov, orientovaným na úlohu sociálneho porovnávania v živote jednotlivca i spoločnosti vieme, že ako personálne a skupinové „zrkadlo“ tvorí podstatnú časť našich aktivít, ovplyvňuje náš pohľad na seba a významnou mierou sa tak podieľa na formovaní našej identity. Slovensko za jedno storočie prekonalo zložitú cestu od post-feudálnej agrárnej krajiny, s prevahou obyvateľstva s elementárnou úrovňou vzdelania, po integráciu do spoločenstva politicky, ekonomicky a kultúrne najvyspelejších krajín sveta. To osobitne podčiarkuje úlohu saturovať prirodzenú potrebu poznania názorov, postojov a preferencií hodnôt, prevládajúcich v slovenskej verejnosti vo vzťahu k fundamentálnym otázkam stavu a vývoja spoločnosti, v komparatívnej perspektíve.

Súčasťou rôznych foriem diseminačných aktivít národných tímov ESS je aj prezentácia vybraných výsledkov v monografickej podobe. Publikácia *Európska sociálna sonda (ESS): 9. kolo na Slovensku* nadväzuje na sériu výstupov podobného charakteru z predchádzajúcich kôl¹⁰ pričom, vzhľadom na rozsah údajov, ktorými databáza 9. kola ESS disponuje, pochopiteľne predstavuje selekciu, s cieľom priblížiť bohatstvo a rozmanitosť zdrojov, ktoré ESS užívateľom ponúka. Témy ako vnímanie spravodlivosti,

kvality života, politická participácia, rodinné normy, postoje k migrácii, či používanie internetu by mohli byť vhodným prostriedkom pre ilustráciu výpovedného potenciálu dát, získaných v procese dlhodobej realizácie tohto projektu.

10 <https://www.svusav.sk/projekty/europska-socialna-sonda/>

O projekte Európska sociálna sonda

Denisa Fedáková
Michal Kentoš

Európska sociálna sonda je medzinárodný komparatívny sociálny prieskum vytvorený v akademickom prostredí, ktorý sa uskutočňuje každé dva roky od roku 2001. V roku 2013 bol projektu ESS udelený status Konzorcia európskej výskumnej infraštruktúry (ERIC; European Research Infrastructure Consortium). Projekt je koordinovaný hlavným vedeckým tímom (Core Scientific Team) zo City University of London, na čele ktorého stojí prof. Rory Fitzgerald.

Ďalšími spolukoordinujúcimi inštitúciami sú:

- NSD, Nórsko
- GESIS, Nemecko
- The Netherlands Institute for Social Research/SCP, Holandsko
- Universitat Pompeu Fabra, Španielsko
- University of Essex, Spojené kráľovstvo
- University of Leuven, Belgicko
- University of Ljubljana, Slovinsko

Európska sociálna sonda je medzinárodný komparatívny sociálny prieskum vytvorený v akademickom prostredí, ktorý sa uskutočňuje každé dva roky od roku 2001. V roku 2013 bol projektu ESS udelený status Konzorcia európskej výskumnej infraštruktúry (ERIC; European Research Infrastructure Consortium). Projekt je koordinovaný hlavným vedeckým tímom (Core Scientific Team) zo City University of London, na čele ktorého stojí prof. Rory Fitzgerald.

Ďalšími spolukoordinujúcimi inštitúciami sú:

- NSD, Nórsko
- GESIS, Nemecko
- The Netherlands Institute for Social Research/SCP, Holandsko
- Universitat Pompeu Fabra, Španielsko
- University of Essex, Spojené kráľovstvo
- University of Leuven, Belgicko
- University of Ljubljana, Slovinsko

K základným cieľom ESS patrí:

- sledovať stabilitu a zmeny v sociálnej štruktúre, v podmienkach a postojoch v Európe a interpretovať sociálne, politické a morálne premeny Európy,
- dosahovať a šíriť vyššie metodologické štandardy medzinárodného výskumu v sociálnych vedách, týkajúce sa napr. tvorby dotazníka a jeho pred-testovania, výberu vzorky, zberu dát, spoľahlivosti otázok a znižovania chybovosti

- prinášať podložené ukazovatele rozvoja na národnej úrovni, založené na pohľade občanov na kľúčové prvky spoločnosti
- uskutočňovať a podporovať vzdelávanie sociálnych výskumníkov v medzinárodných kvantitatívnych meraniach a analýzach
- zviditeľňovať dáta a ich dosah na spoločenské zmeny medzi akademikmi, politikmi a širšou verejnosťou

Každé dva roky sa uskutočňuje zber empirických dát na reprezentatívnych vzorkách obyvateľov účastníckych krajín štandardnou metodikou v rozsahu cca 300 otázok, ktorá sa skladá z dvoch častí: i) základný modul obsahuje položky, ktoré sa stabilne opakujú, aby bolo možné analyzovať trendy vývoja; ii) rotujúce moduly sú špecifické a o ich zaradení do dotazníka rozhoduje Scientific Advisory Board projektu v súťaži medzinárodných tímov. Zberom získané dáta spracúva Nórsky dátový archív (NSD) a databázy realizovaných kôl ESS sú voľne prístupné všetkým záujemcom. K aprílu 2020 počet používateľov dát zo Slovenska vzrástol na 490.

ESS je určený predovšetkým pre akademickú komunitu. Údaje ESS však využíva aj Európska komisia, Európsky parlament, vlády účastníckych krajín, Eurostat a štatistické úrady krajín v rámci tematických správ o stave spoločno-

sti, ako zdroj informácií pri formulovaní politík na rôznych úrovniach riadenia. ESS má program prenosu poznania priamo tvorcom politík a uskutočnil semináre v Európskom parlamente, v niektorých národných parlamentoch, v OECD, v Európskej komisii a na iných miestach.

Zúčastnené krajiny v 9. kole ESS: Rakúsko, Belgicko, Bulharsko, Cyprus, Česká republika, Nemecko, Estónsko, Španielsko, Fínsko, Francúzsko, Spojené kráľovstvo, Chorvátsko, Maďarsko, Švajčiarsko, Írsko, Taliansko, Litva, Lotyšsko, Čierna Hora, Holandsko, Nórsko, Poľsko, Portugalsko, Srbsko, Švédsko, Slovinsko a Slovensko.

Európska sociálna sonda zisťuje postoje, presvedčenia a vzorce správania populácie naprieč Európou. Dotazník pozostáva zo základného modulu otázok, ktoré sa opakujú v každom kole, rotujúcich modulov, ktoré sú venované špeciálnej téme a doplnkovej časti, ktorú tvorí škála ľudských hodnôt a metodologické testy.

Otázky základného modulu mapujú témy:

- Demokracia a politické postoje
- Vnímanie bezpečia
- Imigrácia
- Využívanie médií
- Národná a etnická identita

- Vnímaná diskriminácia
- Religiozita
- Sociálne vylúčenie
- Spoločenská dôvera a dôvera v inštitúcie
- Subjektívna pohoda
- Socio-demografické charakteristiky

Rotujúce moduly zisťujú:

(1. kolo ESS, 2002), bez účasti SR:

- Migrácia, imigrácia
- Občianstvo, občianska angažovanosť a demokracia

(2. kolo ESS, 2004):

- Pracovné a rodinné prostredie a sociálne zabezpečenie
- Zdravie a zdravotná starostlivosť
- Hospodárska etika

(3. kolo ESS, 2006):

- Časové plány v živote
- Osobná a sociálna pohoda

(4. kolo ESS, 2008):

- Postoje k vekovej diskriminácii
- Postoje k sociálnemu zabezpečeniu

(5. kolo ESS, 2010)

- Dôvera v políciu a súdy
- Pracovné a rodinné prostredie a subjektívna pohoda

(6. kolo ESS, 2012):

- Porozumenie demokracii
- Osobná a sociálna pohoda

(7. kolo ESS, 2014), bez účasti SR:

- Postoje k imigrantom
- Rozdiely v zdravotnej starostlivosti

(8. kolo ESS, 2016), bez účasti SR:

- Postoje k sociálnemu zabezpečeniu
- Klimatické zmeny a zdroje energie

(9. kolo ESS, 2018):

- Časové plány v živote
- Spravodlivosť a férovosť v Európe

Metódy

ESS dotazník bol zbieraný formou osobných rozhovorov metódou osobného rozhovoru formou pero a papier (PAPI; Pen-And-Paper Interviewing), počnúc 9. kolom ESS je zber dát realizovaný metódou osobného rozhovoru a počítača (laptopu/tabletu) CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing). Dotazník sa pripravuje v dvoch jazykových verziách: slovenský a maďarský. Dotazník je prekladaný zo zdrojového dotazníka, ale informácie špecifické pre danú krajinu (ako napr. politické strany, náboženstvá, vzdelávací systém a rodinný stav) sa prispôbujú tak, aby reflektovali národný kontext.

Vzorka respondentov ESS je reprezentatívna a tvoria ju obyvatelia domácností na Slovensku 15 a viac roční, bez ohľadu na ich národnosť, občianstvo alebo jazyk. Proces výberu vzorky na Slovensku je založený na 4-stupňovom stratifikovanom pravdepodobnostnom dizajne. Výberovým rámcom sú zoznamy miest a obcí, register adries a zoznamy domácností. V prvom kroku boli vybraté obce podľa veľkostných a sídelných kategórií, tak aby reprezentatívne pokrývali územie Slovenska ako aj zodpovedali pomeru k ich veľkosti. V druhom kroku boli vybraté štartovacie body v obciach proporčne k veľkosti populácie. Tretí krok zodpovedal systematickému výberu domácností v rámci štartovacieho bodu. Štvrtý krok zahŕňal výber respondenta v domácnosti.

V súčasnosti prebiehajú prípravy pre 10. kolo ESS, v rámci ktorých bola zabezpečená konzultácia a preklad špecifických premenných na úrovni krajín, preklad kompletnej metodiky, plán výberu reprezentatívnej vzorky respondentov, ktorý bol schválený tímom expertov a začal sa proces výberu agentúry pre zber empirických dát. Desiate kolo zberu dát prebehne s využitím IT (tablety), preferovaným spôsobom zberu dát sú osobné rozhovory za dôsledného dodržiavania COVID-19 usmernení. Ako náhradný spôsob zberu dát sú naplánované videorozhovory.

Prínosy vyplývajúce z účasti v ESS

Hlavným výstupom projektu ESS sú databázy, ktoré doposiaľ v SR využilo 490 používateľov (apríl 2020), predovšetkým z akademickej sféry (viac ako 80%), ale aj z vládnych inštitúcií, privátneho sektora a médií. Prínosy projektu možno vidieť v komparatívnom charaktere dát (porovnanie situácie a trendov v sledovaných témach v SR a ostatných krajinách), možnosti ich generalizácie (vďaka reprezentatívnym vzorkám obyvateľov) a špičkovej metodológii, čo potvrdzuje fakt, že iné sociálne prieskumy sa snažia štandardy vytvorené v ESS implementovať do svojich programov. Precízny výber tematických oblastí dotazníka prispieva k jeho vyhľadávaniu a využitiu pre odborné publikačné výstupy, pre tvorbu (nielen) sociálnych politík a ako spoľahlivé zdroje informácií pre médiá.

INFORMÁCIE K TEJTO PUBLIKÁCII

V tejto publikácii prezentujeme vybrané témy a výsledky na európskej aj národnej úrovni s cieľom priblížiť zistenia v tematických okruhoch: vímanie spravodlivosti a férovosti; kvalita života, meniace sa rodinné normy, postoje k migrácii, používanie internetu a politická participácia.

V kapitolách analyzované dáta pochádzajú z druhého zverejnenia dát pre 9. kolo ESS a sú dostupné tu:

[https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?_file=ESS9e02 & y=2018](https://www.europeansocialsurvey.org/download.html?_file=ESS9e02&y=2018)

V publikácii rešpektujeme požiadavku spôsobu používania dát ESS, čo znamená, že analyzované dáta sú vážené (analysis weights). Viac informácií o vážení ESS dát nájdete tu: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1_1.pdf

Vnímanie spravodlivosti a férovosti na Slovensku a v Európe

Mária Ďurková
Anna Kalistová

ÚVOD

Otázka spravodlivosti bola predmetom skúmania popredných mysliteľov politickej filozofie už od obdobia antiky. Na začiatku 21. storočia sa stala opäťovne ťažiskovou témou politických diskusií, či impulzom rozsiahlych polemík v oblasti filozofie. Okrem toho, že sa dotýka aj iných spoločensko-politických kategórií, ako napríklad otázky slobody, rovnosti či distribúcie, spornosť tohto termínu spočíva aj v rôznorodosti nazerania na problematiku, ktorú zahŕňa.

Prečo sa ľudia usilujú o spravodlivosť? Prečo je pre jednotlivca dôležitá? Aj keď odpoveď na otázku „Čo je spravodlivosť?“ môže byť rôzna u rôznych jednotlivcov a štruktúr, motivácia žiť v spoločnosti, ktorá je vnímaná ako spravodlivá, je zásadná a všadeprítomná (Benabou & Tirole, 2006; Lerner, 1980). Túžba byť súčasťou sociálneho usporiadania, ktoré sa javí spravodlivé, je základnou ľudskou motiváciou. Jednou z možností je vnímanie spravodlivosti cez prizmu férovosti. Preto postoje k spravodlivosti a férovosti neovplyvňujú iba to, ako ľudia hodnotia konkrétny

zákon alebo predpis, ale tiež menia ich samotné spojenie so spoločnosťou a štátnymi inštitúciami. Je teda pravdepodobnejšie, že ľudia nielen podporia predpisy zodpovedajúce ich normatívnym očakávaniam v oblasti spravodlivosti, ale stávajú sa tým aj lepšími a angažovanejšími občanmi (Tyler, 2008).

Ako uvádza Nesvadba (2006) podľa koncepcie Aristotela sú rozlišované dve základné formy spravodlivosti, ktorých vymedzenie pretrvalo až do súčasnosti. Distributívna (rozdeľovacia) spravodlivosť sa uplatňuje pri rozdeľovaní statkov podľa pravidla „s rovnými zaobchádzať rovne“. Procedurálna (komutatívna, vyrovnávacia) spravodlivosť sa uplatňuje pri zaobchádzaní s jednotlivcom podľa pravidla „každému, čo zasluhuje“.

Americký sociálny filozof John Rawls sa sústreďoval na normatívnu praktickú filozofiu a rozpracúvanie teórie spravodlivosti, ktorú koncipoval ako alternatívu k utilitarizmu. Podľa neho je dobrá spoločnosť taká, kde sú nielen etablované zásady spravodlivosti, ale aj verejné vedomie je určované (mravným) zmyslom pre spravodlivosť (Rawls, 1995).

Teórií spravodlivosti, ktoré vnímajú spravodlivosť ako normatívny ideál, či životnú filozofiu, je niekoľko. Novodobá odborná koncepcia je však doplnená aj o deskriptívny prístup. Teda, tieto konceptualizácie sa nesústreďujú na to, aká by mala spravodlivosť byť, ale skôr na to, ako je

vnímaná jednotlivcom. V tomto zmysle, pochopenie významu spravodlivosti vyžaduje pochopenie toho, čo ľudia vnímajú ako spravodlivé (Greenberg & Colquitt, 2005).

Podľa Rawlsa (1995) sa spravodlivosť často spája s procesmi rozdeľovania a prerozdeľovania príjmov i šancí, z toho dôvodu je aj sociálna spravodlivosť definovaná ako systém s výraznými distributívnymi a redistributívnymi prvkami, ktoré generujú stratifikáciu spoločnosti. Neexistuje nijaká všeobecne akceptovateľná definícia či predstava toho, čo je a čo nie je spravodlivé. Aj napriek tomu je sociálna spravodlivosť hodnotou, ktorú nemožno vynechať a nepracovať s ňou v ktoromkoľvek sociálnom systéme. Ľudia sa zhodujú na tom, že treba konať a správať sa spravodlivo, a to i v zmysle sociálnom, aj keď konkrétny obsah tohto termínu je neurčitý.

Cieľom tejto kapitoly je analýza vnímania a hodnotenia (ne)spravodlivosti a (ne)rovnosti v spoločnosti. Zameriame sa na to, ako jednotlivci vnímajú spravodlivosť vo vzťahu k sebe samému, ale tiež, ako reagujú na (ne)spravodlivosť okolo seba. Zaoberáme sa distributívnou spravodlivosťou životných šancí (príležitosť na vzdelanie a zamestnanie) a porovnávame situáciu v rámci všetkých európskych zúčastnených krajín, v rámci krajín V4 a nakoniec v rámci Slovenska s prihliadnutím na región a dosiahnuté vzdelanie. Pokúsime sa priblížiť problematiku vnímania spravodlivosti z pohľadu základných normatívnych princípov a viery

v spravodlivý svet. Procedurálnu spravodlivosť analyzujeme z hľadiska vnímania sociálnych mechanizmov pridelovania statkov a bremien. Aj keď je zrejmé, že problémy týkajúce sa hospodárskych nerovností a rozdelenia sociálnych zdrojov budú mať z krátkodobého aj dlhodobého hľadiska vplyv na európsku spoločnosť a zákonodarcov, je oveľa menej jasné, ako sa tieto výzvy môžu alebo majú účinne riešiť.

METÓDA

Analýza sa opiera o dáta získané v rámci 9. kola Európskej sociálnej sondy (ESS), zozbierané v roku 2018 v rámci rotujúceho modulu (G) s názvom „Spravodlivosť a férovosť v Európe: Čelom k rastúcim nerovnostiam a heterogenitám“ (Liebig, et. al, 2018). Na rozdiel od existujúcich modulov, ktoré sa týkajú sociálneho štátu a aspektov právnej spravodlivosti, sa tento modul zameriava na to, ako európski občania hodnotia svoje postavenie pri rozdeľovaní sociálnych a ekonomických zdrojov, ako aj na nerovnosť tohto rozdeľovania v rámci svojej spoločnosti.

Za základné stavebné prvky tohto modulu ESS boli použité dva poznatky získané z výskumu vykonaného v minulosti:

(1) Spravodlivosť je určovaná spoločnosťou, pretože to, či sa niečo považuje za spravodlivé, závisí od sociálnych štruktúr a procesov spoločnosti alebo iných sociálnych

agregátov (organizácií, sietí, skupín)

a (2) spravodlivosť je sociálna sila, pretože ovplyvňuje hospodárske, politické a sociálne štruktúry a procesy v rámci spoločností a iných sociálnych agregátov.

Štúdie, ktoré sa zameriavajú na individuálne alebo politické následky nerovnosti – najmä Wilkinsonove a Pickettove (2009) – sa domnievajú, že jednotlivci sú ovplyvnení typom a rozsahom existujúcich nerovností v spoločnosti. Zistenia o individuálnych, sociálnych a najmä politických dôsledkoch týchto nerovností neboli ani zďaleka konzistentné. Napríklad štúdie vplyvu nerovnosti v oblasti príjmov na individuálnu pohodu zistili tak kladné, ako aj negatívne dôsledky existujúcich nerovností (Verme, 2011; Clark a D'Ambrosio, 2015).

Jedným z cieľov tohto modulu je skúmať vplyv reflexívnych a nereflexívnych hodnotení spravodlivosti na rôzne premenné výsledkov, ako sú napríklad osobná alebo inštitucionálna dôvera, subjektívna pohoda alebo politické postoje a úmysly správania.

Reflexívne hodnotenia spravodlivosti sa zameriavajú na vlastnú situáciu jednotlivca, na jeho zdroje a príležitosti. To znamená, ako respondenti hodnotia spravodlivosť svojich vlastných príležitostí na trhu práce, konkrétne ako spravodlivé sú ich osobné šance na získanie pracovnej príležitosti. V rámci tohto hodnotenia mali respondenti na

škále vyjadriť svoj názor, či v porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku majú približne rovnaké šance dosiahnuť také vzdelanie a zamestnanie, o aké sa uchádzali.

Nereflexívne hodnotenia spravodlivosti sú zamerané na iných, to znamená na rozdelenie životných šancí, prípadne príjmov v rámci spoločnosti. V rámci nich mali respondenti na škále vyjadriť svoj názor, či celkovo každý na Slovensku má približne rovnaké šance dosiahnuť také vzdelanie a zamestnanie, o aké sa uchádzali.

Pre zisťovanie procedurálnej spravodlivosti z pohľadu sociálneho uzatvárania (z angl. social closure), boli respondentom položené otázky týkajúce sa možných faktorov vplyvujúcich na rozhodnutie o prijatí alebo neprijatí do zamestnania. Reflexívna dimenzia smerovala ku skúsenostiam respondentov s nespravodlivým zaobchádzaním.

Analýzy sú rozdelené do troch častí:

1. Spravodlivosť životných šancí (reflexívne a nereflexívne hodnotenie príležitostí na vzdelanie a zamestnanie)
2. Spravodlivosť z pohľadu základných normatívnych princípov distributívnej spravodlivosti – rovnosť, spravodlivosť, potreba a nárok (z angličtiny – equality, equity, need, entitlement) a všeobecná viera v spravodlivý svet
3. Procedurálna spravodlivosť z pohľadu skúsenosti s nespravodlivým zaobchádzaním

V každej z týchto častí sledujeme medzinárodný rozmer, porovnanie v rámci krajín V4 ako aj situáciu na Slovensku z hľadiska ďalších premenných (kraj, rod, vek, vzdelanie).

VÝSLEDKY

Spravodlivosť životných šancí (vzdelanie a zamestnanie) v medzinárodnom kontexte a kontexte V4

K nerovnostiam v príležitostiach a šanciach môže viesť politika vzdelávania a rôzny prístup k vzdelávaniu v krajine. Niektorí ekonómovia tvrdia, že nárast nerovností v 80. rokoch 20. storočia je zapríčinený zvyšujúcim sa dopytom po kvalifikovanej pracovnej sile do high-tech priemyslu. To spôsobilo nárast mzdy pre tých s vyhovujúcim vzdelaním, ale nie pre tých bez vzdelania (Charles-Coll, 2011). Práve výrazné disparity vzdelania sú dôvodom, respektíve dôsledkom výrazného zaostávania a chudoby mnohých regiónov (Michálek, 2004).

Okrem vzdelania je jednou z hlavných príčin nerovnosti pracovný trh, ktorý determinuje mzdy na trhu práce. Nerovnosti sú potom spôsobené rozdielmi v ponuke a dopyte po rôznych typoch práce. (Veselovská, 2015)

Jedným zo základných princípov legitimizácie takýchto nerovností je predstava rovnosti šancí (podľa Liebig, et. al, 2018; pozri tiež Hegtvedt et al., 2016; Hegtvedt & Isom, 2014). Keďže nerovnosti sú stále ovplyvňované najmä procesmi trhu práce, predpokladáme, že šance na trhu

práce sú kľúčovou oblasťou legitimacy hospodárskeho a sociálneho poriadku v spoločnosti.

Pre účely analýzy vnímania spravodlivosti životných šancí (reflexívne aj nereflexívne) boli respondentom v prieskume ESS položené tieto štyri otázky:

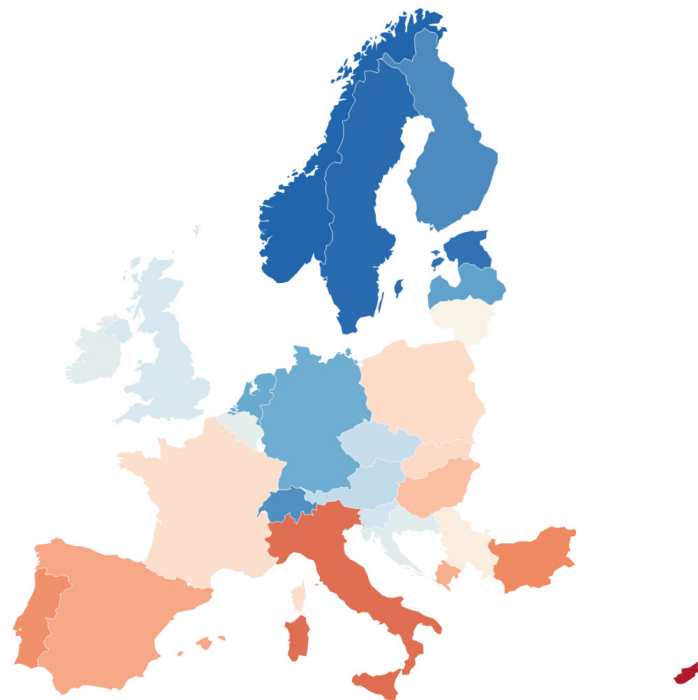
G4: Do akej miery sa podľa vás tento výrok na vás vzťahuje? V porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku som mal/a približne rovnaké šance dosiahnuť také vzdelanie, o aké som sa usiloval/a.

G5: Predstavte si, že dnes si hľadáte prácu. Do akej miery by sa na Vás vzťahoval tento výrok? V porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku by som mal/a približne rovnakú šancu dostať prácu, o ktorú som sa uchádzal/a.

G6: Do akej miery sa podľa vás tento výrok vzťahuje na Slovensko? Celkovo každý na Slovensku má približne rovnakú šancu dosiahnuť takú úroveň vzdelania, o akú sa usiluje.

G7: Do akej miery sa podľa vás tento výrok vzťahuje na Slovensko? Celkovo každý na Slovensku má približne rovnakú šancu dostať prácu, o ktorú sa uchádza.

Respondenti mali svoj názor vyjadriť na 11-bodovej škále, kde 0 = výrok sa na mňa vôbec nevzťahuje a 10 = výrok sa na mňa úplne vzťahuje.

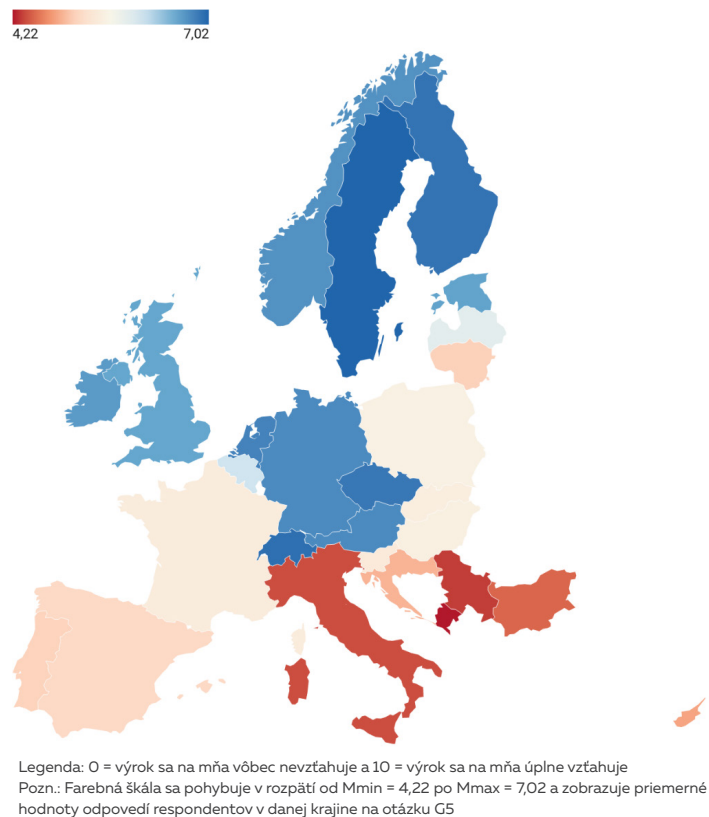

Legenda: 0 = výrok sa na mňa vôbec nevzťahuje a 10 = výrok sa na mňa úplne vzťahuje
Pozn.: Farebná škála sa pohybuje v rozpätí Mmin = 5,46 po Mmax = 8,27 a zobrazuje priemerné hodnoty odpovedí respondentov v danej krajine na otázku G4
socialsurvey.org/docs/data_users/ESS_data_user_stats_apr_2020.pdf

Obrázok 1. Priemerné hodnotenia príležitostí na vzdelanie (reflexívne hodnotenie)

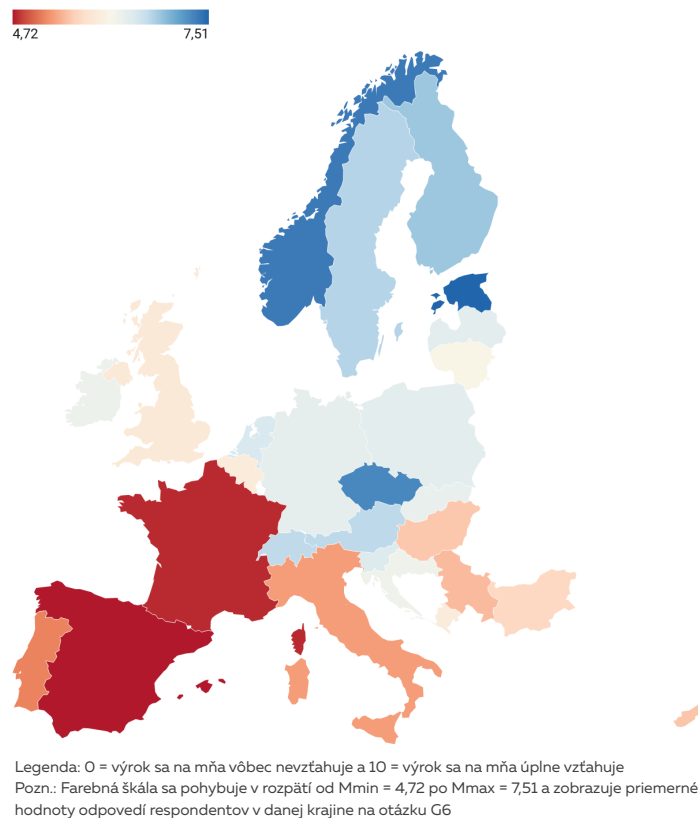
V celoeurópskom kontexte bola, podľa Obrázka 1. najvyššia úroveň hodnotenia príležitostí na vzdelanie v Nórsku ($M=8,27$; $SD=1,99$), Švédsku ($M=8,23$; $SD=2,08$), Estónsku ($M=8,18$; $SD=2,35$) a Fínsku ($M=8,01$; $SD=2,17$), kde sa priemerná hodnota odpovedí pohybovala nad hodnotou 8. Priemerná hodnota odpovedí respondentov všetkých 27 zúčastnených krajín bola 7,01. Menej ako 6 bodov dosiahlo Portugalsko ($M=5,97$; $SD=3,31$), Bulharsko ($M=5,93$; $SD=2,94$) a Taliansko ($M=5,80$; $SD=2,79$), na poslednom mieste sa umiestnil Cyprus ($M=5,46$; $SD=2,86$).

V optike respondentov krajín V4 je zaujímavé, že českí respondenti vnímali spravodlivosť šance na vzdelanie vyššie ($M=7,38$; $SD=2,43$), než respondenti z Poľska ($M=6,43$; $SD=2,67$), Slovenska ($M=6,39$; $SD=2,75$) a Maďarska ($M=6,24$; $SD=2,78$). Tieto tri krajiny dosiahli zhruba rovnaké priemerné skóre, to znamená že ich respondenti vnímali šancu dosiahnuť vzdelanie, o ktoré sa uchádzali takmer identicky.

Obrázok 2. Priemerné hodnotenia príležitostí na zamestnanie (reflexívne hodnotenie)

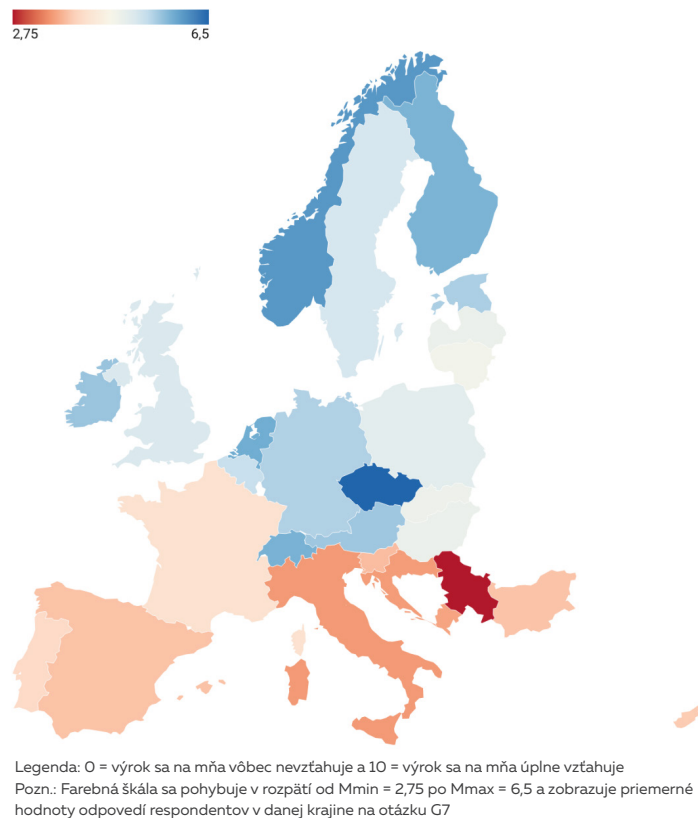
V medzinárodnom porovnaní (Obrázok 2) rovnosť príležitostí na získanie práce hodnotili najvyšším škálovým skóre vo Švédsku ($M=7,02$; $SD=2,60$). Nasledujú krajiny (Švajčiarsko, Fínsko, Česká republika, Holandsko, Rakúsko, Nemecko, Írsko, Estónsko, Spojené kráľovstvo, Belgicko), kde sa priemerná hodnota odpovedí pohybovala medzi 6 a 7 bodom škály. Je pozoruhodné, že opýtaní z Českej republiky sa umiestnili so skóre 6,89 ($SD=2,11$) v poradí na štvrtom mieste. Respondenti z ostatných krajín V4 vnímajú spravodlivosť šance na získanie práce nižšie než českí respondenti – Poliaci ($M=5,54$; $SD=2,76$), Maďari ($M=5,51$; $SD=2,69$), Slováci ($M=5,49$; $SD=2,83$), čo sa prakticky zhoduje s reflexívnym vnímaním šancí na vzdelanie. Priemerné skóre respondentov všetkých zúčastnených krajín bolo 5,86 ($SD=2,89$). Nižšie škálové skóre dosiahli respondenti z Chorvátska ($M=4,93$; $SD=3,43$), Cypru ($M=4,84$; $SD=2,76$), Bulharska ($M=4,52$; $SD=2,91$), Talianska ($M=4,41$; $SD=2,67$), Srbska ($M=4,34$; $SD=3,61$) a z Čiernej Hory ($M=4,22$; $SD=3,13$).

Obrázok 3. Priemerné hodnotenia príležitostí na vzdelanie (nereflexívne hodnotenie)

Šance na vzdelanie u ostatných ľudí hodnotia respondenti v celoeurópskom kontexte nasledovne (Obrázok 3). Najvyššie škálové skóre dosiahli Estónci ($M=7,51$; $SD=2,75$), Nóri ($M=7,37$; $SD=1,97$) a Česi ($M=7,27$; $SD=1,94$). Nasledujú krajiny (Fínsko, Švédsko, Rakúsko, Švajčiarsko, Holandsko, Slovinsko, Poľsko, Litva, Nemecko, Slovensko, Írsko, Chorvátsko, Lotyšsko), v ktorých opýtaní hodnotia šance na vzdelanie v priemere nad bodom 6 odpovedovej škály. Najnižšie priemerné skóre vykazovali respondenti vo Francúzsku ($M=4,77$; $SD=2,38$) a Španielsku ($M=4,72$; $SD=2,53$), ktorých respondenti hodnotili rovnaké šance na vzdelanie u iných ľudí pod bodom 5. Je potrebné uviesť, že priemerné skóre respondentov všetkých zúčastnených krajín je v tomto prípade 5,78 ($SD=2,53$).

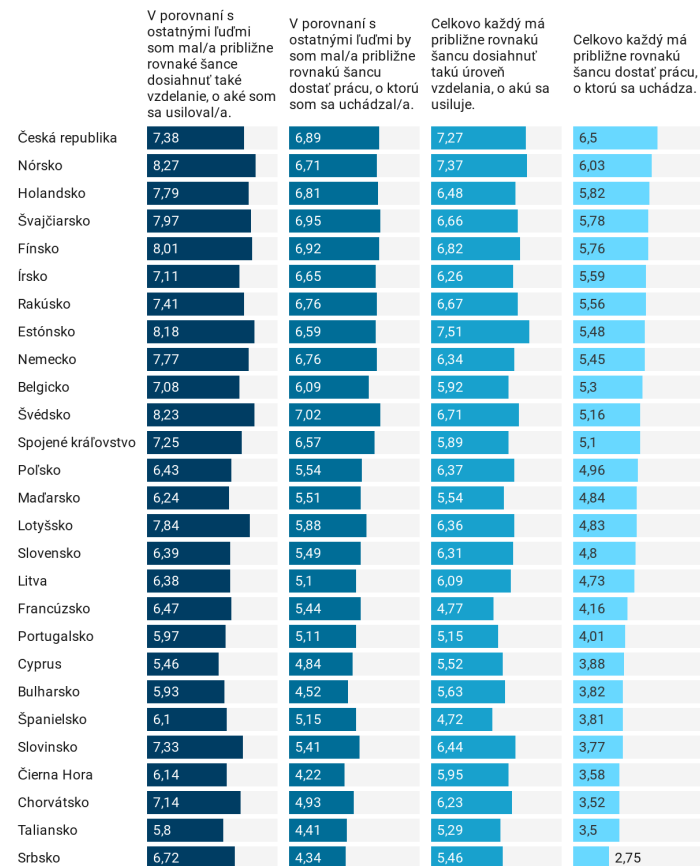
Distribúcia odpovedí v rámci krajín V4 je iná, než v predchádzajúcich prípadoch. Kým doteraz medzi respondentmi z Poľska, Maďarska a Slovenska boli len zanedbateľné rozdiely, v tomto prípade vykazovali Poliaci priemerné skóre 6,37 ($SD=2,44$), Slováci 6,31 ($SD=2,51$) a Maďari 5,54 ($SD=2,56$). Česi boli opäť na vrchných priečkach tabuľky so skóre 7,27 ($SD=1,94$).

Obrázok 4. Priemerné hodnotenia príležitostí na zamestnanie (nerexifívne hodnotenie)

V medzinárodnom kontexte (viď obrázok 4) hodnotili rovnakú šancu na prácu u iných ľudí najvyššie Česi (M=6,50; SD=2,11) a Nóri (M=6,03; SD=1,94). Priemerné skóre nad bodom 5 bolo vykázané u respondentov desiatich krajín (Holandsko, Švajčiarsko, Fínsko, Írsko, Rakúsko, Estónsko, Nemecko, Belgicko, Švédsko, Spojené kráľovstvo). Priemerné skóre respondentov všetkých 27 zúčastnených krajín bolo v tomto prípade 4,70 (SD=2,39). Nad bodom 4 sa nachádza sedem krajín. V rámci tejto skupiny sú zastúpené aj zvyšné krajiny V4 – Poľsko (M=4,96; SD=2,52), Maďarsko (M=4,84; SD=2,48), Slovensko (M=4,80; SD=2,63). Okrem nich tu ešte patria Litva, Slovensko, Lotyšsko, Francúzsko, Portugalsko. S najväčšou mierou nesúhlasu s tvrdením o rovnosti šancí pri uchádzaní sa o prácu sa podľa vyjadrenia respondentov stretávame v Srbsku (M=2,75; SD=2,84).

V Grafe 1 môžeme vidieť priemerné hodnotenia respondentov ESS pri reflexívnom a nereflexívnom hodnotení šancí na vzdelanie a zamestnanie.

Legenda: 0 = výrok sa na mňa vôbec nevzťahuje a 10 = výrok sa na mňa úplne vzťahuje

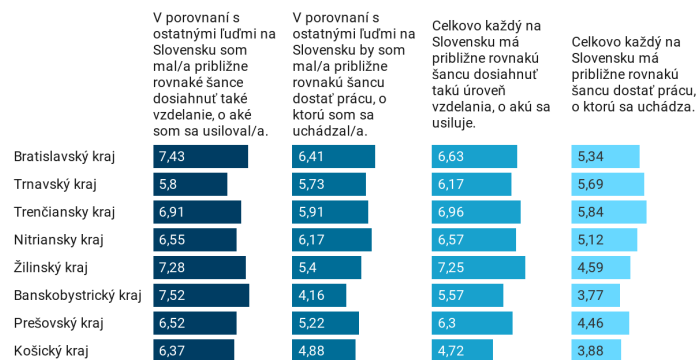
Graf 1. Priemerné hodnotenia respondentov ESS pri reflexívnom a nereflexívnom hodnotení šancí na vzdelanie a zamestnanie

Spravodlivosť životných šancí (vzdelanie a zamestnanie) na Slovensku

Jednotlivcov (pozitívne alebo negatívne) ovplyvňuje nielen to, čo (ne)majú – v absolútnom slova zmysle – ale tiež (a zvyčajne v oveľa väčšej miere) to, ako hodnotia svoje vlastné postavenie v porovnaní s ostatnými (Runciman, 1966). Z toho vyplýva, že ak zisťujeme dôsledky nerovnosti v jednotlivých spoločnostiach, musíme sa zamerať na vnímanie a hodnotenie vlastnej situácie jednotlivca, situácie druhých aj súhry týchto faktorov. (Liebig, et. al, 2018) Postavenie jednotlivca je ovplyvnené rôznymi sociálno-ekonomickými a kultúrnymi podmienkami, ako sú pohlavie, národnosť, rasa atď. V tejto časti kapitoly sledujeme, ako svoje životné šance vnímajú slovenskí respondenti v závislosti od regiónu, v ktorom žijú, a od stupňa vzdelania.

Podľa Grafu 2 najpozitívnejšie svoje šance dosiahnuť vzdelanie, o aké sa usilujú, vnímali respondenti v Banskobystrickom kraji ($M=7,52$; $SD=9,16$), nasleduje Bratislavský kraj ($M=7,43$; $SD=6,68$) a Žilinský kraj ($7,28$; $SD=2,64$). Najnižšie svoje šance hodnotili obyvatelia Trnavského kraja ($M=5,80$; $SD=2,03$). Priemerné hodnoty sa v každom jednom kraji pohybovali nad stredom škály, a teda sa nachádzali v pozitívnom póle škály.

V porovnaní so vzdelaním respondenti šancu získať prácu, o ktorú sa usilujú, hodnotili celkovo nižšie. Najviac presvedčení o rovnakej šanci na prácu boli respondenti z Bratislavského ($M=6,41$; $SD=2,22$) a Nitrianskeho kraja ($M=6,17$; $SD=2,38$). Naopak, najmenej presvedčení o spravodlivosti šance na prácu boli obyvatelia Banskobystrického kraja ($M=4,16$; $SD=2,95$). Priemerné hodnotenia respondentov sa na rozdiel od položky vzdelanie nachádzali v prípade Banskobystrického a Košického kraja v negatívnom póle škály.

Legenda: 0 = výrok sa na mňa vôbec nevzťahuje a 10 = výrok sa na mňa úplne vzťahuje
 Pozn.: počet respondentov vo vzorke podľa krajov: Bratislavský kraj (N=76); Trnavský (N=114); Trenčiansky (N=97); Nitriansky (N=159); Žilinský (N=167); Banskobystrický (N=153); Prešovský (N=209); Košický (N=108), spolu (N=1083)

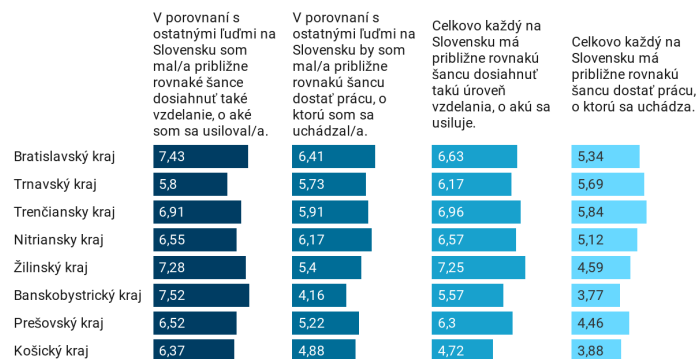
Graf 2. Príležitosť na vzdelanie a zamestnanie – reflexívne a nereflexívne hodnotenie podľa krajov

V kontexte uvedeného vnímania príležitostí na vzdelanie a prácu vidíme, že priemerné hodnoty pri položke vzdelanie sú vyššie než pri položke práca, čo vo všeobecnosti naznačuje, že respondenti sú presvedčení o rovnakých šanciach na vzdelanie v každom jednom kraji viac, než o rovnakých šanciach na prácu. Najväčší rozdiel medzi oboma položkami sme zaznamenali v Banskobystrickom a Žilinskom kraji.

Pri nereflexívnom hodnotení šancí na vzdelanie a prácu sa prejavili väčšie rozdiely, než pri reflexívnom hodnotení. Respondenti zo Žilinského kraja boli najviac presvedčení o tom, že celkovo každý na Slovensku má približne rovnakú šancu dosiahnuť takú úroveň vzdelania, o akú sa usiluje ($M=7,25$; $SD=2,63$). Najmenej presvedčení boli o rovnakých šanciach na vzdelanie respondenti z Košického kraja ($M=4,72$; $SD=2,67$). Priemerné hodnoty sa vo väčšine prípadov pohybovali v pozitívnom póle škály, výnimkou bol Košický kraj, kde priemerné skóre kleslo pod bod 5 a skĺzlo tak do negatívneho pólu, t.j. respondenti neboli presvedčení o rovnakých šanciach na vzdelanie pre ľudí na Slovensku.

Frekvenčná analýza, ktorej boli podrobené výsledky súboru, ukázala podobné výsledky ako pri reflexívnom hodnotení. I v tomto prípade respondenti dali vyššie priemerné skóre položke vzdelanie, než položke práca. Najväčší rozdiel sme zaznamenali v Žilinskom, Bansko-

bystrickom a Prešovskom kraji. Čo sa týka rovnakých šancí na prácu, priemerné skóre respondentov zo štyroch krajov sa nachádzalo pod priemerom 5 a teda v negatívnom póle škály – Banskobystrický ($M=3,77$; $SD=2,41$), Košický ($M=3,88$; $SD=2,29$), Prešovský ($M=4,46$; $SD=2,61$), Žilinský ($M=4,59$; $SD=3,14$).

Legenda: 0 = výrok sa na mňa vôbec nevzťahuje a 10 = výrok sa na mňa úplne vzťahuje
 Pozn.: počet respondentov vo vzorke podľa stupňa vzdelania: základná škola ($N=106$);
 SŠ bez maturity ($N=343$); SŠ s maturitou ($N=464$); VŠ ($N=168$).

Graf 3. Príležitosť na vzdelanie a zamestnanie – reflexívne a nereflexívne hodnotenie podľa stupňa vzdelania

Podľa Grafu 3 najnižšie priemerné skóre pri reflexívnom hodnotení v položke vzdelanie dosahovali respondenti so základným ($M=5,54$; $SD=3,22$) a stredoškolským vzdelaním bez maturity ($M=5,55$; $SD=2,74$). Ich odpovede sa nachádzali tesne nad pomyselným stredom odpovedovej škály. Respondenti s maturitou a vysokoškolským vzdelaním hodnotili svoje šance dosiahnuť vzdelanie, o ktoré sa usilovali, pozitívnejšie. Pri respondentoch so SŠ s maturitou bolo priemerné skóre 6,76 ($SD=2,56$) u vysokoškolsky vzdelaných 7,18 ($SD=2,48$). Podobne, aj pri položke práca je zrejmé, že najnižšie priemerné skóre uvádzali respondenti so základným ($M=4,51$; $SD=3,16$) a stredoškolským vzdelaním bez maturity ($M=4,78$; $SD=2,91$). Respondenti s maturitou a VŠ hodnotili svoje šance na získanie práce, o ktorú sa uchádzali, vyššie.

Z porovnania priemerných hodnôt vidíme diferencie v názoroch respondentov na rovnaké šance dosiahnuť vzdelanie a prácu, o aké sa respondenti usilovali. Zatiaľ čo pri vzdelaní sa priemerné hodnoty pohybovali pri všetkých stupňoch vzdelania v pozitívnom póle škály, pri položke práca sa u respondentov so ZŠ a SŠ bez maturity priemerné hodnoty nachádzali v negatívnom póle škály. Všeobecne respondenti bez ohľadu na stupeň ich vzdelania uvádzali, že šance dostať prácu, o ktorú sa uchádzali, sú nižšie, než šanca dostať také vzdelanie, o aké sa usilovali.

Pri nereflexívnom hodnotení je možné si všimnúť určitú paralelu s reflexívnym hodnotením. Aj v tomto prípade najnižšie priemerné skóre v položke vzdelanie dosahovali respondenti so základným a stredoškolským vzdelaním bez maturity, oba zhodne po 5,79 ($SD=2,68$). Respondenti so SŠ s maturitou a VŠ odpovedali taktiež rovnako. Podobné to bolo aj pri položke práca, pri ktorej priemerné hodnoty kontinuálne stúpali od ZŠ ($M=4,23$; $SD=2,80$) po vysokoškolské vzdelanie ($M=5,34$; $SD=2,56$).

Aj v tomto prípade môžeme postrehnúť v názoroch respondentov na rovnaké šance na vzdelanie a prácu u ostatných ľudí rozdiely v priemerných hodnotách. Podobne ako pri reflexívnom hodnotení sa pri šanciach na vzdelanie odpovede respondentov nachádzali nad pomyselným stredom odpovedovej škály (5) a pohybovali sa tak viac-menej v pozitívnom póle škály. Avšak pri otázke, či má celkovo každý na Slovensku približne rovnakú šancu dostať prácu, o ktorú sa uchádza, sa odpovede pohybovali v negatívnom póle škály, t.j. pod bodom 5. Výnimku tvorili len vysokoškolsky vzdelaní respondenti, ktorých priemerné skóre dosiahlo už spomínanú hodnotu 5,34.

Vnímanie šancí na vzdelanie a prácu (reflexívne aj nereflexívne) v kontexte vzdelania a regiónu dokumentuje Tabuľka 1.

Región		V porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku som mal/a približne rovnaké šance dosiahnuť také vzdelanie, o aké som sa usiloval/a	V porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku by som mal/a približne rovnakú šancu dostať prácu, o ktorú som sa uchádzal/a	Celkovo každý na Slovensku má približne rovnakú šancu dosiahnuť takú úroveň vzdelania, o akú sa usiluje	Celkovo každý na Slovensku má približne rovnakú šancu dostať prácu, o ktorú sa uchádza
Bratislavský kraj	ZŠ	1,45	3,31	5,48	4,41
	SŠ bez maturity	6,18	6,06	5,41	4,46
	SŠ s maturitou	6,91	6,53	7,00	5,54
	VŠ	7,26	6,94	7,04	5,90
Trnavský kraj	ZŠ	5,25	4,94	6,64	5,32
	SŠ bez maturity	5,49	5,36	5,42	5,39
	SŠ s maturitou	6,35	6,12	6,38	5,91
	VŠ	5,58	6,09	6,66	5,96
Trenčiansky kraj	ZŠ	8,58	7,75	8,49	8,41
	SŠ bez maturity	6,09	5,30	6,49	5,04
	SŠ s maturitou	6,76	5,42	6,33	5,54
	VŠ	8,06	7,32	8,50	7,05
Nitriansky kraj	ZŠ	3,72	5,25	6,39	5,57
	SŠ bez maturity	5,45	5,46	6,34	5,04
	SŠ s maturitou	6,74	6,17	6,55	4,89
	VŠ	8,17	7,30	6,95	5,66
Žilinský kraj	ZŠ	6,89	6,05	7,65	5,18
	SŠ bez maturity	5,57	4,24	6,16	4,03
	SŠ s maturitou	8,12	5,66	7,79	4,64
	VŠ	7,34	5,68	6,82	4,75
Banskobystrický kraj	ZŠ	5,08	2,51	4,62	2,46
	SŠ bez maturity	5,56	3,52	5,53	3,64
	SŠ s maturitou	6,67	5,31	6,24	4,68
	VŠ	5,99	4,88	4,74	3,28
Prešovský kraj	ZŠ	6,56	5,16	5,75	4,32
	SŠ bez maturity	5,05	4,60	6,22	4,22
	SŠ s maturitou	6,22	5,10	6,55	4,46
	VŠ	7,29	6,17	6,28	4,83
Košický kraj	ZŠ	3,39	2,48	2,91	2,64
	SŠ bez maturity	5,29	3,99	4,36	3,06
	SŠ s maturitou	5,98	5,35	5,20	4,38
	VŠ	6,60	6,34	5,35	4,75

Tabuľka 1. Reflexívne a nereflexívne vnímanie šanci na vzdelanie a prácu v kontexte vzdelania a regiónu

Vnímanie spravodlivosti z pohľadu jej základných normatívnych princípov

Vnímanie sociálnych nerovností a normatívnych očakávaní ľudí v súvislosti s rozdelením statkov a bremien v spoločnosti je jednou z kľúčových zložiek takmer všetkých hlavných národných a medzinárodných výskumných programov v empirickom sociálnom výskume od 70. rokov 20. storočia (napr. GSS, ISSP). Na rozdiel od teórie spravodlivosti (Adams, 1963), ktorá bola dovtedy prevládajúcou teóriou a ktorá je založená na predpoklade, že spravodlivosť sa posudzuje výlučne na základe zásady úmernosti, nový „viacprincípový prístup“ zdôraznil dôležitú úlohu princípov rovnosti a potreby (Deutsch, 1975). Súbor troch základných princípov distributívnej spravodlivosti – spravodlivosť, rovnosť a potreba – sa neskôr rozšíril o štvrtý princíp, a to o princíp nároku, podľa ktorého sa alokácia a rozdelenie statkov a bremien považuje za spravodlivé, ak príslušné statky a bremená sa alokujú a rozdeľujú na základe priradených alebo získaných charakteristík stavu (viac k tomu Miller, 1979; 1999; Liebig & Sauer, 2016). Hülle, et al. (2017) rozlišujú nasledujúce princípy:

1. Princíp rovnosti (equality) – rozdelenie statkov a bremien je spravodlivé, ak každý dostane rovnaký podiel;
2. Princíp spravodlivosti (equity) – statky a bremená by mali byť v spoločnosti rozdelené úmerne investíciám jednotlivcov;

3. Princíp potreby (need) – každý v spoločnosti by mal dostať dostatočné množstvo zdrojov pre pokrytie základných potrieb;
4. Princíp nároku (entitlement) – statky alebo bremená treba v spoločnosti alokovať podľa prisudzovaných alebo dosiahnutých charakteristík statusu osoby, ako sú pohlavie, vzdelanie, zamestnanie či pôvod. Základný rozdiel od princípu spravodlivosti je ten, že prideľovanie statkov a bremien nezávisí od aktuálneho prínosu a úsilia jednotlivcov.

Pre účely tejto analýzy mali respondenti k dispozícii štyri tvrdenia a svoj názor mohli vyjadriť prostredníctvom 5-bodovej škály (1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím):

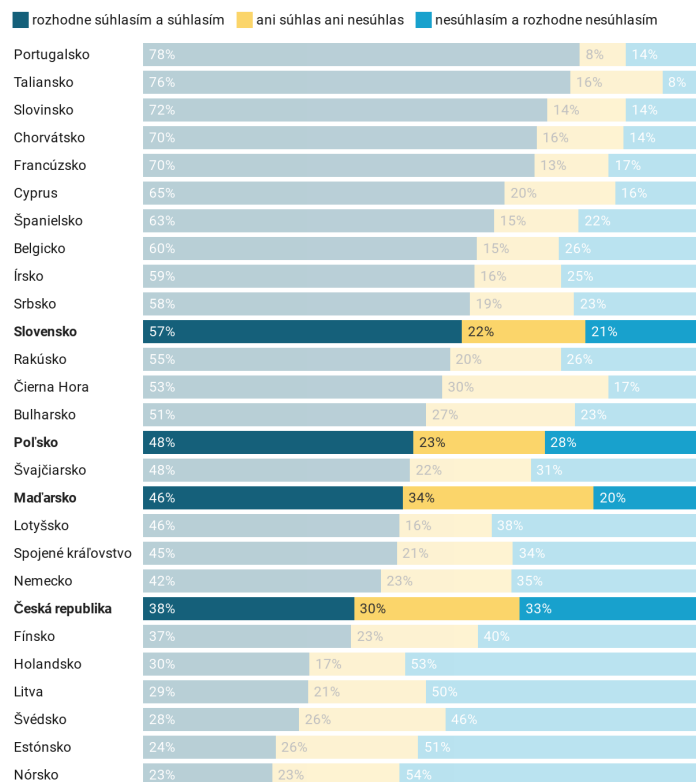
G26: Spoločnosť je spravodlivá, keď príjmy a bohatstvo sú rovnomerne rozdelené medzi ľuďmi.

G27: Spoločnosť je spravodlivá, keď tvrdo pracujúci ľudia zarábajú viac ako ostatní.

G28: Spoločnosť je spravodlivá, keď sa stará o chudobných a o tých v núdzi bez ohľadu na to, čo oni spoločnosti vracajú.

G29: Spoločnosť je spravodlivá, keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú.

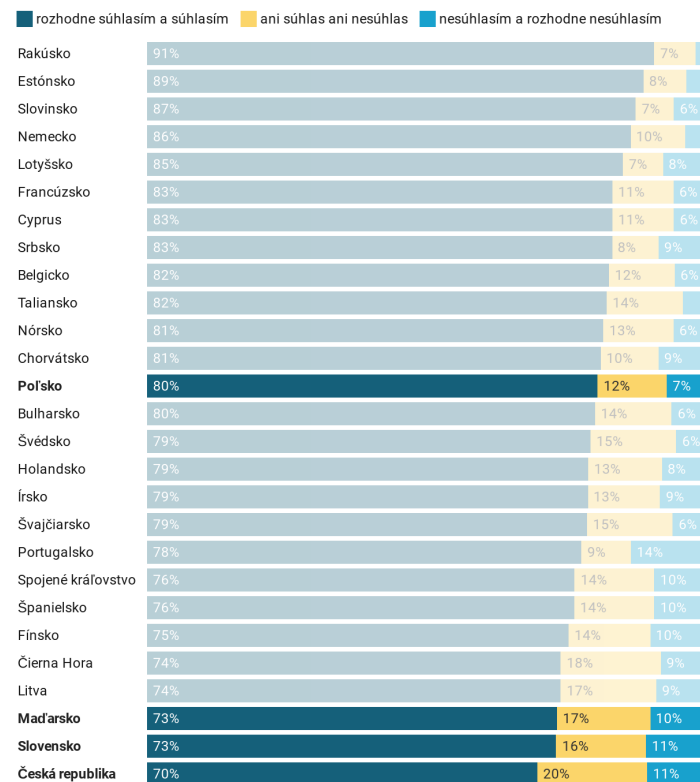
Odpovede respondentov potvrdili rozdiely vo vnímaní spravodlivosti medzi krajinami (Grafy 4 – 7).

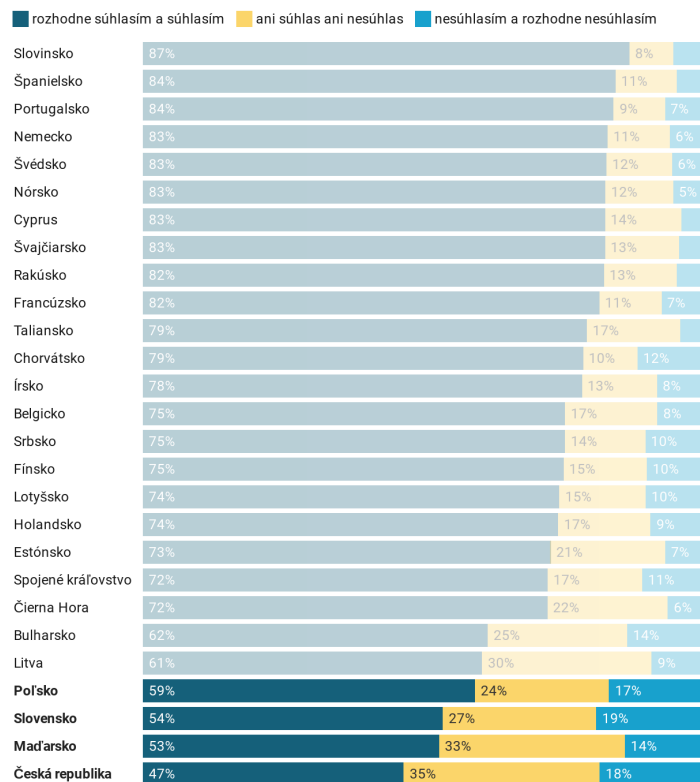
Graf 4. Percentuálne vyjadrenie názoru Európanov na princíp rovnosti (Equality)

Ako ukazuje Graf 4, na otázku o rovnomernom rozdelení príjmov a bohatstva v spoločnosti odpovedalo súhlasne až 78 % respondentov z Portugalska, ale len 23 % respondentov Nórska. Obyvatelia 14 z 27 krajín tento princíp rovnosti podporujú (viac ako 50 %), aj keď obyvatelia Bulharska sú v tomto ohľade skôr neutrálni (50 %). Najväčší nesúhlas vyjadrili respondenti Nórska (54 %) a Holandska (53 %). V rámci krajín V4 sú slovenskí respondenti so svojimi 57 % jediní, ktorí súhlasia s týmto princípom v tak vysokej miere, nasledujú respondenti Poľska (48 %), tesne za ním respondenti Maďarska (46 %) a nakoniec Českej republiky s 38 %.

S princípom spravodlivosti, ktorý spočíva v rozdeľovaní statkov a bremien v spoločnosti na základe individuálneho úsilia a vstupov jednotlivcov, súhlasí viac než 70 % respondentov vo všetkých európskych krajinách (Graf 5). V tomto smere je možné vidieť istú zhodu medzi odpoveďami obyvateľov jednotlivých krajín. Percentuálna škála súhlasných odpovedí sa pohybuje od 70 % v Českej republike až po 90 % v Rakúsku. 73 % Slovákov a Maďarov zastáva názor spravodlivej spoločnosti, v ktorej tvrdo pracujúci ľudia zarábajú viac ako ostatní. Uvedený názor podporuje až 80 % respondentov z Poľska.

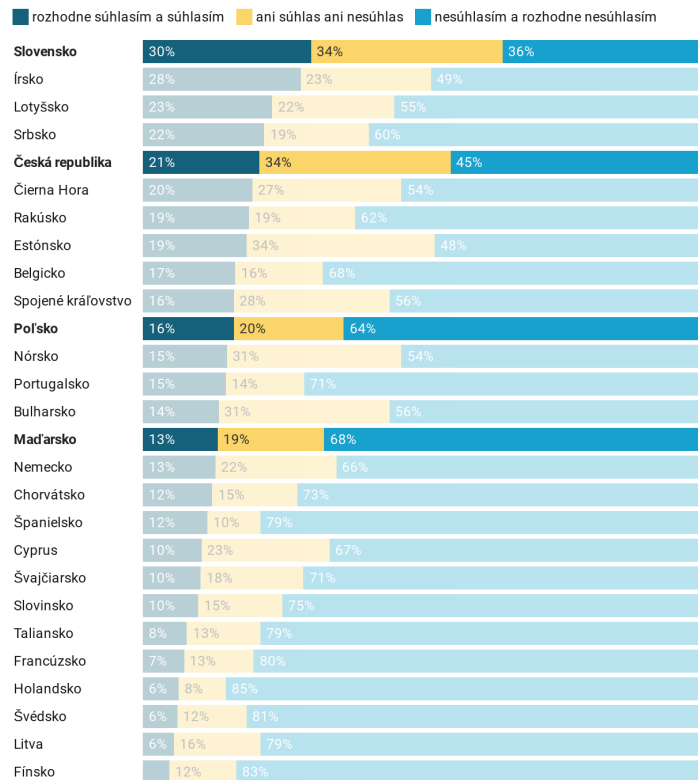
Graf 5. Percentuálne vyjadrenie názoru Európanov na princíp spravodlivosti (Equity)

Graf 6. Percentuálne vyjadrenie názoru Európanov na princíp potreby (Need)

Viac ako 50 % respondentov všetkých európskych krajín, s výnimkou Česka (47 %), vníma spoločnosť ako spravodlivú, keď sa stará o chudobných a o tých v núdzi bez ohľadu na to, čo oni spoločnosti vracajú (Graf 6). Tým sa zdôrazňuje dôležitosť princípu potreby. Ako je možné z grafu vidieť, respondenti krajín V4 zdieľajú opäť podobný názor. Najviac sa s týmto výrokom v rámci krajín V4 stotožňujú respondenti z Poľska (59 %), Slovenska (54 %), Maďarska (53 %) a nakoniec Českej republiky (47 %). Zároveň najviac nerozhodní boli respondenti z Českej republiky (35 %), nasledujúc respondentmi z Maďarska (33 %) a Litvy (30 %).

Najväčší nesúhlas vyjadrili respondenti pri výroku „Spoločnosť je spravodlivá, keď ľudia z rodín s vysokých sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú“ (Graf 7). Zaujímavé je, že s uvedeným výrokom spomedzi všetkých oslovených najviac súhlasia respondenti zo Slovenska (30 %) a najmenej s týmto výrokom súhlasia respondenti z Fínska (necelých 5 %). S uvedeným výrokom nesúhlasia obyvatelia až 23 krajín (viac než 50 % nesúhlas). Podrobnejšie sa analýze tohto tvrdenia venujeme v nasledujúcej časti.

Graf 7. Percentuálne vyjadrenie názoru Európanov na princíp nároku (Entitlement)

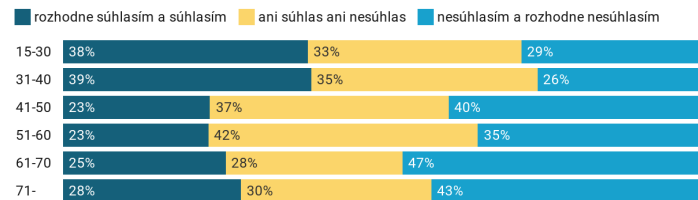
Graf 8 zobrazuje priemerné skóre respondentov jednotlivých krajín V4 týkajúce sa vnímania spravodlivosti v spoločnosti cez jej štyri princípy – rovnosť, spravodlivosť, potreba a nárok. Takmer zhodne sa obyvatelia všetkých krajín V4 najviac prikláňajú k podpore takej spoločnosti, ktorá umožní zarábať viac tým ľuďom, ktorí pracujú tvrdo (priemerné skóre 2,12). V menšej miere súhlasia, resp. sú nerozhodní v tvrdeniach, že spoločnosť je spravodlivá, ak sa stará o chudobných a núdznych (priemerné skóre 2,52) zhodne s tvrdením, že príjmy a bohatstvo majú byť v spoločnosti rovnomerne rozdelené (priemerné skóre 2,71). S posledným tvrdením o spravodlivej spoločnosti, keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú, spomedzi krajín V4 najviac nesúhlasia respondenti z Maďarska a Poľska (celkové priemerné skóre 3,54).

	Spoločnosť je spravodlivá, keď príjmy a bohatstvo sú rovnomerne rozdelené medzi ľudí	Spoločnosť je spravodlivá, keď tvrdo pracujúci ľudia zarábajú viac ako ostatní	Spoločnosť je spravodlivá, sa stará o chudobných a o tých v núdzi bez ohľadu na to, čo oni spoločnosti vracajú	Spoločnosť je spravodlivá, keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégia, ktoré v živote majú
Maďarsko	2,62	2,15	2,5	3,94
Poľsko	2,76	2,05	2,4	3,71
Česká republika	2,96	2,18	2,65	3,4
Slovensko	2,51	2,11	2,53	3,11

Legenda: 1 – rozhodne súhlasim, 2 – súhlasim, 3 – ani súhlas ani nesúhlas, 4 – nesúhlasim, 5 – rozhodne nesúhlasim

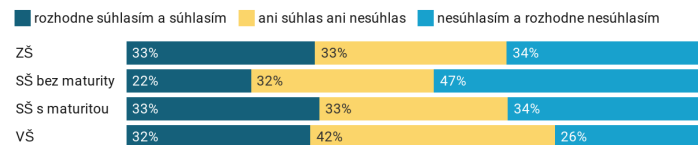
Graf 8. Priemerné skóre vo vnímaní spravodlivosti v spoločnosti v kontexte krajín V4

Grafy 9 a 10 zobrazujú vyjadrenia slovenských respondentov o spravodlivej spoločnosti z pohľadu sociálneho statusu, ako ich reakciu na tvrdenie: „Spoločnosť je spravodlivá, keď ľudia z rodín s vysokým sociálnym statusom si užívajú privilégiá, ktoré v živote majú.“ Slovenskú vzorku tvorilo 1031 respondentov, z toho 484 mužov a 547 žien. Početnosť jednotlivých vzoriek podľa skúmaných kategórií (vek, vzdelanie) je uvedená pod samotným grafom. Viac ako 47 % respondentov vekovej kategórie 61-70 rokov nesúhlasí s rozdeľovaním statkov a bremien v spoločnosti na základe charakteristík statusu osoby, ako sú pohlavie, vzdelanie, zamestnanie, či pôvod. S týmto tvrdením zároveň nesúhlasí ani 47 % respondentov so SŠ vzdelaním bez maturity. Naopak, súhlasné stanovisko vyjadrili respondenti vo veku 15-30 rokov (38 %) a 31-40 rokov (39 %). S výrokom nesúhlasí 37 % mužov a 35 % žien.

Pozn.: počet respondentov vo vzorke podľa veku: vek. kategória 15-30 (N=105); vek. kategória 30-40 (N=135); vek. kategória 41-50 (N=145); vek. kategória 51-60 (N=175); vek. kategória 61-70 (N=265); vek. kategória nad 71 (N=206); Spolu (N=1031)

Graf 9. Percentuálne vyjadrenie vnímania spravodlivosti na Slovensku opierajúcej sa o princíp zásluh (entitlement) z hľadiska veku

Pozn.: počet respondentov vo vzorke podľa vzdelania: ZŠ (N=96); SŠ bez maturity (N=327); SŠ s maturitou (N=445); VŠ (N=162); Spolu (N=1031)

Graf 10. Percentuálne vyjadrenie vnímania spravodlivosti na Slovensku opierajúcej sa o princíp zásluh (entitlement) z hľadiska vzdelania

V nasledujúcej časti bolo analyzované, ako respondenti reagovali na otázky, resp. tvrdenia týkajúce sa viery v spravodlivý svet. Ak jednotlivci veria, že ľudia vo všeobecnosti dostanú to, čo si zaslúžia, t.j. majú silnú vieru v spravodlivý svet, predpokladá sa, že výsledky a postupy hodnotia ako spravodlivé. Táto viera sa spája hlavne s vnímaním férovosti.

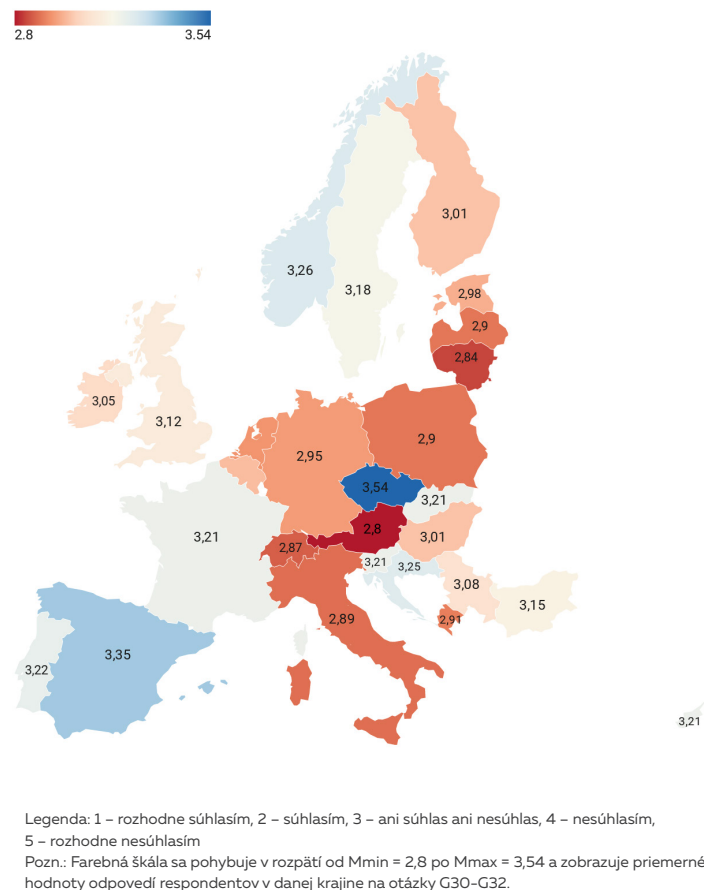
V rámci realizovaného prieskumu ESS mali respondenti vyjadriť svoj súhlas alebo nesúhlas s uvedenými tromi tvrdeniami pomocou 5-bodovej škály (1 – rozhodne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – ani súhlas ani nesúhlas, 4 – nesúhlasím, 5 – rozhodne nesúhlasím):

G30: Myslím si, že vcelku ľudia dostávajú to, čo si zaslúžia.

G31: Som presvedčený/á, že spravodlivosť vždy zvíťazí nad nespravodlivosťou.

G32: Som presvedčený/á, že z dlhodobého hľadiska, ľudia budú odškodnení za nespravodlivosť.

Farebná rôznorodosť krajín (Obrázok 5) je odrazom odlišných postojov Európanov vo viere v spravodlivý svet. Ako je možné vidieť na obrázku, najvyššie priemerné skóre dosiahli respondenti z Českej republiky ($M=3,54$; $SD=0,87$), čím sa v rámci daných zistení zaradila medzi krajiny s najnižšou dôverou v spravodlivý svet. Nasleduje Španielsko ($M=3,35$; $SD=0,81$), Chorvátsko ($M=3,25$; $SD=0,89$), Nórsko ($M=3,26$; $SD=0,72$) a Slovensko ($M=3,21$; $SD=0,95$), ktoré malo spolu s Francúzskom, Slovinskom a Cyprom

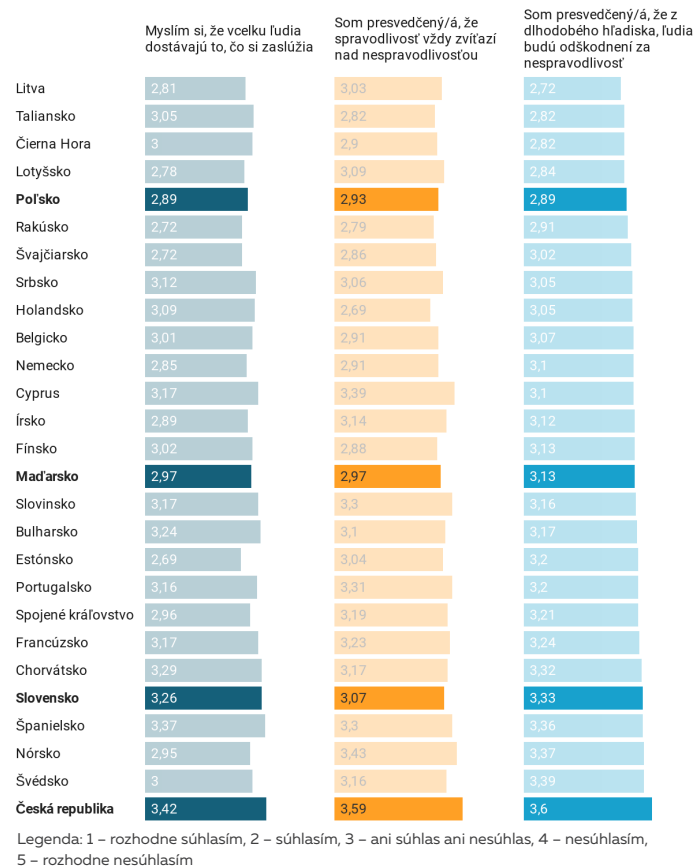

Obrázok 5. Priemerné hodnotenie viery Európanov v spravodlivý svet

zhodné priemerné skóre. Najnižšie skóre mali respondenti z Rakúska ($M=2,80$; $SD=0,95$), Litvy ($M=2,84$; $SD=0,89$) a Švajčiarska ($M=2,87$; $SD=0,72$).

Priemerné skóre všetkých 27 krajín dosahovalo hodnotu 3,07 ($SD=0,83$), čo zároveň poukázalo na skutočnosť, že respondenti nevedeli jednoznačne vyjadriť svoj súhlas alebo naopak nesúhlas s danými tvrdeniami.

Pri tvrdení „Myslím si, že vcelku ľudia dostávajú to, čo si zaslúžia“ dosiahli najvyššie priemerné skóre respondenti Česka ($M=3,42$; $SD=1,00$), nasledovaní respondentmi zo Slovenska ($M=3,26$; $SD=1,10$), Maďarska ($M=2,97$; $SD=1,05$) a nakoniec Poľska ($M=2,89$; $SD=1,00$). O tom, že spravodlivosť vždy zvíťazí nad nespravodlivosťou, nie sú presvedčení najmä respondenti z Česka ($M=3,59$; $SD=1,03$). Slováci dosiahli pri tomto tvrdení priemerné skóre 3,07 ($SD=1,14$). Najnižšiu vieru v spravodlivý svet preukázali respondenti Českej republiky aj pri poslednom tvrdení, keď na vyjadrenie „Som presvedčený/á, že z dlhodobého hľadiska, ľudia budú odškodnení za nespravodlivosť“ dosiahli opäť najvyššie priemerné skóre ($M=3,6$; $SD=1,04$). Toto stanovisko s nižším priemerným skóre podporujú aj obyvatelia Slovenska ($M=3,33$; $SD=1,11$).

Graf 11. Priemerné skóre vyjadrujúce vieru v spravodlivý svet v kontexte krajín V4

Procedurálna spravodlivosť a skúsenosť s neférovým zaobchádzaním

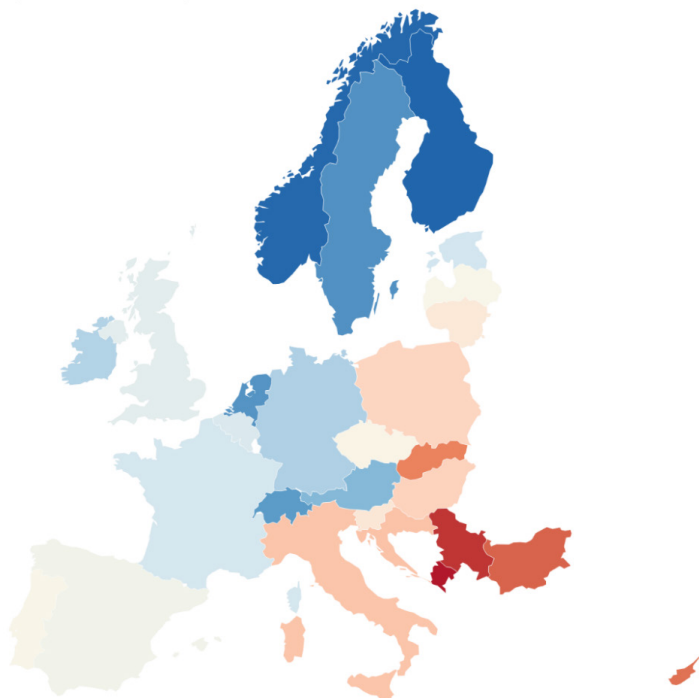
Reflexívna dimenzia vnímania procedurálnej spravodlivosti sa v rámci realizovaného výskumu ESS zameriava na skúsenosti respondentov s neférovým zaobchádzaním. Položka reflektujúca skúsenosti s využívaním inými je navrhnutá pre zachytenie práve tých skúseností, ktoré sa považujú za hnaciu silu preferovania spravodlivosti ako sociálnej hodnoty.

V zmysle predpokladu, že trh práce je rozhodujúcim miestom na vytváranie nerovností, bola analýza sústreďená na dva mechanizmy nerovnosti: sociálne uzatváranie a trh. Predmetom je otázka, či sa dôležitosť týchto mechanizmov vníma rôznym spôsobom z hľadiska rozhodnutí o prijímaní zamestnancov. Ak alokáciu pracovných miest určujú výlučne trhové mechanizmy, z hľadiska rozhodnutí o prijímaní zamestnancov by mali byť relevantné iba otázky priamo súvisiace s otázkami produktivity (napr. znalosti a zručnosti, pracovné skúsenosti). Z hľadiska sociálneho uzatvárania (z angl. social closure) sa však predpokladá, že prístup k pracovným miestam je obmedzený na základe charakteristík nesúvisiacich s produktivitou (napr. pohlavia, prisťahovaleckého pôvodu, známostí v organizácii).

Respondentom bola pre zistenie toho, či mali skúsenosť s neférovým zaobchádzaním vo vzťahu k ich osobe, položená otázka: Myslíte si, že väčšina ľudí by sa vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní? Respondenti mohli odpovedať na 11-bodovej škále (0 – väčšina ľudí by sa ma pokúsila využiť, 10 – väčšina ľudí by sa snažila byť čestnými).

Priemerné skóre odpovedí v rámci všetkých 27 krajín dosiahlo hodnotu 5.62 (SD=2,21). Krajiny V4 sa v konečnom poradí objavili pod celkovým priemerom – respondenti z Českej republiky (M=5,40; SD=2,08), Poľska (M=4,91; SD=2,26), Maďarska (M=4,89; SD=2,28) a Slovenska (M=4,40; SD=2,33). Najnižšie skóre a zároveň najviac skúseností s neférovým zaobchádzaním uvádzajú respondenti z Čiernej Hory (M=3,93; SD=2,54) a naopak najviac skúseností s férovým zaobchádzaním majú respondenti z Fínska (M=6,96; SD=1,72) a ostatných severských krajín (Nórsko, Švédsko, Holandsko) ako ilustruje rozlíšenie krajín na Obrázku 6.

Na Slovensku najviac skúseností s neférovým zaobchádzaním uvádzajú respondenti so stredoškolským vzdelaním bez maturity (M=3,84; SD=2,35), muži (M=4,18; SD=2,33), respondenti starší ako 65 rokov (M=4,13; SD=2,41) a respondenti pochádzajúci z Bratislavského kraja (M=3,31; SD=2,3).

Legenda: 0 – väčšina ľudí by sa ma pokúsila využiť, 10 – väčšina ľudí by sa snažila byť čestnými
 Pozn.: Farebná škála sa pohybuje v rozpätí od Mmin = 3,93 po Mmax = 6,96 a zobrazuje priemerné hodnoty odpovedí respondentov v danej krajine na otázku: *Myslíte si, že väčšina ľudí by sa vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní?*

Obrázok 6. Mapa krajín zobrazujúca skúsenosť s neférovým zaobchádzaním

Skúsenosť respondentov s neférovým zaobchádzaním mapovala aj otázka o tom, či na rozhodnutie o prijatí alebo neprijatí osoby do zamestnania vplyvujú najviac:

G21: Vedomosti a zručnosti.

G22: Pracovné skúsenosti osoby v danej oblasti.

G23: Či osoba niekoho pozná v danej organizácii.

G24: Či má osoba imigrantský pôvod.

G25: Pohlavie osoby.

Respondenti odpovedali na 4-bodovej škále (1 – žiaden alebo veľmi malý vplyv, 2 – nejaký vplyv, 3 – dosť veľký vplyv, 4 – veľmi veľký vplyv) a výsledné medzinárodné porovnanie priemerných hodnôt faktorov, ktoré môžu ovplyvňovať prijatie osoby na pracovnú pozíciu, zobrazuje Graf 12.

Poradie dôležitosti, ktoré respondenti pripisujú uvedeným faktorom, zodpovedá ich umiestneniu v grafe, a to od vedomostí, zručností s dosť veľkým vplyvom až po pohlavie, ktorému pripisujú len nejaký vplyv.

Dosť veľký vplyv pri prijímaní do zamestnania majú podľa respondentov vedomosti, zručnosti ($M=3,09$; $SD=0,82$) a pracovné skúsenosti ($M=3,07$; $SD=0,78$).

Naj-nížšie priemerné skóre u oboch faktoroch bolo zistené u respondentov z Čiernej Hory ($M=2,36$; $SD=0,95$) a $M=2,42$; $SD=0,92$), najvyššie u respondentov z Holandska ($M=3,50$; $SD=0,67$) pri prvej položke a z Lotyšska ($M=3,43$; $SD=0,74$) pri druhej položke. Respondenti z krajín V4 sa so svojimi vyjadreniami umiestnili nad celkovým priemerom,

	Vedomosti a zručnosti	Pracovné skúsenosti osoby v danej oblasti	Či osoba niekoho pozná v danej organizácii	Či má osoba imigrantský pôvod	Pohlavie osoby
Holandsko	3,5	3,27	2,53	2,47	2
Švédsko	3,47	3,25	2,63	2,19	1,83
Lotyšsko	3,35	3,43	3,17	2,57	2,11
Fínsko	3,34	3,24	2,59	2,62	1,94
Írsko	3,28	3,23	2,76	2,07	2,06
Poľsko	3,25	3,38	3,23	2,31	2,55
Litva	3,24	3,33	3,06	2,05	2,26
Česká republika	3,22	3,3	3,09	2,6	2,57
Nórsko	3,19	3,07	2,41	2,12	1,75
Rakúsko	3,19	3,16	2,8	2,47	2,19
Estónsko	3,18	3,15	2,73	2,37	1,91
Nemecko	3,18	3,05	2,61	2,32	2,07
Belgicko	3,17	3,07	2,51	2,4	1,94
Švajčiarsko	3,16	3,1	2,54	2,25	2
Spojené kráľovstvo	3,16	3,03	2,32	1,84	1,75
Slovensko	3,15	3,2	3,15	2,73	2,68
Francúzsko	3,07	3,1	2,67	2,36	2,13
Cyprus	3,06	3,22	3,29	2,34	2,24
Španielsko	3,05	3,16	3,14	2,26	2,26
Portugalsko	2,99	3,01	3,09	1,77	2,06
Maďarsko	2,98	3,07	3,03	2,51	2,45
Bulharsko	2,87	2,9	2,88	1,74	2,02
Taliani	2,73	2,81	2,83	2,04	2,09
Slovinsko	2,65	2,75	3,2	2,04	1,99
Chorvátsko	2,43	2,51	3,42	2,2	2,28
Srbsko	2,38	2,52	3,23	1,84	2,07
Čierna Hora	2,36	2,42	3,1	1,91	2,09

Legenda: 1 – žiaden alebo veľmi malý vplyv, 2 – nejaký vplyv, 3 – dosť veľký vplyv, 4 – veľmi veľký vplyv

Graf 12. Priemerné skóre vyjadrujúce vplyv sociálnych mechanizmov na nerovnosť v kontexte krajín V4 (faktory ovplyvňujúce rozhodnutie o prijatí/neprijatí osoby do zamestnania)

s výnimkou Maďarska ($M=2,98$; $SD=0,89$), ktoré pri položke vedomosti a zručnosti skončilo tesne pod ním. Percentuálne vyjadrenie vplyvu vedomostí, zručností a pracovných skúsenosti na prijatie do zamestnania v kontexte krajín V4 zobrazuje Tabuľka 2.

Vedomosti a zručnosti osoby	Žiaden alebo veľmi malý vplyv	Nejaký vplyv	Dosť veľký vplyv	Veľmi veľký vplyv
Česká republika	1,5	14,9	43,6	40,0
Maďarsko	4,1	28,4	33,1	34,3
Poľsko	1,8	10,7	48,3	39,2
Slovensko	3,7	14,3	45,0	37,1

Pracovné skúsenosti	Žiaden alebo veľmi malý vplyv	Nejaký vplyv	Dosť veľký vplyv	Veľmi veľký vplyv
Česká republika	1,4	11,7	42,3	44,6
Maďarsko	3,8	23,2	34,9	38,2
Poľsko	1,1	8,1	42,7	48,1
Slovensko	3,1	13,9	42,4	40,6

Tabuľka 2. Percentuálne vyjadrenie vplyvu vedomostí, zručností a pracovných skúseností na prijatie do zamestnania v kontexte krajín V4

Analýza druhej skupiny faktorov, ktoré nesúvisia s trhom, ale skôr so sociálnym uzatváraním (tzv. social closure), poukazuje na skutočnosť, že najväčší vplyv na nerovnaké zaobchádzanie vidieť v položke „či osoba v danej organizácii niekoho pozná“. Najvyššie priemerné skóre dosiahli v tejto položke respondenti Chorvátska ($M=3,42$; $SD=0,84$). Naproti nim stoja respondenti Spojeného Kráľovstva s priemerným skóre 2,32 ($SD=0,93$). Spomedzi krajín V4 sú o dôležitosti známostí (dost' veľký vplyv a veľmi veľký vplyv) najviac presvedčení respondenti Poľska (84,1%), nasledovaní respondentmi zo Slovenska (79,1%), Maďarska (69,6%) a nakoniec Česka (75,9%). Uvedené percentá detailnejšie popisuje Tabuľka 3.

Viac než polovica respondentov Slovenska (61%) považuje imigrantský pôvod uchádzača o pracovné miesto za dôležitý faktor ovplyvňujúci jeho prijatie. Spomedzi všetkých európskych krajín dosiahlo Slovensko v tejto položke najvyššie priemerné skóre ($M=2,73$; $SD=0,99$). Respondenti Bulharska ($M=1,74$; $SD=0,94$) a Portugalska ($M=1,77$; $SD=0,91$) zase tomuto faktoru pripisujú skôr len nejaký, resp. žiaden alebo veľmi malý vplyv.

Zaujímavé sú zistenia vplyvu pohlavia na férové zaobchádzanie pri uchádzaní sa o pracovné miesto. Respondenti z krajín V4 obsadili v rebríčku 27 zúčastnených krajín prvé štyri miesta, pričom respondenti Slovenska ($M=2,68$; $SD=0,88$) dosiahli najvyššie priemerné skóre.

Známost'	Žiaden alebo veľmi malý vplyv	Nejaký vplyv	Dost' veľký vplyv	Veľmi veľký vplyv
Česká republika	5,3	18,8	37,2	38,7
Maďarsko	5,8	24,6	30,4	39,2
Poľsko	3,6	12,4	41,9	42,2
Slovensko	3,7	17,1	39,3	39,8
Imigrantský pôvod	Žiaden alebo veľmi malý vplyv	Nejaký vplyv	Dost' veľký vplyv	Veľmi veľký vplyv
Česká republika	10,3	37,5	33,9	18,2
Maďarsko	23,1	24,9	29,5	22,5
Poľsko	23,1	37,6	25,0	14,3
Slovensko	13,6	25,5	35,6	25,4
Pohlavie	Žiaden alebo veľmi malý vplyv	Nejaký vplyv	Dost' veľký vplyv	Veľmi veľký vplyv
Česká republika	9,8	37,5	38,4	14,3
Maďarsko	14,9	40,3	29,9	14,8
Poľsko	12,6	32,7	41,7	12,9
Slovensko	9,1	32,8	39,2	18,8

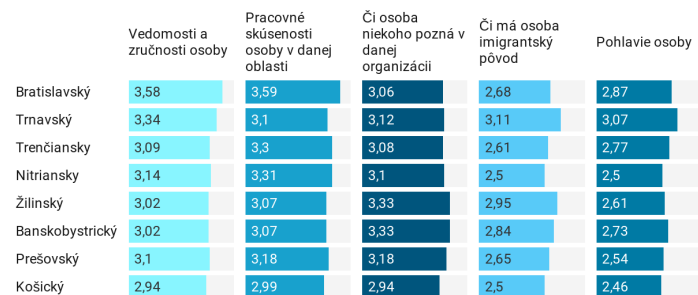
Tabuľka 3. Percentuálne vyjadrenie vplyvu známostí, prístahovaleckého pôvodu a pohlavia na prijatie do zamestnania v kontexte krajín V4

Viac než polovica Slovákov (58 %) si myslí, že pohlavie má dosť veľký až veľmi veľký vplyv pri obsadzovaní pracovných pozícií, nasledujú opýtaní z Českej republiky ($M=2,57$; $SD=0,85$), Poľska ($M=2,55$; $SD=0,87$) a Maďarska s priemerným skóre 2,45 ($SD=0,92$). Zhodne najnižšie skóre ($M=1,75$) majú respondenti z Nórska ($SD=0,71$) a Spojeného kráľovstva ($SD=0,76$).

Spravodlivé zaobchádzanie pri prijatí do zamestnania, ktoré vychádza zo získaných vedomostí, zručností a pracovných skúseností, sme hodnotili z pohľadu jednotlivých krajov Slovenska (Graf 13).

Najvyššie priemerné skóre dosiahli respondenti Bratislavského kraja a najnižšie zase respondenti Košického kraja. Až 92,4 % respondentov Bratislavského kraja považuje vedomosti a zručnosti za veľmi dôležitý faktor. V Košickom kraji sa s týmto tvrdením stotožňuje 67,2 % oslovených.

O neférovosti postupov pri uchádzaní sa o pracovnú pozíciu, ktorá vyplýva z faktorov ako sú známosti, imigrantský pôvod a pohlavie uchádzača, sú najviac presvedčení respondenti v Žilinskom ($M=3,33$; $SD=0,87$) a Banskobystrickom kraji ($M=3,33$; $SD=0,69$) pri faktore známosti, respondenti Trnavského kraja pri faktore imigrantský pôvod ($M=3,11$; $SD=0,74$) a pohlavie osoby ($M=3,07$; $SD=0,70$). Najnižšie skóre vo všetkých troch položkách dosiahli respondenti Košického a Nitrianskeho kraja.

Legenda: 1 – žiaden alebo veľmi malý vplyv, 2 – nejaký vplyv, 3 – dosť veľký vplyv, 4 – veľmi veľký vplyv

Pozn.: počet respondentov vo vzorke podľa krajov: Bratislavský kraj (N=76); Trnavský (N=114); Trenčiansky (N=97); Nitriansky (N=159); Žilinský (N=167); Banskobystrický (N=153); Prešovský (N=209); Košický (N=108), spolu (N=1083)

Graf 13. Priemerné skóre vplyvu vybraných faktorov na nerovnosti v spoločnosti z pohľadu Slovenska – podľa krajov

	Vedomosti a zručnosti osoby	Pracovné skúsenosti osoby v danej oblasti	Či osoba niekoho pozná v danej organizácii	Či má osoba imigrantský pôvod	Pohlavie osoby
Muž	3,16	3,22	3,13	2,69	2,71
Žena	3,15	3,19	3,17	2,76	2,65

Legenda: 1 – žiaden alebo veľmi malý vplyv, 2 – nejaký vplyv, 3 – dosť veľký vplyv, 4 – veľmi veľký vplyv

Graf 14. Priemerné skóre vplyvu vybraných faktorov na nerovnosti v spoločnosti z pohľadu Slovenska – rodové hľadisko

Podľa údajov v grafe 14 je možné konštatovať, že názory mužov a žien na faktory prijatia do zamestnania sú takmer identické. Na rozhodnutie o prijatí, alebo neprijatí do zamestnania majú podľa mužov (N=503) i žien (N=580) najväčší vplyv pracovné skúsenosti v danej oblasti a najmenší vplyv pohlavie danej osoby.

Medzi vplyvom vybraných faktorov na rozhodnutie o prijatí alebo neprijatí do zamestnania a vnímaním vlastných šancí získať prácu, o ktorú sa usilujeme, bola zistená slabá priama závislosť pri faktoroch vedomosti, zručnosti a pracovné skúsenosti a žiadna závislosť pri faktoroch známosti, imigrantský pôvod a pohlavie.

DISKUSIA A ZÁVER

V posledných troch desaťročiach sa rozdiely v oblasti príjmov v mnohých krajinách OECD značne zvýšili, pričom v niektorých prípadoch dosiahli svoje historické maximum. Všeobecný nárast nerovnosti príjmov je zároveň sprevádzaný rozsiahlou verejnou diskusiou a vytvára obavy z vplyvu rastúcej a často zvyšujúcej sa medzery medzi bohatými a chudobnými v našich spoločnostiach (OECD, 2015).

Na základe rozsiahlych výskumov venovaných dôsledkom vnímanej nespravodlivosti vieme, že postoje k spravodlivosti ovplyvňujú kooperatívne správanie v sociálnych interakciách. Ak si jednotlivci myslia, že dostávajú svoj spravodlivý podiel, ak majú pocit, že sa s nimi pri distribúcii statkov a bremien zaobchádza spravodlivo, a ak majú dojem, že štátne orgány, spoločenské inštitúcie a jednotlivci s nimi zaobchádzajú rovnako spravodlivo, budú mať väčšiu tendenciu dobrovoľne dodržiavať pravidlá a normy a prispievať k dosiahnutiu spoločného blaha. Dokonca vieme, že výsledky sa akceptujú väčšmi, keď vychádzajú zo spravodlivých postupov – aj keď nie sú priaznivé. V opačnom prípade – teda keď zažívajú nespravodlivosť – ľudia začínajú nerešpektovať sociálne a inštitucionálne normy.

Cieľom tejto kapitoly bolo zistiť, ako vnímajú a hodnotia nerovnosti v spoločnosti ľudia na Slovensku. Zamerali sme

sa na spravodlivosť životných šancí (príležitosti na vzdelanie a zamestnanie) v kontexte regiónu a dosiahnutého vzdelania. Zmapovali sme tiež postoje Slovákov k vnímaniu spravodlivosti cez štyri normatívne princípy – rovnosť, spravodlivosť, potreba a nárok. Pozreli sme sa aj na celkovú vieru v spravodlivý svet. Predmetom analýzy bola okrem toho procedurálna spravodlivosť mapovaná na základe existencie skúsenosti s nespravodlivým zaobchádzaním. Skúmanú problematiku sme zasadili do širšieho rámca – analýzy sme realizovali v celoeurópskom kontexte aj v kontexte krajín V4. Podľa prieskumu Eurobarometra uverejneného v roku 2018 si väčšina Európanov myslí, že ich život sa odvíja prevažne spravodlivo a že majú rovnaké príležitosti na úspešný život. Majú však pochybnosti o tom, či sa v ich krajinách súdne a politické rozhodnutia uplatňujú rovnako a konzistentne, teda bez ohľadu na sociálne postavenie, bohatstvo a známosti. Veľká väčšina takisto považuje príjmovú nerovnosť za privysokú a domnieva sa, že vlády by ju mali riešiť. Menej než polovica si myslí, že rovnosť ich príležitostí a ich sociálne postavenie sa zlepšujú. (Európska komisia, 2018)

V medzinárodnom kontexte hodnotenie vlastných šancí na vzdelanie predstavuje pomerne pozitívny obraz. Z analýz vyplynula tendencia dominancie v odpovediach respondentov severských krajín (predovšetkým Nórska, ale aj Fínska, Švédsko a Estónsko) vo vnímaní šancí na

vzdelanie a prácu. Obyvatelia týchto krajín sa stotožňujú s výrokmi, že v porovnaní s ostatnými ľuďmi majú približne rovnakú šancu získať vzdelanie a prácu, o ktorú sa uchádzali, a že aj celkovo má každý rovnakú šancu získať vzdelanie a prácu, o ktorú sa uchádza. Toto zistenie môže čiastočne súvisieť s pozitívnymi dopadmi investovania do vzdelávania v škandinávskych krajinách. Je zaujímavé, že obyvatelia južne položených krajín majú opačný názor. Diferenciáciu odpovedí jasne potvrdzuje aj frekvenčná analýza realizovaná pre celý výskumný súbor, ktorá deklaruje, že respondenti z Talianska, Bulharska, Srbska a čiastočne aj zo Španielska a Čiernej hory sa s názorom na rovnaké šance pri vzdelaní a práci či už v reflexívnom, alebo nereflexívnom ponímaní, nestotožňujú. Vo všeobecnosti sú pozitívnejšie hodnotené vlastné šance na vzdelanie, zatiaľ čo vlastné šance na získanie práce sú hodnotené ako menej férové.

Z analýz realizovaných v rámci krajín V4 vyplynulo, že respondenti z Maďarska, Slovenska a Poľska sa svojimi odpoveďami pohybovali zhruba na priemernej úrovni respondentov zúčastnených európskych krajín. To však neplatí v prípade respondentov z Českej republiky, ktorí sa v každom prípade stotožňovali s presvedčením na rovnaké príležitosti na vzdelanie a prácu a tieto príležitosti hodnotili vždy vyššie, než zvyšné tri krajiny V4.

Čo sa týka respondentov zo Slovenska, je možné konštatovať, že sa v globálnom meradle v otázke rovnosti šancí na dosiahnutie vzdelania alebo práce nevymykali európskemu priemeru. Z reflexívneho i nereflexívneho hodnotenia príležitostí na vzdelanie a prácu s prihliadnutím na osem krajov Slovenska je evidentné, že respondenti vo všetkých krajoch sú viac presvedčení o rovnakej šanci pri získaní vzdelania, než o rovnakej šanci získať prácu, o ktorú sa uchádzajú.

Podobne je to i pri reflexívnom a nereflexívnom hodnotení podľa stupňa vzdelania, kde rovnakej šanci na vzdelanie dali respondenti vyššie priemerné skóre, než rovnakej šanci získať prácu, ktorú hodnotili nižším skóre. Pri respondentoch so základným vzdelaním a so stredoškolským vzdelaním bez maturity sa dokonca rovnaké šance na prácu pohybovali v negatívnom póle škály.

Takmer vo všetkých krajoch sme zaznamenali, že respondenti so základným a stredoškolským vzdelaním bez maturity hodnotia rovnosť svojich šancí nižšie, než respondenti s vyšším vzdelaním. Výnimku však tvorí Trenčiansky kraj (viď Tabuľka 1), v ktorom respondenti so základným vzdelaním hodnotili rovnosť šancí vyššie, alebo rovnako ako vysokoškooláci.

Analýza dát tiež ukázala rozdiely v hodnotení spravodlivosti jednotlivými krajinami. Pre väčšinu z nich, vrátane Slovenska, je rozdelenie statkov a bremien v spoločnosti

na základe princípu spravodlivosti, t.j. na základe vynaloženého úsilia a investícií, najdôležitejšie (myslí si to viac ako 70 % respondentov všetkých 27 krajín). O čosi menšie, ale napriek tomu stále vysoké presvedčenie panuje medzi krajinami vo vyjadreniach, že spoločnosť je spravodlivá, ak sa postará o chudobných a núdznych (princíp potreby). Krajiny V4 sa v tomto prípade umiestnili na chvoste rebríčka.

Pri zvyšných dvoch princípoch je badať rôznorodé názory. Kým rovnomerné rozdelenie príjmov a bohatstva v spoločnosti podporuje viac ako 50% respondentov v 14 krajinách, s princípom rozdelenia podľa nároku sa nestotožňovali respondenti ani v jednej krajine. Jedinou výnimkou je Slovensko, ktorého respondenti vyjadrili spomedzi všetkých krajín najväčší súhlas s rozdelením statkov a bremien na základe sociálneho statusu. S týmto tvrdením súhlasili hlavne mladšie vekové kategórie. O všeobecnej viere v spravodlivý svet neboli jednoznačne presvedčení respondenti ani jednej z 27 krajín. Najvyššie priemerné skóre a teda najnižšiu vieru v spravodlivý svet v rámci krajín V4 dosiahli vo všetkých troch tvrdeniach respondenti Českej republiky, nasledovaní respondentmi Slovenska, Maďarska a nakoniec Poľska.

Mapovanie skúseností s neférovým zaobchádzaním poukázalo na spravodlivejší systém fungovania inštitúcií v severských krajinách v porovnaní s ostatnými krajinami

východnej a juhovýchodnej Európy. Najmenej skúseností s neférovým zaobchádzaním uviedli opýtaní z Fínska, Nórska, Švédska a Holandska. Na druhej strane boli odpovede respondentov z Čiernej Hory, Srbska, Bulharska, Cypru a Slovenska, ktorí mali najviac skúseností s neférovým zaobchádzaním. Spomedzi krajín V4 sú práve obyvatelia Slovenska najviac presvedčení o tom, že väčšina ľudí by sa ich pokúsila využiť, keby mali príležitosť. Analýza dát tak poukázala na existenciu systému, keď niektorí jednotlivci alebo skupiny dosahujú zisky na úkor iných.

Hodnotenie procedurálnej spravodlivosti v pracovnom kontexte a vnímanie férovosti postupov pri uchádzaní sa o pracovnú pozíciu potvrdilo vo väčšine krajín fungovanie trhu práce. Vedomostiam, zručnostiam a pracovným skúsenostiam je prisudzovaný najväčší vplyv na prijatie do zamestnania. Respondenti zo Slovenska v tomto hodnotení dosiahli skóre tesne nad európskym priemerom. Z hľadiska druhej skupiny faktorov – či osoba niekoho v danej organizácii pozná, či má osoba imigrantský pôvod a pohlavie osoby, sa vyjadrenia krajín trochu rôznili. Najväčší dôraz bol kladený na vplyv známostí, nasleduje imigrantský pôvod uchádzača a pohlavie. V rámci krajín V4 hodnotili vplyv faktora známostí ako dosť veľký hlavne respondenti Poľska, nasledovaní respondentmi Slovenska, Českej republiky a Maďarska. O význame faktorov imigrantský pôvod a pohlavie, boli spomedzi všetkých 27 krajín

najviac presvedčení obyvatelia Slovenska. Isté rozdiely vo vnímaní vplyvu týchto faktorov bolo badať medzi respondentmi Slovenska aj z hľadiska krajov. S takýmto vnímaním spravodlivosti úzko súvisí vnímanie vlastných príležitostí na zamestnanie, ktoré, ako sa ukázalo, je hodnotené ako menej férové.

Analýza dát poukázala na mnohé zaujímavé zistenia. Kým pri niektorých otázkach vnímania spravodlivosti sa odpovede respondentov Slovenska nejak výrazne nevymykali európskemu priemeru, pri niektorých existovali malé odchýlky. Týka sa to napríklad princípu nároku, s ktorým najviac súhlasili práve obyvatelia Slovenska. Na druhej strane však Slováci spoločne s obyvateľmi ostatných európskych krajín zastávali názor, že spoločnosť je spravodlivá, ak sa v nej dodržiava ako princíp spravodlivosti, pri ktorom má byť každý odmenený podľa vynaloženého úsilia, tak aj princíp potreby, ktorý sa stará o tých najchudobnejších. Výsledky analýzy zároveň viedli k zisteniu, že obyvatelia Slovenska spoločne s respondentmi z krajín juhovýchodnej Európy vo väčšej miere vnímali nespravodlivosť a nerovnosť v spoločnosti cez svoju vlastnú negatívnu skúsenosť s neférovým zaobchádzaním.

Príležitosti Slovenska na rast spočívajú v udržateľnejšom hospodárstve s vyššou pridanou hodnotou. Slovensko zaznamenalo v posledných desaťročiach značný hospodársky rast a dostihovalo priemer EÚ vďaka realizácii

významných reforiem a štrukturálnych zmien. Hoci dosiahlo pokrok smerom k splneniu cieľov udržateľného rozvoja (SDG), určité problémy pretrvávajú. V porovnaní s priemerom EÚ sa dosahujú lepšie výsledky v oblasti viacerých sociálnych SDG vrátane znižovania chudoby a nerovností. (Európska komisia, 2020).

SUMMARY

OBJECTIVE: The aim of this chapter is to analyse the perception and evaluation of (in)justice and (in)equality in society. We will focus on how individuals perceive justice in relation to themselves, but also how they respond to (in)justice in their surroundings. We will examine the distributive justice of life chances (educational and job chances) and the perception of justice in terms of basic distributive principles and belief in a just world. We will analyse procedural justice in terms of experience of unfairness. We will compare the situation in all participating European countries, in the V4 countries and – finally – within Slovakia, considering the differences of the respective regions and the level of education of the respondents.

METHOD: The analysis is based on data from Round 9 of the European Social Survey (ESS), gathered in 2018 in the rotating module (G) entitled “Justice and Fairness in Europe: Coping with Growing Inequalities and Heterogeneities”. The analyses are divided into three parts:

1. Justice of life chances (reflective and non-reflective evaluation of educational and job chances);
2. Justice in terms of the basic normative principles of distributive justice – equality, equity, need and entitlement and a general belief in a just world;

3. Procedural justice in terms of the experience of unfairness.

RESULTS:

Justice of life chances (reflective and non-reflective evaluation of educational and job chances)

As far as the *international results* are concerned, the perception of one's own educational and job chances is relatively positive. In terms of the perception of educational and job chances, the analyses showed a dominance of responses given by respondents from the Nordic countries (especially Norway, but also Finland, Sweden and Estonia). People from these countries agree with the statement that, compared to other people in their country, they have a fair chance of getting the education / job they are seeking and that in general, everybody has the same chance of getting the education / job they are seeking. This finding may be partly related to the positive effects of the Scandinavian countries' investments in education. However, people from the southern countries were of an opposite opinion. Respondents from Italy, Bulgaria, Serbia and partly also from Spain and Montenegro do not share the aforementioned perception of equal (non)reflective educational/job chances. In general, one's educational chances are perceived to be more positive, while one's job chances are perceived as less fair.

The analyses of the data gathered in the *V4 countries* showed that the respondents from Hungary, Slovakia and Poland achieved roughly the average responses gathered in the participating European countries. However, this does not apply to respondents from the Czech Republic – respondents from this country expressed their beliefs in fair educational and job chances and considered these chances to be higher than those of the other three V4 countries.

As for the respondents from Slovakia, it can be stated that their responses considering the issue of equal educational and job chances matched the European average.

In terms of (non)reflective perception of educational and job chances, it is evident that the respondents from all eight counties of *Slovakia* are more convinced of educational chances to be equal for all than they are convinced of the same in case of the chances to get the job they apply for.

When taking the level of education of the respondents into account, the analysis of the respondents' (non) reflective perception showed similar results: the average score achieved by the respondents in terms of educational chances was higher, while the average score achieved in terms of job chances was lower. However, respondents having primary education or secondary education without a GCSE scored negative values in terms of just job chances.

Justice in terms of the basic normative principles of distributive justice – equality, equity, need and entitlement

The analysis of the data showed differences in the perception of justice in the *respective countries*. Respondents from most of them, including Slovakia, consider the just (i.e. effort- and investment-based) distribution of goods and burdens in society to be the most important (more than 70% of respondents in all 27 countries think so). Slightly fewer, but still many respondents of the countries think that society is fair if it cares for the poor and those in need (the principle of need). In this case, the **V4 countries** were at the bottom of the league. As far as the other two principles are concerned, views differ. While 14 of the 27 countries (more than 50%) support the equal distribution of income and wealth in society, no country shares the entitlement principle. The only exception is Slovakia, agreeing with the distribution of goods and burdens on the basis of social status more than any other country. It were mainly the younger respondents who agreed with this statement. The respondents did not generally believe in a just world, in none of the 27 countries.

Procedural justice in terms of the experience of unfairness

As far as the *international* results are concerned, the mapping of experiences of unfair treatment showed that the Nordic countries had a fairer institutional system than the countries of Eastern and South-Eastern Europe. Respondents from Finland, Norway, Sweden and the Netherlands reported the least experience of unfair treatment. On the other hand, respondents from Montenegro, Serbia, Bulgaria, Cyprus and Slovakia were the most convinced that most people would try to abuse them if they had the opportunity. The perception of procedural justice in terms of jobs and the perception of the fairness of job application procedures have confirmed a functioning labour market in most countries. Knowledge, skills and work experience are considered to be the most important factors of getting employed. In this case, *Slovakian respondents* were just above the European average. As to the second group of factors – knowing anybody in the particular organization, having an immigrant background or having a particular gender – the expressions differ slightly in the respective countries. The respondents consider the influence of acquaintances to be the most important, followed by the applicants' immigrant background and gender. Respondents from the *V4 countries* consider the influence of acquaintances to be a quite

significant factor of unfair treatment. The perception of one's own job chances – which respondents consider to be less fair – is closely related to this perception of justice.

CONCLUSIONS: The analysis of the data resulted in many interesting findings in the field of perception of justice and fairness in society. As for the respondents from Slovakia, it can be stated that their responses considering the issue of equal educational and job chances matched the European average. In terms of the perceptions of justice through its basic normative principles, one may see small differences. One of these is the entitlement principle, which the Slovakian respondents agreed the most with. On the other hand, Slovaks, along with people from other European countries, were of the opinion that a society is fair if it respects both the principle of justice and the principle of need. At the same time, the people of Slovakia perceived injustice and inequality in society to a greater extent, due to their own negative experience of unfairness. The perception of procedural justice in terms of jobs and the perception of the fairness of job application procedures have confirmed that even in Slovakia, knowledge, skills and work experience are the most decisive factors of getting employed. In this evaluation, Slovakian respondents achieved a score just above the European average.

As to the second group of factors – knowing anybody in the particular organization, having an immigrant background or having a particular gender – the influence of acquaintances was considered to be the most important factor, followed by the applicants' immigrant background and gender. Among the 27 countries, having an immigrant background or having a particular gender were considered to be the most important factors in Slovakia.

Literatúra

- Adams, J. S. (1963). Towards an understanding of inequity. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(5), 422–436.
doi: <https://doi.org/10.1037/h0040968>
- Benabou, R., & Tirole, J. (2006). Incentives and Prosocial Behavior. *American Economic Review* 96(5), 1652–1678.
- Clark, A.E., & d'Ambrosio, C. (2015). Attitudes to income inequality: Experimental and survey evidence. In A.B. Atkinson & F. Bourguignon (eds.), *Handbook of Income Distribution*, Vol.2A (pp. 1147–1208). Amsterdam: North Holland.
- Deutsch, M. (1975). Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used as the Basis of Distributive Justice? *Journal of Social Issues* 31(3), 137–149.
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. O. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi: <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>
- Európska komisia (2018). *Osobitný prieskum Eurobarometra: Aký spravodlivý je život v EÚ podľa Európanov?* Tlačová správa. Online:
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sk/IP_18_3427
- Európska komisia (2020). *Správa o krajine za rok 2020 – Slovensko*. Online:
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-slovakia_sk.pdf
- Greenberg, J., & Colquitt, J. A. (2005). *Handbook of organizational justice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hegtvædt, K.A., Johnson, C., & Watson, L., (2016). Social dynamics of legitimacy and justice. In C. Sabbagh & M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 425–444). New York: Springer.
- Hegtvædt, K.A., & Isom, D. (2014). Inequality: A matter of justice? In J.D. McLeod, E.J. Lawler, & M. Schwalbe (eds.), *Handbook of the Social Psychology of Inequality* (pp. 65–94). Dordrecht: Springer.
- Hülle, S., Liebig, S., May, M. (2017). Measuring Attitudes Toward Distributive Justice: The Basic Social Justice Orientations Scale. *Social Indicators Research* 136(2), 663–692.
- Charles-Coll, J. A. (2011). Understanding income inequality: Concept, causes and measurement. *International Journal of Economics and Management Sciences* 1(3), pp. 17–28.
- Lerner, M.J. (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.
- Liebig, S., & Sauer, C. (2016). Sociology of justice. In C. Sabbagh & M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 37–59). New York: Springer.
- Liebig, S., et al. (2018). *ESS Round 9 Question Module Design Template. Module Title: Justice and Fairness in Europe: Coping with Growing Inequalities and Heterogeneities*. London: ESS ERIC Headquarters c/o City, University of London.
- Michálek, A. (2004). Meranie chudoby v regiónoch (okresoch SR). *Sociológia*, 36(1), 7–30.
- Miller, D. (1979). *Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nesvadba, P. (2006). *Filosofie a etika*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- OECD. (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD Publishing.
doi: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264044197-en>
- OECD. (2015). *It Together: Why Less Inequality Benefits All*. Paris: OECD Publishing.
doi: <https://doi.org/10.1787/9789264235120-en>
- Rawls, J. (1995). *Teorie spravodlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Runciman, W.G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in 20th-Century England*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Tyler, T. (2008). Psychology and institutional design. *Review of Law and Economics* 4(3), 801–887.
- Verme, P. (2011). *Life Satisfaction and Income Inequality (Policy Research Working Paper No. 5574)*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Veselovská, Z. (2015). Sociálne nerovnosti a možnosti ich merania. *Geographia Cassoviensis* 1. 69–79.
- Wilkinson, R.G., & Pickett, K.E. (2009). Income inequality and social dysfunction. *Annual Review of Sociology* 35. 493–511.
doi: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-115926>

Kvalita života a ekonomická situácia: Ako je na tom Slovensko?

Matúš Adamkovič

ÚVOD

Jedným z hlavných cieľov štátu by malo byť dosiahnutie dostatočne dobrej životnej úrovne jeho obyvateľov. Priamo v základných pilieroch Európskej Únie je ukotvený cieľ „zlepšovať kvalitu života obyvateľov“ (Zmluva o Európskej únii, Odstavec 3). Akokoľvek intuitívne môže pojem „kvalita života“ znieť, v skutočnosti zastrešuje komplex indikátorov a dá sa na ňu nazerať a hodnotiť ju z rôznych perspektív. Základné delenie je spojené s tým, či sú hodnotené pozorovateľné indikátory alebo či osoba hodnotí svoje pocity, respektíve prežívanie, a teda existuje objektívna a subjektívna kvalita života (napr. Lane, 2000). Objektívna kvalita života zahŕňa súbor ekonomických, sociálnych a environmentálnych indikátorov (napr. príjem, majetok, kvalita bývania, dostupnosť zdravotnej starostlivosti, prístupnosť vzdelávania, pracovné možnosti, sloboda...), ktoré sú však nezávislé od subjektívneho hodnotenia osoby (Boelhouwer & Noll, 2014). Naopak, subjektívna kvalita života je priamo závislá od vnímania hodnotiteľa. V sociálnych a ekonomických vedách bolo

vymedzené množstvo konštruktov opisujúcich subjektívnu kvalitu života. Z najznámejších možno spomenúť napríklad subjektívne hodnotenie kvality života, spokojnosť so životom, subjektívnu pohodu či šťastie. Rozdiely medzi týmito konštruktmi sú však skôr terminologického či až didaktického charakteru (pozri Diener, Lucas, & Oishi, 2018). V globále totiž platí, že sa jedná o subjektívne (afektívne či kognitívne) ohodnotenie kvality niektorých, prevažne všeobecných, aspektov života. V rámci kapitoly bude pozornosť zameraná na dva koncepty – *spokojnosť so životom* a *šťastie*, avšak aby nedochádzalo k ďalším terminologickým nezrovnalostiam, v rámci textu a súvisiacich všeobecných interpretácii bude na zastrešenie týchto fenoménov konzistentne používaný pojem kvalita života.

Kvalita života a ekonomická situácia

Blahobyť súvisí s ekonomickou prosperitou. Keďže ľudia majú naplnené bazálne materiálne potreby, môžu sa venovať činnostiam, ktoré nevyhnutne nesúvisia s prežitím, ba práve naopak, danými aktivitami vyplňajú svoj voľný čas a robia si nimi radosť. Aký je však v skutočnosti vzťah kvality života a ekonomickej situácie?

Na túto otázku sa dá odpovedať z dvoch perspektív – makroekonomickej a mikroekonomickej. Hoci bude empirická časť tejto kapitoly primárne zameraná na mikroekonomické hľadisko, je vhodné poskytnúť taktiež

informácie týkajúce sa hľadiska makroekonomického. Výskum realizovaný makroekonomickou optikou prináša nejednoznačné výsledky, čo sa týka vzťahu ekonomických indikátorov (napr. príjem či HDP) a kvality života obyvateľstva (pozri napr. Angeles, 2011; Clark, Frieters, & Shields, 2008; Diener, Tay, & Oishi, 2013; Easterlin, McVey, Switek, Sawangfa, & Zweig, 2010; Pedersen & Schmidt, 2011). Vzťah kvality života a ekonomických ukazovateľov totiž zjavne nie je lineárny – znamená to, že so zvyšujúcim sa bohatstvom sa kvalita života zvýši niekedy viac (ak je ekonomická situácia „horšia“) a niekedy zas menej (ak je daná ekonomická situácia postačujúca). Proto a Rustichini (2013) napríklad zdokumentovali, že pre krajiny s HDP v prepočte na obyvateľa nižším než 15000 dolárov platí, že so stúpajúcim HDP výrazne rastie kvalita života. V bohatších krajinách však tento vzťah nie je až taký výrazný. Zároveň, kvalita života dosahuje vrchol v krajinách s HDP približne 30000 dolárov v prepočte na obyvateľa, pričom, paradoxne, s ešte vyšším HDP kvalita života obyvateľov buď stagnuje alebo mierne klesá. K obdobným záverom sa dopracovali tiež napr. Stevenson a Wolfers (2013), ktorý pozorovali približne log-lineárny vzťah, čo znamená, že každé euro navyše prispieva ku kvalite života chudobných viac ako ku kvalite života bohatých. Na tieto odhady však vplýva špecifikum použitých nástrojov. Vzťah medzi kvalitou života a ekonomickou situáciou je silnejší

ak je ekonomická situácia meraná ako majetok a nie ako príjem, respektíve ak je v rámci kvality života zisťovaný jej *kognitívny* (vnímaná spokojnosť so životom) a nie *afektívny* (prežívané šťastie) komponent (Howell & Howell, 2008).

Výsledky štúdií skúmajúcich vzťah kvality života a ekonomickej situácie z mikroekonomickej perspektívy sú výrazne konzistentnejšie a v zásade platí, že so stúpajúcim príjmom sa zvyšuje aj kvalita života (Clark et al., 2008). V rámci nedávnej štúdie, Jebb, Tay, Diener a Oishi (2018) zdokumentovali, že aj pri zameraní na jednotlivca existujú isté úrovne príjmu, po ktorých dosiahnutí dochádza k nasýteniu materiálnych potrieb a zvyšujúci príjem má už prakticky len minimálny efekt na kvalitu života. V štátoch západnej Európy dosahuje subjektívne hodnotenie kvality života (kognitívne hodnotenie kvality života) svoj vrchol pri ročnom príjme domácnosti (ekvivalizovanom na počet členov domácnosti) rovnom zhruba 85000 eur. V krajinách strednej a východnej Európy je táto hranica výrazne nižšia a ide o ročný ekvivalizovaný príjem domácnosti v hodnote približne 35000 eur. V prípade emočného hodnotenia kvality života je vrchol dosahovaný už pri príjme približne 43000 eur ročne v rámci krajín západnej Európy, respektíve pri príjme zhruba 30000 eur ročne v rámci krajín východnej Európy. Až po vyššie uvedené „zlomové“ úrovne príjmu kopíruje vzťah ekonomickej situácie a kvality života

lineárnu funkciu, pričom rast je, ako aj v prípade makroekonomickej perspektívy, pozitívny. Po dosiahnutí tohto bodu však ekonomická situácia a subjektívna kvalita života prestávajú korelovať, prípadne tento vzťah začína byť negatívny, a teda, že vyšší príjem už mierne znižuje kvalitu života. Táto skutočnosť je interpretovateľná faktom, že ľudia s takto vysokými príjmami majú naplnené všetky základné materiálne potreby a peniaze navyše už nie sú faktorom, ktorý by determinoval kvalitu života. Tá začne byť o to silnejšie ovplyvnená inými aspektmi života, akými sú napr. zdravotný stav, sociálne vzťahy, pracovná vyťaženosť, či porovnávanie sa so svojou referenčnou skupinou.

Sociálne porovnávanie sa môže hrať pri hodnotení kvality života dôležitú úlohu. Napríklad, osoba môže mať objektívne naplnené svoje potreby, avšak pri porovnávaní sa so svojou referenčnou skupinou môže nadobúdať pocit, že naplnené nie sú dostatočne a hodnotí tak svoju kvalitu života nižšie. Kraus (2018) realizoval prehľad literatúry a zistil, že vzťah medzi socioekonomickou situáciou a kvalitou života môže byť až stredne silný, avšak tento efekt slabne v rozvinutejších krajinách. To môže indikovať, že vo vyspelých krajinách majú osoby naplnené základné potreby a rozdiely v hodnotení kvality života sú do značnej miery spôsobené sociálnym porovnávaním (pozri napr.

Clark et al. 2008). Existuje tiež empirická evidencia o tom, že pre hodnotenie kvality života sú dôležitejšie relatívne (subjektívne) socioekonomické ukazovatele než objektívna ekonomická situácia (Boyce, Brown, & Moore, 2012).

Ciele kapitoly

Hoci môžeme predpokladať, že kvalita života obyvateľov EÚ by mohla byť relatívne vysoká a ľudia spokojní, na overenie tohto tvrdenia sú nevyhnutné dáta od samotných obyvateľov. Potreba skúmať podmienky, v akých obyvatelia žijú a taktiež ich kvalitu života, je reflektovaná vo viacerých nadnárodných kolaboráciách a pri reprezentatívnych zberoch údajov od obyvateľstva, akými sú EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions), EQLS (European Quality of Life Survey) či ESS (European Social Survey). Náležitost výskumu fenoménu kvality života zdôrazňuje taktiež fakt, že položky z tejto oblasti sú súčasťou základných modulov ESS od ich prvého kola zberu (to jest, od roku 2002) a vyskytujú sa v každom kole bez výnimky. Práve dáta z ESS 2018 (European Social Survey Round 9 data, 2018) sú použité aj pri analýzach v rámci tejto kapitoly. Táto kapitola má päť hlavných cieľov:

1. Deskriptívne analyzovať hodnotenie kvality života obyvateľov SR a dať ho do kontextu s ďalšími štátmi v Európe.
2. Preskúmať vzťah kvality života a objektívnej ekonomickej situácie obyvateľov SR a taktiež ďalších krajín v Európe.
3. Preskúmať vzťah kvality života a subjektívneho vnímania ekonomickej situácie obyvateľov SR a taktiež ďalších krajín v Európe.
4. Preskúmať regionálne rozdiely v kvalite života a vo vyššie opísaných vzťahoch.
5. Detailnejšie preskúmať, ako sa mení kvalita života, rešpektíve jej vzťah s ekonomickou situáciou, vzhľadom na sociodemografické faktory (rod, miesto bydliska a vzdelanie)

Úlohou kapitoly nie je vysvetľovať mechanizmy, prostredníctvom ktorých rôzne faktory kauzálnie pôsobia na kvalitu života. Práve naopak, cieľom kapitoly je *prezentovať deskriptívne ukazovatele a jednoduché bivariačné vzťahy*, ktoré sú nevyhnutné pre zmapovanie problematiky a predikciu (nie vysvetľovanie) sociodemografických faktorov, ktoré potenciálne determinujú prežívanú kvalitu života. Práve deskriptívne informácie sú totiž mimoriadne potrebné pre vytvorenie náležitej pôdy pre testovanie modelov a overovanie platnosti špecifických teórií.

METÓDA

Na zodpovedanie stanovených cieľov boli použité dáta z 9. kola ESS, ktorého sa zúčastnila reprezentatívna vzorka vyše 47000 osôb z 27 krajín Európy. Rovnako ako pri predošlých kolách, aj 9. kolo ESS obsahovalo dve jednoduché otázky na zisťovanie kognitívneho a afektívneho komponentu kvality života. Tie sa nachádzali v základných moduloch (1) politika, záujem o politiku, dôvera, voľby a iné formy politickej participácie na veciach verejných, príslušnosť k politickej strane, socio-politická orientácia, imigrácia (v origináli Politics, including: political interest, trust, electoral and other forms of participation, party allegiance, socio-political orientations, immigration); a (2) kvalita života, sociálna exklúzia, náboženstvo a národná a etnická identita (v origináli Subjective Well-Being, Social Exclusion, Religion, National and Ethnic identity). Konkrétne znenie otázky zameranej na kognitívny komponent kvality života bolo: „Berúc do úvahy všetky okolnosti, ako ste v tomto období celkovo spokojný/á so svojim životom?“ Respondenti na túto otázku odpovedali na 11-bodovej stupnici s verbálnymi kotvami *O = mimoriadne nespokojný/á* a *10 = mimoriadne spokojný/á*. Respondenti mali taktiež právo odpovedať „neviem“ alebo na otázku neodpovedať vôbec. Položka zameraná na emočný komponent kvality života bola formulovaná nasledovne: „Ako by ste vo všeobecnosti zhodnotili aký ste šťastný?“. Obdobne ako

pri hodnotení spokojnosti, aj v tomto prípade respondenti na otázku odpovedali na 11-bodovej stupnici s verbálnymi kotvami *O = mimoriadne nešťastný* a *10 = mimoriadne šťastný*, pričom mali možnosť odpovedať „neviem“ alebo na otázku neodpovedať vôbec.

Ďalšie otázky zahrnuté do analýz sa týkali objektívnej ekonomickej situácie, respektíve jej subjektívneho vnímania participantmi, pričom v jednom aj v druhom prípade vstupovali tieto položky do analýz ako koreláty kvality života. Objektívna ekonomická situácia bola reprezentovaná položkou: „Použitím tejto karty mi, prosím, povedzte, ktoré písmeno popisuje celkový (pozn. mesačný) príjem vašej domácnosti, po zdanení a povinných odvodoch zo všetkých zdrojov. Ak neviete presné číslo, pokúste sa, prosím, odhadnúť“. Respondenti mali na výber z možností: *J = 270€, R = 480€, C = 630€, M = 800€, F = 950€, S = 1100€, K = 1300€, P = 1500€, D = 1800€, H = 2500€*, pričom participanti mohli taktiež uviesť, že príjem domácnosti nepoznajú alebo tiež na otázku neodpovedať. Vzhľadom na charakter odpovedovej stupnice sa s touto položkou fakticky pracovalo na škále 1-10, pričom 1 indikuje najmenší príjem a 10 najvyšší príjem. Subjektívne vnímanie ekonomickej situácie bolo reprezentované otázkou: „Ktorý z popisov na tejto karte najlepšie vystihuje váš názor na príjem vašej domácnosti v tomto období?“. Respondenti si mohli vybrať z odpovedových možností: *1 = Pohodlne*

vyžijeme zo súčasného príjmu, 2 = Zvládame to so súčasným príjmom, 3 = Máme to ťažké so súčasným príjmom, 4 = Máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom. Obdobne ako vo vyššie popísaných položkách, aj túto mohli účastníci uviesť odpoveď „neviem“ alebo neodpovedať vôbec. Pre intuitívnejšiu interpretáciu bola táto položka prepólovaná tak, aby vyššie číslo indikovalo vyššiu subjektívnu spokojnosť s ekonomickou situáciou.

Zároveň, pre lepšie uchopenie základných faktorov determinujúcich kvalitu života, boli do analýz zahrnuté aj položky týkajúce sa sociodemografických charakteristík respondentov – konkrétne región, rod, miesto bydliska a najvyššie dosiahnuté vzdelanie.

ANALÝZY

V prvom kroku boli realizované deskriptívne analýzy hodnotenia kvality života (spokojnosti so životom a šťastia), najprv v kontexte všetkých krajín, ktoré sa do ESS 2018 zapojili, a následne v rámci Slovenska, berúc do úvahy taktiež sociodemografické charakteristiky lokálnych respondentov. Následne boli na nadnárodnej a v rámci Slovenska taktiež regionálnej úrovni kalkulované jednoduché biva-riátne korelačné analýzy za cieľom zistenia vzťahov medzi kvalitou života (znova jednak vo forme spokojnosti so životom a jednak vo forme prežívaného šťastia) a objek-

tívnou ekonomickou situáciou, respektíve jej subjektívnym hodnotením. Pre zvýšenie informačnej hodnoty sú bodové odhady korelačných analýz doplnené o ich 95%-né intervaly spoľahlivosti. Na porovnanie podskupín vo vnímanej kvalite života vzhľadom na sociodemografické charakteristiky boli použité t-testy, respektíve ANOVA (s Bonferoniho post-hoc korekciou viacnásobného testovania), avšak namiesto klasických p-hodnôt sú reportované štandardizované veľkosti efektu vo forme Cohenovho d. Zjednodušene, Cohenovo d reprezentuje veľkosť rozdielu medzi priermi skupín vyjadrenú vo forme smerodajnej odchýlky – napr. ak sa Cohenovo d = 0.5, tak sa priemery líšia o polovicu smerodajnej odchýlky. Pre uľahčenie interpretácie výsledkov je v tomto prípade možné využiť konvenčné pravidlo (napr. Cohen, 1988), pričom platí že, hodnoty Cohenovho d $\approx$ 0.2 indikujú malý efekt, hodnoty Cohenovho d $\approx$ 0.5 indikujú stredný efekt a hodnoty Cohenovho d $>$ 0.8 indikujú veľký efekt.

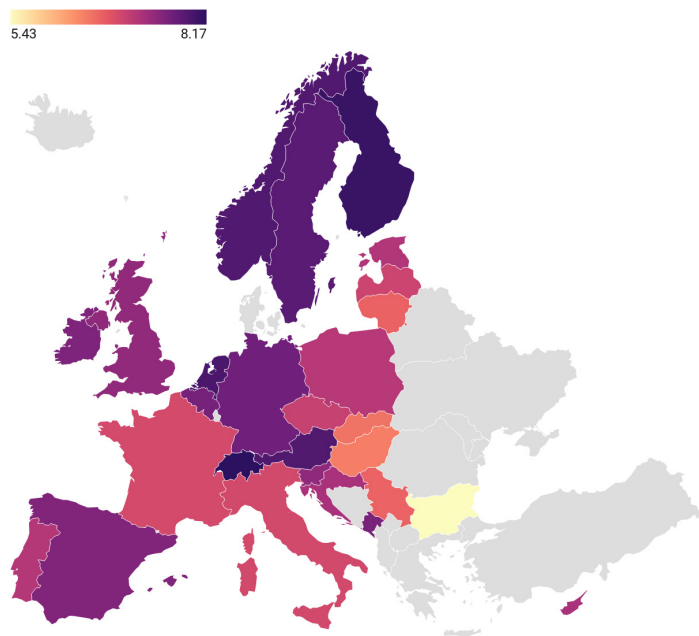
VÝSLEDKY

1. Prvým cieľom kapitoly bolo deskriptívne analyzovať hodnotenie kvality života obyvateľov SR a dať ho do kontextu s ďalšími štátmi v Európe. *Ako hodnotia kvalitu života obyvatelia štátov Európy a aká je v rámci hodnotení pozícia Slovenska?*

Priemerné hodnotenie spokojnosti so životom obyvateľov krajín Európy variuje od 5.10 po 8.15 bodu (na 10-bodovej hodnotiacej stupnici). V prípade hodnotenia šťastia sa priemerné skóre obyvateľov daných krajín pohybuje v rozmedzí 5.76 – 8.18 bodu (znova na 10-bodovej škále). Najvyššiu kvalitu života reportujú obyvatelia Švajčiarska (8.15 pre spokojnosť so životom a 8.18 bodu pre prežívané šťastie) a Fínska (8.01 pre spokojnosť so životom a 8.14 bodu pre prežívané šťastie), pričom v tesnom závесе za nimi sú obyvatelia Holandska (7.89 pre spokojnosť so životom a 8.01 bodu pre prežívané šťastie), Rakúska (7.92 pre spokojnosť so životom a 7.90 bodu pre prežívané šťastie), Nórska (7.84 pre spokojnosť so životom a 7.95 bodu pre prežívané šťastie) a Švédsko (7.85 pre spokojnosť so životom a 7.84 bodu pre prežívané šťastie). Naopak, najnižšiu kvalitu života reportujú obyvatelia Bulharska (5.10 pre spokojnosť so životom a 5.76 bodu pre prežívané šťastie). Spomedzi 27 krajín, ktoré sa zapojili do ESS 2018, sa Slovensko umiestnilo na 24. mieste v hodnotení spokojnosti so životom (6.30 bodu) a na 25. mieste v hodnotení prežívaného šťastia (6.84 bodu). Pre porovnanie, priemerné hodnotenie kvality života obyvateľov Slovenska je o 1.85 bodu nižšie ako v prvom Švajčiarsku. Zo susediacich krajín sú na tom v hodnotení kvality života najlepšie obyvatelia Rakúska (3. miesto v spokojnosti so životom a 5. miesto v hodnotení šťastia).

Z referenčnej skupiny krajín V4 sú pred nami obyvatelia Poľska (16. miesto v spokojnosti so životom a 20. miesto v hodnotení šťastia) a taktiež aj Českej republiky (14.-15. miesto v spokojnosti so životom a 23. miesto v hodnotení šťastia). Horšie ako obyvatelia Slovenska sú na tom obyvatelia Maďarsko, ktoré je v hodnotení oboch z meraných komponentov kvality života obsadilo predposledné, 26. miesto. V porovnaní s priemerným hodnotením spokojnosti so životom obyvateľov krajín Európy, ktoré je 7.10 bodu, je priemerné skóre obyvateľov Slovenska o 0.8 bodu nižšie (Cohenovo $d = -0.38$). V prípade hodnotenia šťastia je priemerné skóre obyvateľov krajín Európy 7.47, je priemerné hodnotenie obyvateľov Slovenska o 0.63 bodu (Cohenovo $d = -0.34$) nižšie. Detailné výsledky sú uvedené v Tabuľke 1. Vizualizácia priemerných obyvateľmi reportovaných hodnôt kvality života (aritmetický priemer spokojnosti so životom a prežívaného šťastia) naprieč krajinami je prezentovaná na Obrázku 1.

Z výsledkov je možné usudzovať, že najvyššie hodnoty kvality života vykazujú obyvatelia ekonomicky silnejších krajín. To nie je prekvapujúce, keďže tieto krajiny majú celkovo veľmi dobre rozvinutú infraštruktúru a vytvárajú prostredie jednak zabezpečujúce základné potreby obyvateľstva a zároveň umožňujúce sebarozvoj obyvateľov.

Obrázok 1. Vizualizácia priemerných hodnôt kvality života naprieč krajinami

Štát	Spokojnosť so životom			Šťastie		
	N	M	SD	N	M	SD
Belgicko	1764	7.50	1.70	1764	7.79	1.46
Bulharsko	2173	5.10	2.52	2182	5.76	2.39
Cyprus	777	7.05	2.13	779	7.48	1.82
Česko	2386	7.07	1.79	2371	7.03	1.76
Čierna Hora	1191	7.43	2.18	1196	7.81	1.95
Estónsko	1903	7.07	1.96	1904	7.36	1.80
Fínsko	1753	8.01	1.56	1752	8.14	1.39
Francúzsko	1998	6.54	2.26	2001	7.34	1.74
Holandsko	1673	7.89	1.37	1671	8.01	1.19
Chorvátsko	1803	7.00	2.54	1803	7.55	2.19
Írsko	2195	7.22	1.92	2213	7.73	1.63
Litva	1819	6.38	2.29	1828	7.02	1.98
Lotyšsko	913	6.70	2.24	911	7.32	1.97
Maďarsko	1646	6.18	2.30	1658	6.76	2.06
Nemecko	2352	7.59	2.02	2355	7.76	1.79
Nórsko	1404	7.84	1.73	1403	7.95	1.62
Poľsko	1480	7.06	2.07	1482	7.27	1.93
Portugalsko	1050	6.68	2.30	1053	7.70	1.87
Rakúsko	2495	7.92	1.79	2490	7.90	1.63
Slovensko	1073	6.30	2.22	1076	6.84	1.96
Slovinsko	1314	7.32	1.99	1314	7.61	1.80
Srbsko	2020	6.24	2.71	2026	7.13	2.39
Španielsko	1662	7.42	1.93	1661	7.69	1.73
Švajčiarsko	1539	8.15	1.65	1541	8.18	1.50
Švédsko	1535	7.85	1.68	1531	7.84	1.55
Taliansko	2712	6.88	2.06	2733	7.04	1.88
Veľká Británia	2201	7.29	2.08	2199	7.61	1.87

Tabuľka 1. Základné deskriptívne charakteristiky pre spokojnosť so životom a šťastie naprieč krajinami

V kontexte skúmaných krajín sa Slovensko umiestnilo na chvoste. Keďže kvalita života je multikauzálne determinovaný konštrukt, bez ďalších detailnejších analýz je zdôvodňovanie prečo je Slovensko na takejto pozícii len v rovine špekulácií. Prezentované výsledky je tak potrebné chápať výlučne ako deskripciu stavu.

2. Druhým cieľom kapitoly bolo preskúmať vzťah kvality života a objektívnej ekonomickej situácie obyvateľov SR a taktiež ďalších krajín v Európe. *Aký je vzťah kvality života a objektívnej ekonomickej situácie?*

Objektívna ekonomická situácia je vo všeobecnosti v slabom vzťahu s oboma aspektmi kvality života – spokojnosťou so životom (priemerný korelačný koeficient $r = .23$) a prežívaným šťastím (priemerný korelačný koeficient $r = .22$). Najvyšší korelačný koeficient pre vzťah objektívnej ekonomickej situácie a kvality života vykazovali obyvatelia Maďarska ($r = .35$ pre spokojnosť so životom a $r = .31$ pre subjektívne šťastie), Bulharska ($r = .34$ pre spokojnosť so životom a $r = .30$ pre subjektívne šťastie) a Estónska ($r = .31$ pre spokojnosť so životom a $r = .31$ pre subjektívne šťastie). Naopak, najslabší vzťah medzi týmito premennými je možné pozorovať pre obyvateľov Španielska ($r = .11$ pre spokojnosť so životom a $r = .09$ pre subjektívne šťastie), Cypru ($r = .12$ pre spokojnosť so životom

Štát	Objektívna ekonomická situácia	
	Spokojnosť so životom	Šťastie
Belgicko	.19 [.15, .23]	.17 [.13, .21]
Bulharsko	.34 [.30, .37]	.30 [.26, .34]
Cyprus	.12 [.05, .19]	.12 [.05, .19]
Česko	.20 [.16, .24]	.21 [.17, .25]
Čierna Hora	.16 [.11, .21]	.13 [.08, .18]
Estónsko	.31 [.27, .35]	.31 [.27, .35]
Fínsko	.24 [.20, .28]	.25 [.21, .29]
Francúzsko	.29 [.25, .33]	.24 [.20, .28]
Holandsko	.27 [.23, .31]	.23 [.19, .27]
Chorvátsko	.22 [.18, .26]	.21 [.17, .25]
Írsko	.13 [.09, .17]	.10 [.06, .14]
Litva	.29 [.25, .33]	.33 [.29, .37]
Lotyšsko	.29 [.23, .35]	.22 [.16, .28]
Maďarsko	.35 [.31, .39]	.31 [.27, .35]
Nemecko	.24 [.20, .28]	.24 [.20, .28]
Nórsko	.13 [.08, .18]	.16 [.11, .23]
Poľsko	.21 [.16, .26]	.20 [.15, .25]
Portugalsko	.23 [.17, .29]	.17 [.11, .23]
Rakúsko	.17 [.13, .21]	.23 [.19, .27]
Slovensko	.19 [.13, .25]	.20 [.14, .26]
Slovinsko	.30 [.25, .35]	.29 [.24, .34]
Srbsko	.29 [.25, .33]	.24 [.20, .24]
Španielsko	.11 [.06, .16]	.09 [.04, .14]
Švajčiarsko	.20 [.15, .25]	.18 [.13, .23]
Švédsko	.21 [.16, .26]	.19 [.14, .24]
Taliansko	.23 [.20, .27]	.19 [.15, .23]
Veľká Británia	.22 [.18, .26]	.16 [.12, .20]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 2. Korelácie medzi spokojnosťou so životom a objektívnou ekonomickou situáciou naprieč krajinami

a $r = .12$ pre subjektívne šťastie) a Írska ($r = .13$ pre spokojnosť so životom a $r = .10$ pre subjektívne šťastie). Hodnoty pre obyvateľov Slovenska sa líšia od Európskeho priemeru len mierne ($r = .13$ pre spokojnosť so životom je o .04 nižšie ako priemer sledovaných krajín a $r = .10$ pre subjektívne šťastie je o.02 nižšie než je priemer krajín). Detailnejšie výsledky sú prezentované v Tabuľke 2.

Priemerný vzťah objektívnej ekonomickej situácie a kvality života sa pohybuje mierne nad úrovňou $r = .20$, čo podľa všeobecnej interpretácie veľkostí efektov v sociálnych vedách indikuje vzťah, ktorý je na pomedzí slabého a stredne silného. Ako je však z Tabuľky 2 viditeľné, objektívna ekonomická situácia najsilnejšie predikuje kvalitu života obyvateľov v ekonomicky slabších krajinách, kde hodnoty korelačného koeficientu možno interpretovať ako stredne silné. Vysvetlenie tohto javu môže byť pragmatické – ak krajina nemá vybudovanú dostatočnú infraštruktúru pre žitie, je pre kvalitu života o to viac dôležité, čo si obyvateľ dokáže zabezpečiť prostredníctvom vlastných zdrojov. Dostatok financií tak predovšetkým v týchto krajinách otvára možnosti k dôstojnému nažívaniu. Slovensko sa v tomto prípade pohybuje približne v priemere sledovaných krajín, čo znamená, že kvalita života je len relatívne slabo predikovaná ekonomickou situáciou.

Jedným z vysvetlení môže byť index inekvality (tzv. GINI index), ktorý má Slovensko jeden z najnižších v krajinách Európy. Medzi obyvateľmi Slovenska tak, na základe dát, vo všeobecnosti nejestvujú výrazné rozdiely z hľadiska ekonomickej situácie. Tým pádom si obyvatelia môžu dovoliť naplňať svoje potreby a vyšší príjem tak nezohráva až takú dôležitú úlohu.

3. Tretím cieľom kapitoly bolo preskúmať vzťah kvality života a subjektívneho vnímania ekonomickej situácie obyvateľov SR a taktiež ďalších krajín v Európe. *Aký je vzťah kvality života a subjektívnej ekonomickej situácie?*

Subjektívna ekonomická situácia, to jest ako osoba vníma svoju socioekonomickú situáciu, koreluje s kvalitou života silnejšie ako objektívna ekonomická situácia. Konkrétne, v rámci komponentu spokojnosti so životom je priemerný korelačný koeficient pre všetky sledované krajiny $r = .35$, čo je o.12 viac ako pri objektívnej ekonomickej situácii. Obdobne je tomu aj pri hodnotení šťastia, pričom priemerný korelačný koeficient daných krajín sa pohybuje na úrovni $r = .30$, čo je o.08 viac ako v prípade objektívnej ekonomickej situácie. Je tak možné konštatovať, že to, ako ľudia vnímajú svoju ekonomickú situáciu, je lepším prediktorom kvality života ako objektívny ukazovateľ ekonomickej situácie. Z krajín zapojených do ESS 2018 boli najsilnejšie vzťahy medzi kvalitou života a subjektívnym

vnímaním ekonomickej situácie pozorované pre obyvateľov Litvy ($r = .42$ pre spokojnosť so životom a $r = .38$ pre subjektívne šťastie), Estónska ($r = .44$ pre spokojnosť so životom a $r = .36$ pre subjektívne šťastie) a Francúzska ($r = .45$ pre spokojnosť so životom a $r = .35$ pre subjektívne šťastie). Najnižšie korelačné koeficienty je možné pozorovať pre obyvateľov Cypru ($r = .28$ pre spokojnosť so životom a $r = .17$ pre subjektívne šťastie), Španielska ($r = .27$ pre spokojnosť so životom a $r = .19$ pre subjektívne šťastie) a Čiernej Hory ($r = .28$ pre spokojnosť so životom a $r = .18$ pre subjektívne šťastie). Taktiež v tomto kontexte sa hodnoty reportované obyvateľmi Slovenska nachádzajú pod priemerom Európskych krajín. Korelácia subjektívneho hodnotenia ekonomickej situácie a spokojnosti so životom je .29, čo je 0.06 menej ako priemer krajín. Korelačný koeficient medzi subjektívnym hodnotením ekonomickej situácie a prežívaným šťastím je .24, čo je taktiež 0.06 menej než priemerná hodnota v rámci sledovaných krajín. Bližšie informácie je možné nájsť v Tabuľke 3.

V porovnaní so vzťahom kvality života a objektívnej ekonomickej situácie je vzťah kvality života a subjektívnej ekonomickej situácie vyrovnannejší naprieč krajinami a nie je možné nájsť obdobný vzorec ako je tomu vyššie. To ako osoby vnímajú svoj socioekonomický status (a teda dochádza ku sociálnej komparácii) je vo všeobecnosti lepším prediktorom kvality života než objektívny stav.

Štát	Subjektívna ekonomická situácia	
	Spokojnosť so životom	Spokojnosť so životom
Belgicko	.34 [.30, .38]	.28 [.24, .32]
Bulharsko	.38 [.34, .42]	.30 [.26, .34]
Cyprus	.28 [.21, .35]	.17 [.10, .24]
Česko	.29 [.25, .33]	.30 [.26, .34]
Čierna Hora	.28 [.23, .33]	.18 [.13, .23]
Estónsko	.44 [.40, .48]	.36 [.32, .40]
Fínsko	.38 [.34, .42]	.29 [.25, .33]
Francúzsko	.45 [.41, .49]	.35 [.31, .39]
Holandsko	.36 [.32, .40]	.29 [.25, .33]
Chorvátsko	.35 [.31, .39]	.33 [.29, .27]
Írsko	.29 [.25, .33]	.23 [.19, .27]
Litva	.42 [.38, .46]	.38 [.34, .42]
Lotyšsko	.41 [.35, .47]	.29 [.23, .35]
Maďarsko	.32 [.28, .36]	.38 [.34, .42]
Nemecko	.42 [.38, .46]	.33 [.29, .37]
Nórsko	.28 [.23, .33]	.25 [.20, .30]
Poľsko	.33 [.28, .38]	.32 [.27, .37]
Portugalsko	.30 [.26, .34]	.27 [.23, .31]
Rakúsko	.36 [.32, .40]	.30 [.26, .34]
Slovensko	.29 [.23, .35]	.24 [.18, .30]
Slovinsko	.38 [.33, .43]	.34 [.29, .39]
Srbsko	.41 [.37, .45]	.34 [.30, .34]
Španielsko	.27 [.22, .32]	.19 [.14, .24]
Švajčiarsko	.31 [.26, .36]	.27 [.22, .32]
Švédsko	.31 [.26, .36]	.27 [.22, .32]
Taliansko	.33 [.29, .37]	.27 [.23, .31]
Veľká Británia	.40 [.36, .44]	.31 [.27, .35]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 3. Korelácie medzi spokojnosťou so životom a subjektívnou ekonomickou situáciou naprieč krajinami

Aspekt sociálneho porovnávania prebieha prostredníctvom mechanizmu vnímania relatívnej materiálnej deprivácie/hojnosti v porovnaní s istou referenčnou skupinou. Bárcena-Martín, Cortés-Aguilar a Moro-Egido (2017) napríklad zistili, že ak sa osoba porovnáva so skupinou bohatších osôb vo všeobecnej populácii, prežívaná závišť je menšia. Ak sa osoba porovnáva s lepšie situovanými osobami v jej referenčnej skupine, závišť je vyššia a svoju kvalitu života hodnotí horšie. V prípade porovnávania sa s horšie situovanými osobami je tento mechanizmus opačný. Relatívne nízky korelačný koeficient pre obyvateľov Slovenska je tak opäť možno vysvetliť objektívne nízkym GINI koeficientom a teda vo všeobecnosti vysokou sociálnou rovnosťou. Sociálna rovnosť tak zabezpečuje, že obyvatelia si môžu dovoľovať veľmi podobné životné štandardy, tobôž v rámci istej referenčnej skupiny.

4. Štvrtým cieľom kapitoly bolo preskúmať regionálne rozdiely v kvalite života a vo vyššie opísaných vzťahoch. Aká je kvalita života v jednotlivých krajoch a ako súvisí jej hodnota s objektívnou, respektíve subjektívnou situáciou v tom-ktorom kraji?

Najvyššiu spokojnosť so životom reportujú obyvatelia Prešovského (6.76 bodu z 10), Nitrianskeho (6.72 bodu z 10) a Žilinského kraja (6.66 bodu z 10), najnižšiu zas obyvatelia Trnavského kraja (5.66 bodu z 10). Objektívna

ekonomická situácia najviac determinuje kognitívny komponent kvality života v Košickom ($r = .33$), Žilinskom ($r = .31$) a Prešovskom kraji ($r = .30$), no na druhú stranu, medzi týmito premennými bol pozorovaný prakticky nulový vzťah v Trnavskom ($r = .01$) a Banskobystrickom kraji ($r = .02$). Subjektívne vnímanie svojho socioekonomického statusu je pre obyvateľov všetkých krajov, s výnimkou Prešovského, silnejším prediktorom hodnotenia spokojnosti so životom, pričom najsilnejší vzťah je badateľný u obyvateľov Bratislavského ($r = .46$) a Trenčianskeho kraja ($r = .42$) a najslabší, prakticky nulový vzťah je zas vidieť u obyvateľov kraja Trnavského ($r = .01$). Všetky súvisiace deskriptívne údaje a korelačné koeficienty sú uvedené v Tabuľke 4.

Kraj	M (SD)	Spokojnosť so životom	
		Objektívna ekonomická situácia	Subjektívna ekonomická situácia
Banskobystrický	5.73 (2.13)	.02 [-14, 18]	.29 [14, 43]
Bratislavský	6.08 (1.92)	.15 [-08, 36]	.46 [26, 62]
Košický	5.76 (2.53)	.33 [15, 49]	.50 [34, 63]
Nitriansky	6.72 (1.93)	.19 [04, 34]	.26 [11, 41]
Prešovský	6.76 (2.33)	.30 [17, 42]	.24 [11, 37]
Trenčiansky	6.47 (2.11)	.27 [08, 45]	.42 [24, 57]
Trnavský	5.66 (2.02)	.01 [-18, 19]	.01 [-18, 19]
Žilinský	6.66 (2.46)	.31 [17, 44]	.37 [23, 49]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 4. Základné deskriptívne charakteristiky spokojnosti so životom a jej korelácie s ekonomickou situáciou naprieč krajinami

Čo sa týka emočného komponentu kvality života, prežívania šťastia, najvyššie hodnoty vykazujú obyvatelia Žilinského kraja (7.47 bodu z 10), najnižšiu zas obyvatelia Trnavského kraja (6.18 bodu z 10). Objektívna ekonomická situácia súvisí s emočným komponentom kvality života najviac v Prešovskom ($r = .42$) a Bratislavskom kraji ($r = .36$). Paradoxne, u obyvateľov Trnavského kraja je vzťah prežívaného šťastia a objektívnej ekonomickej situácie nepriamo úmerný (a teda so zvyšujúcim sa príjmom klesá šťastie), hoci efekt ($r = -.07$) je veľmi malý. Medzi subjektívnym vnímaním ekonomického postavenia a prežívaným šťastím je najsilnejší vzťah u obyvateľov Žilinského ($r = .40$) a Košického kraja ($r = .38$). V rámci hodnotení obyvateľov Trnavského kraja je, rovnako ako v prípade objektívnej ekonomickej situácie, pozorovaný efekt paradoxne opačný – vyššie subjektívne vnímanie svojej socioekonomickej situácie predikuje nižšie prežívanie šťastia ($r = -.16$). Sumarizácia príslušných údajov sa nachádza v Tabuľke 5.

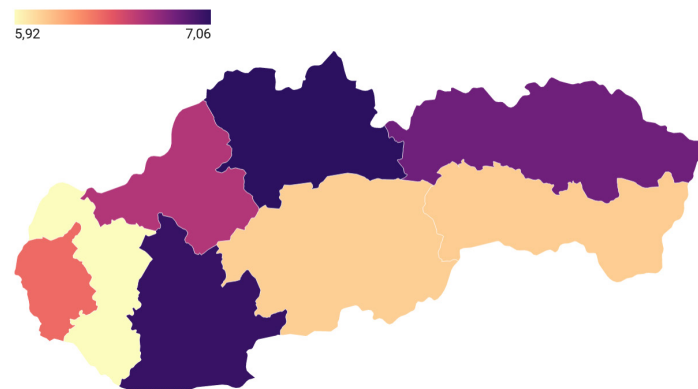
Obyvateľmi vnímaná kvalita života (či už reprezentovaná spokojnosťou so životom alebo prežívaným šťastím) je naprieč krajinami veľmi podobná. Spomenúť je vhodné tri najvýraznejšie fakty vyplývajúce z dát. (1) V krajinách s horšou ekonomickou situáciou obyvateľstva je vzťah medzi konkrétnou ekonomickou situáciou obyvateľov a ich vnímaním kognitívneho komponentu kvality života výraznejší. (2)

Kraj	M (SD)	Šťastie	
		Objektívna ekonomická situácia	Subjektívna ekonomická situácia
Banskobystrický	6.42 (1.89)	.06 [-.10, .22]	.22 [.06, .37]
Bratislavský	6.75 (1.74)	.36 [.15, .54]	.22 [-.01, .42]
Košický	6.42 (2.05)	.17 [-.02, .35]	.38 [.21, .53]
Nitriansky	7.34 (1.78)	.33 [.18, .46]	.25 [.10, .39]
Prešovský	6.97 (2.13)	.42 [.30, .53]	.31 [.18, .43]
Trenčiansky	6.85 (1.93)	.26 [.06, .44]	.36 [.17, .52]
Trnavský	6.18 (1.88)	-.07 [-.25, .12]	-.16 [-.33, .02]
Žilinský	7.47 (1.93)	.21 [.06, .35]	.40 [.27, .52]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 5. Základné deskriptívne charakteristiky prežívaného šťastia a jeho korelácie s ekonomickou situáciou naprieč krajinami

Subjektívna ekonomická situácia opäť výraznejšie predikuje kvalitu života ako objektívne ekonomické indikátory. (3) Špecifické hodnoty boli pozorované v Trnavskom kraji. Okrem toho, že v rámci oboch komponentov kvality života reportovali obyvatelia Trnavského kraja najnižšie hodnoty, paradoxné sú vzťahy kvality života a ekonomickej situácie. Tie sú buď prakticky nulové (prípád spokojnosti so životom) alebo v prípade prežívaného šťastia dokonca nepriamo úmerné – to jest, že so zvyšujúcim sa príjmom alebo vyšším hodnotením vlastného socioekonomického statusu klesá kvalita života. Vizualizáciu priemerných hodnôt kvality života (aritmetický priemer spokojnosti so životom a prežívaného šťastia) v rámci krajov je možné vidieť v rámci Obrázka 2.

Obrázok 2. Vizualizácia priemerných hodnôt kvality života naprieč krajmi

5. Piatym, a teda posledným cieľom tejto kapitoly bolo detailnejšie preskúmať, ako sa mení kvalita života, respektíve jej vzťah s ekonomickou situáciou, vzhľadom na sociodemografické faktory. *Ako sa mení kvalita života, respektíve jej vzťah s ekonomickou situáciou, vzhľadom na sociodemografické faktory akými sú rod, vzdelanie, zamestnanecký status a miesto bydliska?*

Vykazujú väčšiu kvalitu života muži alebo ženy? Pri bližšom pohľade na dáta je zrejmé, že rozdiely v kvalite života medzi mužmi a ženami sú minimálne. Priemerné hodnotenie spokojnosti so životom bolo u žien 6.46 bodu, zatiaľ čo u mužov bolo 6.12 bodu. Už na prvý pohľad je možné vidieť, že ženy síce vykazujú vyššiu spokojnosť, avšak rozdiel je minimálny – priemery skupín sa odlišujú o 0.34 bodu, respektíve, v štandardizovanom ponímaní hodnotia ženy svoju spokojnosť so životom o 0.15 smerodajnej odchýlky lepšie ako muži. Ešte menšie rozdiely sú v prípade reportovania šťastia. Rozdiel medzi priemerami je len 0.06 bodu (priemer mužov = 6.81 a priemer žien = 6.87), čo v prepočte na štandardizovanú veľkosť efektu znamená, že ženy sú len o 0.02 smerodajnej odchýlky šťastnejšie než muži. Zároveň, u mužov je viditeľná o niečo silnejšia korelácia medzi kognitívnym komponentom kvality života a ekonomickou situáciou ($r = .23$ pre objektívnu ekonomickú situáciu a $r = .31$ pre jej subjektívne vnímanie) v porovnaní so ženami ($r = .17$ pre objektívnu ekonomickú situáciu

a $r = .28$ pre jej subjektívne vnímanie). V prípade emočného komponentu sú tieto korelácie mierne vyššie u žien ($r = .24$ pre objektívnu ekonomickú situáciu a $r = .26$ pre jej subjektívne vnímanie) než u mužov ($r = .16$ pre objektívnu ekonomickú situáciu a $r = .21$ pre jej subjektívne vnímanie). Konkrétne hodnoty sú prezentované v Tabuľke 6.

	Spokojnosť so životom		Šťastie	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
M	6.12	6.46	6.81	6.87
SD	2.20	2.24	1.90	2.02
Cohenovo d	0.15		0.03	
Korelačné koeficienty				
Objektívna ekonomická situácia	.23 [.15, .31]	.17 [.09, .25]	.16 [.08, .24]	.24 [.16, .32]
Subjektívna ekonomická situácia	.31 [.23, .39]	.28 [.20, .36]	.21 [.13, .29]	.26 [.18, .34]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 6. Základné deskriptívne charakteristiky spokojnosti so životom a prežívaného šťastia, rozdiely medzi mužmi a ženami a korelačné koeficienty medzi premennými vzhľadom na rod

Akú majú kvalitu života obyvatelia veľkých miest, malých miest a obyvatelia žijúci na dedinách a aký je jej vzťah s ekonomickou situáciou? Z týchto troch skupín majú najvyššiu kvalitu života ľudia žijúci v malých mestách (6.26 bodu pre spokojnosť so životom a 6.80 bodu pre prežívané šťastie), avšak len o tisíce horšie sú na tom ľudia žijúci na dedine (6.25 bodu pre spokojnosť so životom a 6.74 bodu pre prežívané šťastie). Z daných skupín mali najhoršiu spokojnosť so životom ľudia žijúci vo veľkom meste, ktorých hodnotenie bolo o 0.22 smerodajnej odchýlky nižšie než u ľudí žijúcich v malom meste, respektíve o 0.21 smerodajnej odchýlky nižšie než reportovali ľudia žijúci na dedine. Obyvatelia veľkých miest mali taktiež najnižšie hodnotenie šťastia, pričom dané hodnotenie bolo nižšie o 0.31 smerodajnej odchýlky v porovnaní s obyvateľmi malých miest a o 0.28 smerodajnej odchýlky nižšie v porovnaní s ľuďmi žijúcimi na dedine. Vzťah kvality života, či už jej kognitívneho alebo afektívneho komponentu a objektívnej ako aj subjektívnej ekonomickej situácie bol najvýraznejší u ľudí žijúcich v malých mestách (bodové odhady korelačných koeficientov sa pohybovali v rozmedzí $r = .34 - .39$). Na druhú stranu, objektívna ekonomická situácia u ľudí žijúcich v meste korelovala či už so spokojnosťou so životom alebo tiež s prežívaným šťastím podstatne nižšie (korelačné koeficienty $r = .17$). Konkrétne dáta sú uvedené v Tabuľke 7.

	Spokojnosť so životom			Šťastie		
	Veľké mesto	Malé mesto	Dedina	Veľké mesto	Malé mesto	Dedina
M	5.80	6.26	6.25	6.19	6.80	6.74
SD	2.00	2.27	2.32	1.83	2.07	2.06
Cohenovo d (reportované v matici)						
Malé mesto	0.22	-	-	0.31	-	-
Dedina	0.21	0.00	-	0.28	0.03	-
Korelačné koeficienty						
Objektívna ekonomická situácia	.17 [.06, .28]	.34 [.23, .45]	.20 [.12, .28]	.17 [.06, .28]	.36 [.25, .47]	.24 [.16, .32]
Subjektívna ekonomická situácia	.28 [.17, .38]	.39 [.28, .50]	.28 [.20, .36]	.26 [.15, .37]	.39 [.28, .50]	.21 [.13, .29]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 7. Základné deskriptívne charakteristiky spokojnosti so životom a prežívaného šťastia, rozdiely medzi mužmi a ženami a korelačné koeficienty medzi premennými vzhľadom na miesto bydliska

Sú rozdiely v kvalite života a jej vzťahu k ekonomickej situácii v rámci rôznych vzdelanostných skupín? Pre zodpovedanie tejto otázky boli respondenti rozdelení do troch skupín vzhľadom na najvyššiu dosiahnutú úroveň vzdelania – 1. osoby bez maturitnej skúšky, 2. osoby s maturitným vzdelaním, 3. osoby s vysokoškolským vzdelaním. Vzhľadom na dáta je možné konštatovať, že vysokoškolsky vzdelaní ľudia dosahovali spomedzi skupín najvyššie skóre spokojnosti so životom (6.98 bodu) a taktiež prežívaného šťastia (7.27). V porovnaní s ľuďmi, ktorých najvyššie vzdelanie bolo maturitné, boli tieto hodnoty väčšie o 0.36, respektíve o 0.24 smerodajnej odchýlky. V porovnaní s ľuďmi, ktorí nemali maturitné vzdelanie, boli tieto rozdiely ešte podstatne výraznejšie a vysokoškolsky vzdelaní ľudia reportovali o 0.59 smerodajnej odchýlky vyššiu spokojnosť so životom a o 0.61 smerodajnej odchýlky vyššie prežívanie šťastia. Kvalita života ľudí bez maturitného vzdelania, ale tiež ľudí s maturitou, je v relatívne slabom vzťahu či už s objektívnymi alebo subjektívnymi ekonomickými indikátormi (bodové odhady korelačných koeficientov v rozmedzí $r = .15 - .24$). V prípade osôb s vysokoškolským vzdelaním je vzťah kvality života a ekonomickej situácie výrazne nižší, v prípade prežívania šťastia prakticky nulový ($r = .01$). Bližšie informácie sú uvedené v Tabuľke 8.

	Spokojnosť so životom			Šťastie		
	Bez maturity	Maturita	VŠ titul	Bez maturity	Maturita	VŠ titul
M	5.72	6.24	6.98	6.13	6.83	7.27
SD	2.31	2.15	1.97	2.06	1.98	1.69
Cohenovo d (reportované v matici)						
Maturita	0.23	-	-	0.35	-	-
VŠ titul	0.59	0.36	-	0.61	0.24	-
Korelačné koeficienty						
Objektívna ekonomická situácia	.15 [.06, .24]	.19 [.10, .28]	.09 [-.06, .24]	.19 [.10, .28]	.18 [.09, .27]	.01 [-.14, .16]
Subjektívna ekonomická situácia	.24 [.15, .33]	.24 [.15, .32]	.26 [.11, .40]	.18 [.09, .27]	.19 [.10, .28]	.19 [.04, .34]

Pozn.: Hodnoty v hranatej zátvorke reprezentujú 95%-ný interval spoľahlivosti

Tabuľka 8. Základné deskriptívne charakteristiky spokojnosti so životom a prežívaného šťastia, rozdiely medzi mužmi a ženami a korelačné koeficienty medzi premennými vzhľadom na dosiahnuté vzdelanie

Pri bližšom pohľade na to, ktoré sociodemografické charakteristiky predikujú kvalitu života bolo zistených niekoľko skutočností. Rozdiely medzi mužmi a ženami sú minimálne, hoci ženy reportujú mierne lepšiu kvalitu života. Najvyššiu kvalitu života vykazujú ľudia žijúci v malých mestách a len o čosi menšiu ľudia žijúci na dedine. Stupeň dosiahnutého vzdelania je silným prediktorom kvality života, pričom vysokoškolsky vzdelaní ľudia reportujú substantívne vyššiu kvalitu života ako ľudia s maturitným vzdelaním a toľko ako ľudia bez maturitného vzdelania.

DISKUSIA A ZÁVER

Existuje množstvo faktorov, ktoré sa podieľajú na kvalite života, avšak zahrnúť ich všetky do interpretácií je prakticky nemožné. Slovensko roku 2019 (kedy bol realizovaný zber v tejto kapitole analyzovaných dát) prechádzalo relatívne úspešným obdobím. Kombinácia globálnych aspektov, akými sú politická, ekonomická či sociálna situácia (to jest členstvo v EÚ, nezamestnanosť na jednej z historicky najnižších úrovní, z historického hľadiska vysoká kúpna sila obyvateľstva, relatívne nízke riziko chudoby, atď.) umožnila majorite obyvateľov Slovenska naplňať základné, ale tiež vyššie potreby úzko súvisiace s kvalitou života (napr. dôstojné bývanie, prístup k jedlu, mobilita, účasť na kultúrnych udalostiach, atď.). Vo všeobecnosti tak majetnosť jednotlivca pre kvalitu života nehrá až takú dôležitú úlohu, hoci jej pozitíva sú neodškriepiteľné. Na druhú stranu, je možné argumentovať, že obyvatelia Slovenska sa len naučili zvládať makroekonomickú situáciu a žiť z jedných z relatívne najnižších príjmov v rámci EÚ avšak s jednými z najvyšších absolútnych cien. Na dôvažok, kvalita života je ovplyvňovaná ďalšími, pre jednotlivca špecifickými faktormi, akými sú napríklad jeho zdravie, rodinné a celkovo sociálne vzťahy, religiozita (pre prehľad pozri Diener et al., 2018) alebo, ešte špecifickejšie, vnímaná rovnosť a spravodlivosť (Prilleltensky, 2012) či pracovné prostredie (Vischer & Wifi, 2016). Práve tieto

aspekty môžu determinovať postavenie Slovenska v porovnaní s ďalšími štátmi Európy a vysvetľovať tak fakt, že sa v hodnotení kognitívneho ako aj emočného aspektu kvality života pohybuje na chvoste skúmaných krajín. Najzávažnejším potenciálnym limitom tejto analýzy sú použité položky. Keďže cieľom ESS je zmapovať množstvo sociálno-ekonomických fenoménov, prirodzene je počet administrovaných položiek venujúci sa jednej oblasti redukovaný a nezachytí tak komplexnosť celého fenoménu, akým je v tomto prípade kvalita života (pozri napr. Skevington a Böhnke, 2018). Vo viacerých štúdiách (Adamkovič et al., 2020; Fanchamps et al., 2018; Stallinga et al., 2014) bolo demonštrované, že výsledky výskumu sú úzko späté s tým, ako bol konštruovaný (respektíve operacionalizovaný). To však neznamená, že jednopoložkové škály nemôžu byť dostatočne dobrou aproximáciou komplexných nástrojov, akurát je tento fakt potrebné mať na zreteli pri ďalších interpretáciách.

Vzhľadom na to, že sa jedná pravdepodobne o jednu z mála štúdií prepájajúcu problematiku kvality života a ekonomickej situácie na Slovensku, prezentované analýzy, realizované na dôsledne vyberanej reprezentatívnej vzorke Slovenskej populácie, môžu byť cenným materiálom pre tvorbu a testovanie komplexnejších modelov a vysvetľovanie špecifických fenoménov, respektíve môžu podnecovať prístup viac orientovaný na jedinca. Výskumníci či verejne

činné osoby by mali uvítať dáta opisujúce či vysvetľujúce kto má akú kvalitu života, aké okolnosti ju ovplyvňujú a aké intervencie majú potenciál byť dôležité pre jej zlepšenie.

SUMMARY

Aims: Ensuring a decent quality of life for its citizens is one of the fundamental pillars of the EU. Although the nature of the “quality of life” phenomenon appears to be fairly intuitive, the concept is rather fuzzy and represents a whole complex of indicators related to one’s living conditions. Ultimately, the quality of life can be seen as one’s evaluation (involving both affective and cognitive aspects) of the main domains of their own life. The existing research has shown that psychological welfare is associated with the economic situation on both micro- and macro-economic level. The chapter aims to examine, from the microeconomic perspective, the relationships between quality of life and economic situation (objective and subjective) in European countries with a particular focus on Slovakia.

Method: To examine the relationships, the data from the 9th round of ESS (2018) were used. Specifically, two items representing the cognitive as well as the affective component of quality of life were correlated with the objective economic situation and its subjective perception. Furthermore, for Slovak participants, assessment of quality of life was compared across distinct sociodemographic characteristics (e.g., gender, region, level of education).

Results: It was found that, relative to the other countries

involved in the ESS 2018, Slovak inhabitants had produced one of the lowest quality of life ratings. At the same time, Slovak inhabitants had shown one of the smallest correlations between the quality of life components and both objective and subjective economic situation. This implies that, given the situation in the time of data collection (e.g., EU membership, one of the lowest inequality rates, historically high purchasing power parity, etc.), the majority of Slovaks have been able to make ends meet or have at least learned how to do so. As for the sociodemographic specifics, the highest quality of life was observed in Žilina self-governing region, in people living in small cities, and in those who had a university degree. The observed gender differences in quality of life were rather marginal.

Conclusion: In summary, the present chapter provides a descriptive insight (based on a representative sample) into the topic of quality of life and its economic determinants, and as such could serve as an inspiration for future research which will tackle the here-presented issue in more depth.

Literatúra

- Adamkovič M, Martončík M, Lačný M, Kačmárová M. (2020, preprint). Poverty in behavioral research: Different operationalizations, different results. PsyArXiv. doi:10.31234/osf.io/4ek5y
- Angeles, L. (2011). A closer look at the Easterlin Paradox. *The Journal of Socio-Economics*, 40(1), 67–73. doi:10.1016/j.socsec.2010. 06. 017
- Bárcena-Martín E, Cortés-Aguilar A, Moro-Egido AI. Social comparisons on subjective well-being: The role of social and cultural capital. *J Happiness Stud*. 2017;18(4):1121–45.
- Boelhouwer J., Noll HH. (2014) Objective Quality of Life. In: Michalos A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht. doi: 10.1007/978-94-007-0753-5_1987
- Boyce, C. J., Brown, G. D. A., & Moore, S. C. (2010). Money and happiness: Rank of income, not income, affects life satisfaction. *Psychological Science*, 21(4), 471–475. doi:10.1177/0956797610362671
- Clark, A. E., Frijters, P., & Shields, M. A. (2008). Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46(1), 95–144. doi:10.1257/jel.46. 1. 95
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2018). *Advances and Open Questions in the Science of Subjective Well-Being*. *Collabra: Psychology*, 4(1), 15. doi:10.1525/collabra.115
- Easterlin, R. A., McVey, L. A., Switek, M., Sawangfa, O., & Zweig, J. S. (2010). The happiness-income paradox revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(52), 22463–22468. doi:10.1073/pnas.1015962107
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. O. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018
- Fanchamps, M. H. J., de Kam, D., Sneekes, E. M., Stam, H. J., Weerdesteyn, V., & Bussmann, J. B. J. (2018). Effect of different operationalizations of sedentary behavior in people with chronic stroke. *Disability and Rehabilitation*, 42(7), 999–1005. doi:10.1080/09638288.2018.1512164
- Howell, R. T., & Howell, C. J. (2008). The relation of economic status to subjective well-being in developing countries: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 134(4), 536–560. doi:10.1037/0033-2909.134. 4. 536
- Jebb AT, Tay L, Diener E, Oishi S. Happiness, income satiation and turning points around the world. *Nat Hum Behav*. 2018;2(1):33–8.
- Kraus, M. W. (2018). Beggars do not envy millionaires: Social comparison, socio-economic status, and subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of Well-Being*. Noba Scholar Handbook series: Subjective well-being. Salt Lake City, UT: DEF publishers.
- Lane, R.E. (2000) *The Loss of Happiness in Market Democracies*. London: Yale University Press.
- Pedersen, P. J., & Schmidt, T. D. (2011). Happiness in Europe. *The Journal of Socio-Economics*, 40(5), 480–489. doi:10.1016/j.socsec.2010. 10. 004
- Prilleltensky, I. (2012). Wellness as Fairness. *American Journal of Community Psychology*, 49(1-2), 1–21. doi:10.1007/s10464-011-9448-8
- Proto, E., & Rustichini, A. (2013). A Reassessment of the Relationship between GDP and Life Satisfaction. *PLoS ONE*, 8(11), e79358. doi:10.1371/journal.pone.0079358
- Skevington, S. M., & Böhnke, J. R. (2018). How is subjective well-being related to quality of life? Do we need two concepts and both measures? *Social Science & Medicine*, 206, 22–30. doi:10.1016/j.socscimed.2018. 04. 005
- Stallinga, H. A., Dijkstra, P. U., Bos, I., Heerkens, Y. F., & Roodbol, P. F. (2014). The ambiguity of the concept of participation in measurement instruments: operationalization of participation influences research outcomes. *Clinical Rehabilitation*, 28(12), 1225–1236. doi:10.1177/0269215514537092
- Stevenson B, Wolfers J. Subjective well-being and income: Is there any evidence of satiation? Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research; 2013.
- Vischer, J. C., & Wifi, M. (2016). The Effect of Workplace Design on Quality of Life at Work. *International Handbooks of Quality-of-Life*, 387–400. doi:10.1007/978-3-319-31416-7_21

„Schvaľujete toto rozhodnutie?“ Meniace sa rodinné normy v Európe a na Slovensku

Denisa Fedáková

ÚVOD

V porovnaní s predchádzajúcimi dekadami možno badať globálne zmeny v životných vzorcoch súčasnej spoločnosti. Viac ľudí sa rozhoduje pre život v kohabitácii (v partnerstve bez sobáša), a majú deti v týchto zväzkoch alebo sa rozhodnú deti nemať (Sánchez Gassen & Perelli-Harris, 2015). Zvyšuje sa podiel participácie žien na pracovnom trhu (van Wel & Knijn, 2006), mení sa pohľad na nukleárnu rodinu ako spoločenskú normu, klesajú počty uzatvorených manželských zväzkov a uzatvorené manželstvá sa častejšie končia rozvodom (Eurostat, 2020).

Tieto zmeny v kontexte ekonomických a globalizačných výziev ovplyvňujú životné dráhy jednotlivcov, rodín a skupín obyvateľstva, pričom sa stávajú základom pre tvorbu sociálnych politík, aj pre výskum (Billari et al., 2016).

Výskumne sa uvedeným skutočnostiam venuje pozornosť aj v súvislosti s meniacimi sa rodinnými normami, pre ktoré je charakteristická značná diverzita. V spoločnosti pribúdajú jednorodičové rodiny, narastajú počty vzťahov, v ktorých partneri žijú oddelene alebo vzťahov medzi

partnermi rovnakého pohlavia. Toto všetko ovplyvňuje formovanie rodinných konštelácií a „neštandardných“ rodín. Na tieto zmeny reagoval aj tím Francesca C. Billariho pri zostavovaní rotujúceho modulu „Načasovanie života“ zaradením položiek o životných rozhodnutiach. Medzi očakávaniami tímu bolo aj zmapovanie rodovo podmieneného schvaľovania či neschvaľovania týchto rozhodnutí, ktoré zrkadlia meniace sa rodinné normy (Billari et al., 2016).

V tejto kapitole bude pozornosť sústredená na zmeny v postojoch Európanov a potom špecificky aj slovenských respondentov k vybraným životným rozhodnutiam. Cieľom nasledujúceho textu je priniesť odpovede na viaceré otázky: Stávajú sa Európania tolerantnejšími pri schvaľovaní životných rozhodnutí druhých ľudí? Sú tie isté životné rozhodnutia vnímané odlišne v optike rodových rozdielov? Sú rozhodnutia žien schvaľované inak ako rozhodnutia mužov? A ako je to na Slovensku?

METÓDA

V deviatom kole Európskej Sociálnej Sondy (2018 – 2019) sa s odstupom viac ako dvanásť rokov (3. kolo ESS 2006) zopakoval rotujúci modul „Načasovanie života“ (Billari a kol., 2016).

Opakované zaradenie modulu (modul D, položky D30 a/b – D34 a/b) do hlavného dotazníka ESS umožnilo zmapovať nielen postoje Slovákov a porovnať ich s respon-

dentmi z ďalších krajín Európy, ale poukázať aj na zmeny v postojoch slovenských respondentov a respondentov z ostatných európskych krajín k životným rozhodnutiam (v dvoch časových bodoch). Samotný modul zastrešuje viacero tém týkajúcich sa plánovania života jednotlivca. Pre účely naplnenia cieľov tejto kapitoly bola pozornosť v tejto kapitole sústredená na tému spoločenskej akceptácie životných rozhodnutí týkajúcich sa meniacich sa rodinných noriem. Tento koncept je v dotazníku ESS prezentovaný piatimi rozhodnutiami:

- Rozhodnutie nikdy nemať deti
- Rozhodnutie žiť v partnerstve bez sobáša
- Rozhodnutie mať deti v partnerstve bez sobáša
- Rozhodnutie pracovať, keď sú deti mladšie ako 3 roky
- Rozhodnutie rozviesť sa, keď sú deti mladšie ako 12 rokov

Rozhodnutia boli v rámci dotazníka prezentované formou „Split-ballot“ pre rod, to znamená, že respondenti boli náhodne rozdelení do dvoch skupín a to tak, že jedna skupina respondentov posudzovala týchto päť rozhodnutí ako „rozhodnutia žien“, napríklad *Prosím uveďte nakoľko schvaľujete alebo neschvaľujete, ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti*. Druhá skupina respondentov posudzovala tieto rozhodnutia ako „rozhodnutia mužov“. Znenie rozhodnutí bolo napr. *Prosím uveďte nakoľko schvaľujete*

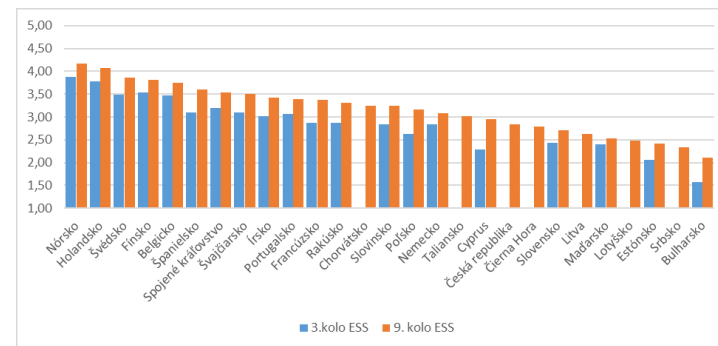
alebo neschvaľujete, ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti. Mieru schvaľovania jednotlivých rozhodnutí vyjadrovali respondenti a respondentky na 5 bodovej škále (1 – rozhodne neschvaľujem, 2 – neschvaľujem, 3 – ani neschvaľujem, ani schvaľujem, 4 – schvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem).

VÝSLEDKY

Zmeny postojov k životným rozhodnutiam v kontexte dvoch časových bodov

Jednou z otázok, na ktoré chceme v rámci tejto kapitoly priniesť odpoveď, je otázka, či sa Európania stávajú tolerantnejšími pri schvaľovaní životných rozhodnutí druhých ľudí? Odpoveď na túto otázku možno priniesť aj prostredníctvom porovnania zmien v odpovedových tendenciách v čase, keď dva časové body reprezentujú dve merania, a to merania v 3. kole a v 9. kole ESS. Všeobecne možno pri pohľade na grafy 1–5 konštatovať, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní životných rozhodnutí ostatných ľudí v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12-tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch, a tými sú dve kolá ESS. Uvedené v tomto prípade platí pre životné rozhodnutie „nikdy nemať deti“. Rozdiely medzi oboma meraniami boli

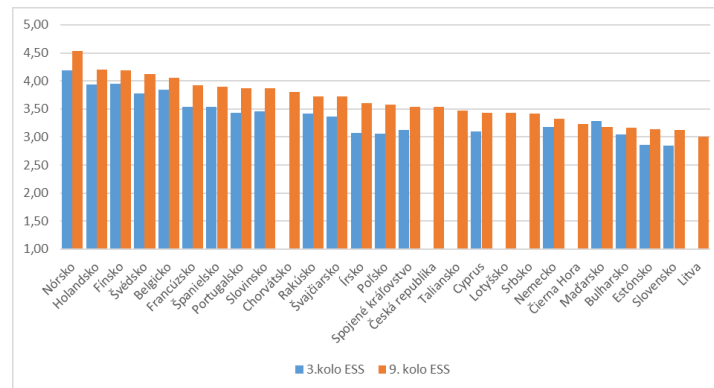
vo všetkých krajinách štatisticky významné. Najväčšími toto rozhodnutie akceptujú respondenti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,17$) a v Holandsku (4,08), naopak, najmenej v Bulharsku (2,11), Srbsku (2,33) a v Estónsku (2,41). Slovenskí respondenti vyjadrovali skôr tendenciu toto rozhodnutie neschvaľovať, resp. schvaľovať ho menej často (hodnota priemerného skóre 2,71). Rozhodnutie „nikdy nemať deti“ je z piatich predložených rozhodnutí tým, ktoré najväčšími polarizuje postoje respondentov naprieč Európou a prehlbuje rozdiely medzi krajinami, v ktorých respondenti toto rozhodnutie rozhodne schvaľujú a tým, v ktorých respondenti toto rozhodnutie rozhodne neschvaľujú.

Graf 1. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018–2019) kole ESS pre rozhodnutie: Nikdy nemať deti (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

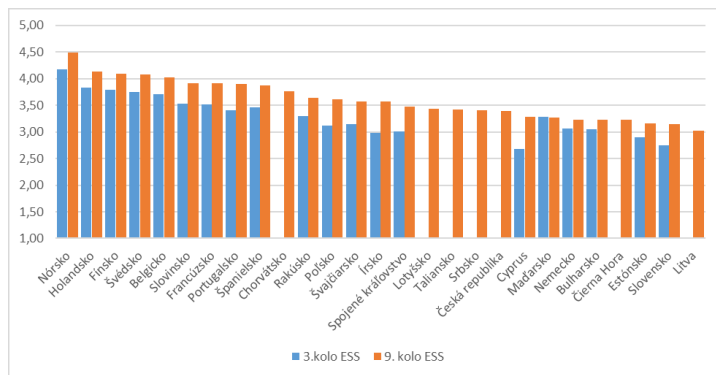
Pri schvaľovaní rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“ (Graf 2) sa medzi „schvaľujúcich“ tohto rozhodnutia radili respondenti z Nórska (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,53$), Holandska (4,21) a Fínska (4,19). Najmenej často toto rozhodnutie schvaľovali respondenti z Litvy (3,00), Slovenska (3,12) a Estónska (3,13). Ich vyjadrenia však v priemere boli na úrovni neutrálneho stanoviska (ani súhlas, ani nesúhlas). Celkovo sa opäť potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Bulharska a Cypru.

Pri schvaľovaní rozhodnutia „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ (Graf 3) bolo poradie krajín, v ktorých mu respondenti vyjadrili súhlas alebo nesúhlas, podobné ako v prípade rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“. Prítomnosť dieťaťa v partnerstve neovplyvnila výrazným spôsobom nahliadanie na toto rozhodnutie. Najvyššie priemerné skóre na úrovni schválenia rozhodnutia dosahovali respondenti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,5$), Holandsku (4,14) a Fínsku (4,09). Najnižšie hodnoty priemerného skóre odpovedí na úrovni neu-

Graf 2. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018-2019) kole ESS pre rozhodnutie: Žiť v partnerstve bez sobáša (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

trálneho postoja k rozhodnutiu dosahovali respondenti v Litve (3,02), na Slovensku (3,14) a v Estónsku (3,16). Opäť sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Maďarska.

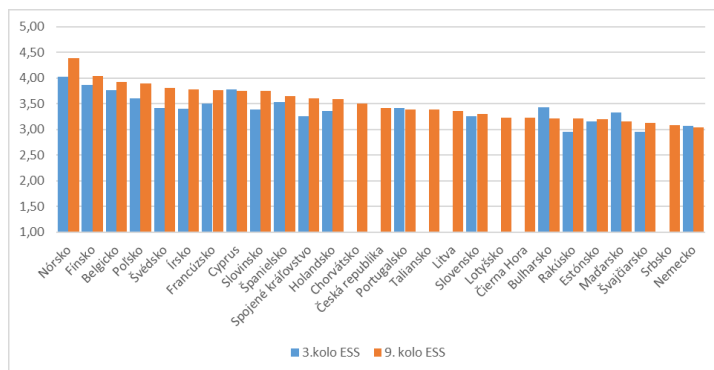
Graf 3. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018–2019) kole ESS pre rozhodnutie: Mať dieťa v partnerstve bez sobáša (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Pri schvaľovaní rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ nastali len mierne posuny v odpovedových tendenciách respondentov naprieč krajinami medzi meraniami v roku 2006 a v rokoch 2018 – 2019. Zároveň aj rozptyl hodnôt priemerného skóre odpovedí bol nízky oproti schvaľovaniu ostatných rozhodnutí, čo naznačuje tendenciu ku globálnej jednotnosti v postojoch pri tomto rozhodnutí (Graf 4). V dvoch krajinách (Bulharsku a Maďarsku) respondenti vyjadrili s odstupom času signifikantne

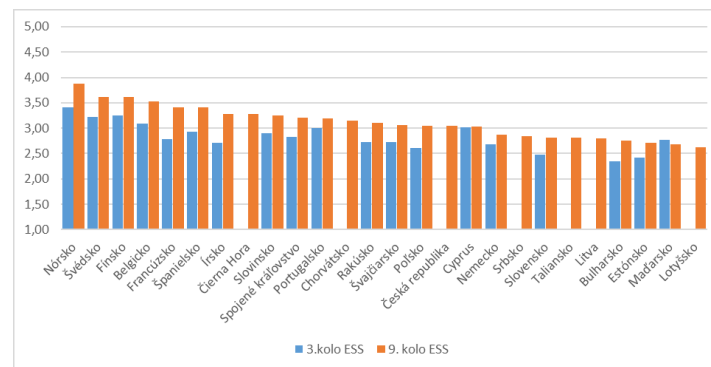
nižšiu mieru schvaľovania rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ ako v roku 2006. Najvyššiu mieru schvaľovania tohto rozhodnutia sme zistili v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,40$) a Fínsku (4,04), najnižšiu v Nemecku (3,04), Srbsku (3,09) a Švajčiarsku (3,13). Respondenti na Slovensku dosiahli hodnotu priemerného skóre 3,31 pri schvaľovaní rozhodnutia, čo dáva ich vyjadrenia na úroveň neutrálneho postoja. Celkovo sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12-tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Cypru, Nemecka, Estónska, Portugalska a Slovenska. V týchto krajinách sa postoj k uvedenému výroku za sledované časové obdobie nezmenil.

Vyjadriť postoj k rozhodnutiu „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“ zrejme nebolo pre respondentov ESS jednoduché, ako je vidno na grafe (Graf 5). Väčšina krajín, medzi nimi aj Slovensko, dosiahla priemerné hodnoty odpovedového skóre respondentov na úrovni neutrálneho postoja (ani neschvaľujem, ani schvaľujem). Najvyššiu mieru schvaľovania rozhodnutia vyjadrili respon-

denti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 3,88$) a vo Švédsku a Fínsku (zhodne 3,61), najnižšiu v Lotyšsku (2,62) a v Maďarsku (2,68). V Maďarsku bolo schvaľovanie tohto výroku v rokoch 2018 – 2019 menej akceptované ako v roku 2006. Celkovo sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplyva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné vo všetkých krajinách s výnimkou Cypru.

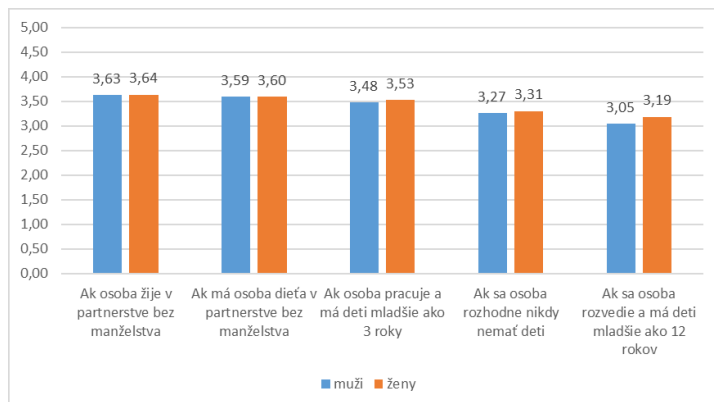
Graf 4. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018 – 2019) kole ESS pre rozhodnutie: Mať prácu na plný úväzok zatiaľ čo deti menej ako 3 roky (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Graf 5. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. kole (2018 – 2019) ESS pre rozhodnutie: Rozviesť sa, zatiaľ čo deti majú menej ako 12 rokov (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

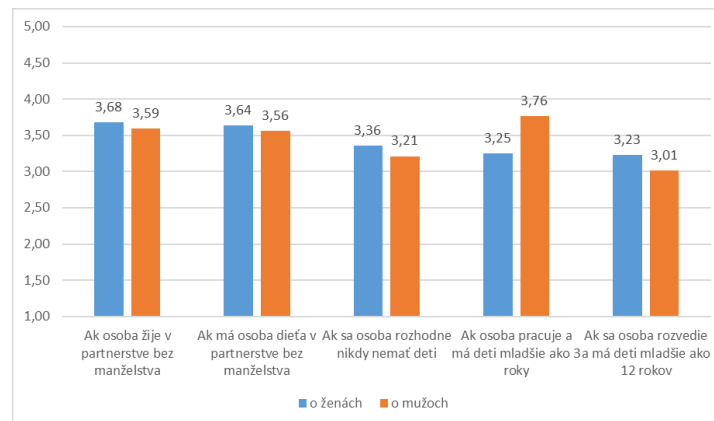
Postoje (mužov a žien) k životným rozhodnutiam mužov a žien v Európe

Pri analýze rozhodnutí so zameraním na prítomnosť rodových rozdielov (Graf 6) sa potvrdilo nasledovné. V celoeurópskom kontexte muži a ženy odlišne schvaľovali či neschvaľovali tieto rozhodnutia: „nikdy nemať deti“, „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ a „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“, pričom v prípade všetkých troch výrokov vyššiu mieru schvaľovania daného rozhodnutia uvádzali ženy. V prípade dvoch rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ sa štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v ich schvaľovaní nepotvrdili.

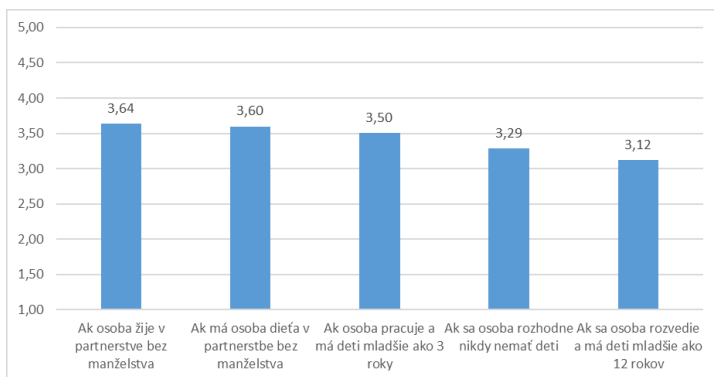
Graf 6. Hodnoty priemerného skóre pre posudzovanie rozhodnutí mužmi (N=20162) a ženami (N=21371) v 9. kole ESS (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Ako schvaľovali respondenti tieto životné rozhodnutia, ak v nich muži alebo ženy vystupovali v pozícii aktérov týchto rozhodnutí? (Graf 7). Európania v najväčšej miere schvaľovali rozhodnutie žien „ak sa žena rozhodne žiť v partnerstve bez sobáša“ (3,68). Spomedzi rozhodnutí mužov bolo v najväčšej miere schvaľované toto: „ak sa muž rozhodne pracovať a má deti mladšie ako 3 roky“ (3,76). Rozdiely medzi schvaľovaním rozhodnutí mužov a rozhodnutí žien boli vo všetkých piatich prípadoch štatisticky významné. V štyroch prípadoch boli Európanmi viac schvaľované rozhodnutia žien a v jednom prípade bolo viac schvaľované rozhodnutie mužov. Išlo o rozhodnutie muža pracovať, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“.

Graf 7. Schvaľovanie životných rozhodnutí mužov a žien v Európe (N=41532)

Ktoré rozhodnutie sa Európanom celkovo pozdávalo najviac a ktoré najmenej? (Graf 8). Najvyššiu mieru súhlasu, respektíve najvyššiu hodnotu priemerného skóre prideliли Európania rozhodnutiu „žiť v partnerstve bez sobáša“ (3,64). Tu by sa dalo polemizovať nakoľko schvaľovanie tohto rozhodnutia, kde v kohabitácii žijú partneri a ich prípadné odlúčenie nie je sprevádzané rozvodom, ovplyvňovalo postoj respondentov k rozhodnutiu „rozviesť sa, zatiaľ čo deti majú menej ako 12 rokov“. Úlohu však mohol zohrávať aj fakt, že sa výrok týkal životnej situácie, ktorá sa dotkne maloletých detí, a to pridávalo na emocionálnej stránke percepcie tohto rozhodnutia. Každopádne, toto rozhodnutie bolo v porovnaní s ostatnými rozhodnutiami Európanmi najmenej schvaľované (3,12).

Graf 8. Schvaľovanie životných rozhodnutí v Európe (N=41532)

Zistenia boli napokon obohatené aj o vzťahovú analýzu veku respondentov a hodnôt priemerného skóre schvaľovaných rozhodnutí. Tabuľka 1 poukazuje na negatívny vzťah veku a miery schvaľovania rozhodnutí, a to v prípade všetkých predložených rozhodnutí. Znamená to, že čím bol vek respondentov v participujúcich krajinách ESS vyšší, tým menej mali tendenciu rozhodnutia schvaľovať. Podľa hodnoty korelačného koeficientu možno poukázať na to, že ide o slabé korelačné vzťahy. Najsilnejší vzťah medzi vyšším vekom a neschvaľovaním rozhodnutí bol potvrdený pri rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“.

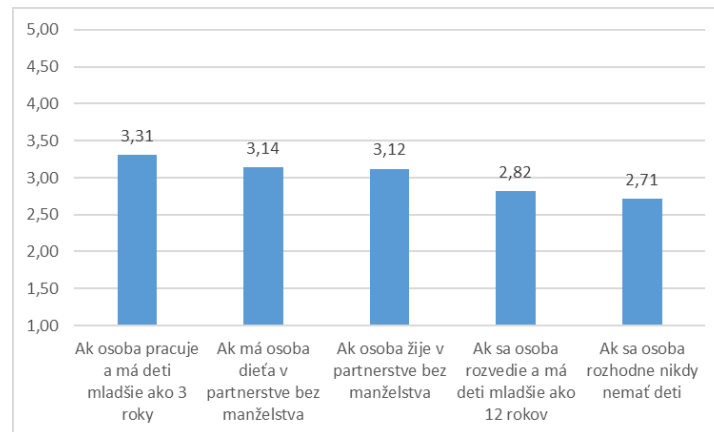
	nemať deti	žiť v partnerstve bez sobáša	mať deti v partnerstve bez sobáša	mať prácu keď sú deti mladšie ako 3 roky	rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov
vek respondenta	- 0,157**	- 0,193**	- 0,187**	- 0,063**	- 0,180**

Tabuľka 1. Výsledky korelačnej analýzy pre vek a schvaľovanie rozhodnutí v Európe (N=41532)

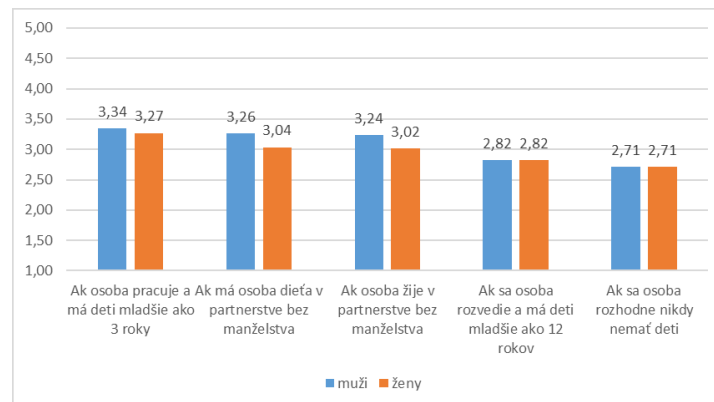
Postoje k životným rozhodnutiam mužov a žien na Slovensku

Aj v národnom kontexte bolo zaujímavé zistiť, ktoré zo životných rozhodnutí celkovo schvaľovali slovenskí respondenti a respondentky najviac a ktoré najmenej (Graf 9). Poradie schvaľovaných rozhodnutí slovenskými respondentmi na základe porovnania priemerov sa podstatne líši od poradia schvaľovaných rozhodnutí Európanmi. Najvyššiu mieru súhlasu, respektíve najvyššiu hodnotu priemerného skóre prideliли Slováci a Slovenky rozhodnutiu „pracovať, zatiaľ čo deti majú menej ako tri roky“ (3,31). Najnižšiu mieru súhlasu udelili respondenti na Slovensku rozhodnutiu „nikdy nemať deti“ (2,71). Rovnako sa tendencie slovenských respondentov schvaľovať či neschvaľovať predložené rozhodnutia potvrdila aj vo frekvenciách odpovedí, keď odpoveď „rozhodne neschvaľujem“ uviedlo pri rozhodnutí „nikdy nemať deti“ až 21% respondentov a naopak odpoveď „rozhodne schvaľujem“ uviedlo pri rozhodnutí „pracovať, ak sú deti mladšie ako 3 roky“ 18,5% respondentov.

Slovenskí muži a slovenské ženy vyjadrovali k niektorým rozhodnutiam odlišné postoje, k iným nie (Graf 10). Štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v schvaľovaní rozhodnutí sa potvrdili v prípade dvoch rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať deti v partnerstve bez sobáša“. Pri oboch rozhodnutiach súhlas

Graf 9. Schvaľovanie životných rozhodnutí slovenskou populáciou (N=451)

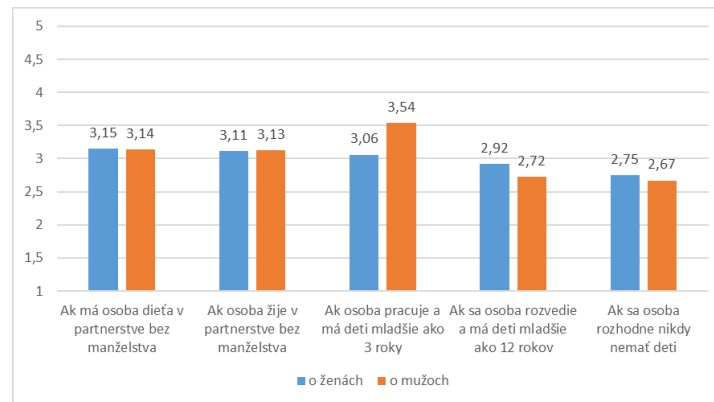

Graf 10. Schvaľovanie životných rozhodnutí slovenskými mužmi a ženami (N=451)

vyjadrovali muži vo väčšej miere ako ženy. V prípade rozhodnutí „pracovať, ak má dieťa menej ako tri roky“, „rozviesť sa, ak ma dieťa menej ako 12 rokov“ a „nikdy nemať deti“ sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v postojoch k týmto rozhodnutiam.

Z Grafu 11 je zrejmé, že z rozhodnutí mužov bolo slovenskými respondentami najviac akceptované rozhodnutie „ak sa muž rozhodne pracovať, zatiaľ čo deti majú menej ako 3 roky“ (3,54), z rozhodnutí žien bolo najčastejšie schvaľované rozhodnutie „ak sa žena rozhodne mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ (3,15). Najmenej schvaľované rozhodnutie mužov bolo „ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti“ (2,67) a to isté platí aj pre rozhodnutia žien; rovnako najmenej schvaľované bolo rozhodnutie „ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti“ (2,75).

V rámci slovenských dát ESS bolo ďalej zisťované, či sa postoje mužov a žien k rozhodnutiam líšia v závislosti od toho, či ide o rozhodnutie muža alebo ženy. Tabuľka 2 približuje výsledky rozdielovej štatistiky pri schvaľovaní rozhodnutí žien. Muži aj ženy schvaľovali rozhodnutia žien rovnako a rodové rozdiely sa nepotvrdili ako štatisticky významné pri žiadnom z predložených rozhodnutí. Hodnoty Cohenovho d (poznámka: Cohenovo d určuje o koľko smerodajných odchýlok sa líšia pozorované hodnoty jednej a druhej skupiny) indikujú malé rozdiely medzi mužmi a ženami. Muži aj ženy zhodne uvádzali najvyššiu

Graf 11. Schvaľovanie životných rozhodnutí mužov a žien slovenskou populáciou (N=451)

Rozhodnutia žien		M	SD	t	Cohen d
Ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti	muži	2,72	1,21	- 0,402	0,05
	ženy	2,79	1,35		
Ak žena žije v partnerstve bez sobáša	muži	3,17	1,23	0,683	0,09
	ženy	3,06	1,21		
Ak má žena dieťa v partnerstve bez sobáša	muži	3,20	1,24	0,533	0,07
	ženy	3,11	1,18		
Ak žena pracuje a má deti mladšie ako 3 roky	muži	3,06	1,20	0,010	0
	ženy	3,06	1,12		
Ak sa žena rozvedie a má deti mladšie ako 12 rokov	muži	2,82	1,24	-1,201	0,16
	ženy	3,01	1,12		

Tabuľka 2. Rodové rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí žien slovenskými mužmi (N=233) a ženami (N=226)

mieru súhlasu s rozhodnutím žien „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“. Najnižšie hodnoty priemerného skóre a teda aj najnižšiu mieru súhlasu vyjadrili zhodne muži aj ženy rozhodnutiu žien „nikdy nemať deti“.

Prítomnosť rodových rozdielov sme ďalej zisťovali na vzorke slovenských respondentov pri ich postojoch k rozhodnutiami mužov (Tabuľka 3). V prípade dvoch rozhodnutí boli potvrdené štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v postojoch k rozhodnutiam mužov. Išlo o rozhodnutia muža „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“. V oboch prípadoch tieto životné rozhodnutia mužov schvaľovali vo väčšej miere muži v porovnaní s odpoveďami žien, pričom priemerné hodnoty v skupine mužov boli v prvom prípade vyššie o 0,29 smerodajnej odchýlky a v druhom prípade o 0,32 smerodajnej odchýlky, čo indikuje mierny efekt. Celkovo ženy aj muži zhodne najviac schvaľovali rozhodnutie muža „pracovať, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“. Najnižšie hodnoty priemerného skóre udelili muži rozhodnutiu mužov „nikdy nemať deti“. Ženy v najnižšej miere schvaľovali rozhodnutie mužov „rozviesť sa, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 12 rokov“.

Zistenia boli napokon obohatené aj o vzťahovú analýzu veku respondentov a hodnôt priemerného skóre schvaľovaných rozhodnutí. Tabuľka 4 poukazuje na negatívny vzťah veku a miery schvaľovania rozhodnutí a to v prípade

Rozhodnutia mužov		M	SD	t	Cohen d
Ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti	muži	2,71	1,27	0,428	0,06
	ženy	2,64	1,16		
Ak muž žije v partnerstve bez sobáša	muži	3,30	1,15	2,183	0,29
	ženy	2,97	1,11		
Ak má muž dieťa v partnerstve bez sobáša	muži	3,32	1,14	2,429	0,32
	ženy	2,96	1,09		
Ak muž pracuje a má deti mladšie ako 3 roky	muži	3,62	1,13	0,925	0,19
	ženy	3,47	1,20		
Ak sa muž rozvedie a má deti mladšie ako 12 rokov	muži	2,82	1,14	1,244	0,17
	ženy	2,63	1,07		

Tabuľka 3. Rodové rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí mužov slovenskými mužmi (N=233) a ženami (N=226)

	nemať deti	žiť v partnerstve bez sobáša	mať deti v partnerstve bez sobáša	mať prácu keď sú deti mladšie ako 3 roky	rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov
vek respondenta	- 0,198**	- 0,397**	- 0,371**	- 0,173**	- 0,182**

Tabuľka 4. Výsledky korelačnej analýzy pre vek a schvaľovanie rozhodnutí na Slovensku (N=502)

všetkých predložených rozhodnutí. Znamená to, že čím bol vek slovenských respondentov vyšší, tým menej mali tendenciu rozhodnutia schvaľovať. Podľa hodnoty korelačného koeficientu možno poukázať na to, že najsilnejší vzťah vyššieho veku a neschvaľovania rozhodnutí bol potvrdený pri rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“.

DISKUSIA A ZÁVER

V závere tejto kapitoly budú diskutované zistenia týkajúce sa životných rozhodnutí respondentov ESS na úrovni európskych krajín a na Slovensku. Sledovali sme zmeny v schvaľovaní rozhodnutí v dvoch časových bodoch, rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí medzi mužmi a ženami, rozdiely v postojoch k rozhodnutiam mužov a žien a napokon sme sa pozreli aj na vzťah veku a tendenciu schvaľovať životné rozhodnutia.

Možno konštatovať, že prítomnosť spoločenských zmien v Európe je badateľná aj v zmenách postojov obyvateľov európskych krajín k predkladaným životným rozhodnutiam. V časovom odstupe približne 12tich rokov sa miera schvaľovania životných rozhodnutí týkajúcich sa „nových“ rodinných noriem zvýšila a Európania inklinovali k schvaľovaniu životných rozhodnutí druhých viac ako v predchádzajúcich meraniach. Z piatich predkladaných životných rozhodnutí dosiahlo najväčšiu mieru schvaľovania rozhodnutie *„žiť v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“*. Toto rozhodnutie získalo najväčšiu podporu respondentov v Nórsku a Holandsku. Najmenej často rozhodnutie o spoložití partnerov v kohabitácii schvaľovali respondenti v Litve a na Slovensku. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe

schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa *„...žena rozhodne žiť v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“*. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 31,2% respondentov. V prípade slovenských respondentov je však zároveň potrebné dodať, že v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie alebo rozhodne schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 30,8% opýtaných. Slovenskí muži schvaľovali toto rozhodnutie častejšie ako slovenské ženy a tento rozdiel bol štatisticky významný. Ešte detailnejším zistením je, že slovenskí muži schvaľovali to rozhodnutie vo väčšej miere ako ženy v prípade, že aktérom rozhodnutia bol muž (ak sa muž rozhodne žiť v partnerstve bez sobáša). A tento rozdiel bol signifikantne významný. V Európe a aj na Slovensku sa menia vzorce rodinného a partnerského správania a jedným zo znakov týchto zmien je nárast nezosobášených spolužití (Džambazovič & Šprocha, 2017). Uvedení autori pritom zdôrazňujú, že napriek prevalencii kohabitácií v spoločnosti je im stále venovaná nedostatočná pozornosť.

V poradí druhé najväčšmi schvaľované životné rozhodnutie respondentami participujúcich krajín v prieskume ESS bolo rozhodnutie *„mať deti v partnerstve bez*

uzatvorenia manželstva". Rovnako aj pri tomto rozhodnutí najviac pozitívnych postojov k tomuto rozhodnutiu bolo zaznamenaných v Nórsku a Holandsku. Najmenej toto rozhodnutie schvaľovali respondenti v Litve a na Slovensku. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa „...žena rozhodne mať deti v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 31,5% respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadriло 31,3% opýtaných. Slovenskí muži schvaľovali toto rozhodnutie častejšie ako slovenské ženy a tento rozdiel bol štatisticky významný. V tejto súvislosti, detailnejším zistením je, že slovenskí muži schvaľovali to rozhodnutie vo väčšej miere ako ženy v prípade, že aktérom rozhodnutia bol muž (ak sa muž rozhodne mať deti v partnerstve bez sobáša). A tento rozdiel bol štatisticky významný.

Pri spolužití v kohabitácii je pravdepodobné, že sa životné rozhodnutia budú týkať aj plánovania rodičovstva. Štúdie (Džambazovič & Šprocha, 2017; Sánchez Gassen & Perelli-Harris, 2015) aj štatistiky potvrdzujú, že čoraz väčšia časť detí (v Európe aj na Slovensku) má rodičov, ktorí nie sú zosobašení.

Tretie rozhodnutie v poradí podľa miery schvaľovania respondentami v európskych krajinách bolo rozhodnutie „pracovať, keď sú deti mladšie ako tri roky“. Najväčšiu podporu tomuto rozhodnutiu udeľovali respondenti v Nórsku a Fínsku, naopak najnižšiu v Nemecku a v Srbsku. V európskych krajinách toto rozhodnutie schvaľovali vo väčšej miere ženy ako muži. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie muža, teda, že sa „... muž rozhodne pracovať, keď sú deti mladšie ako tri roky“. Slovenskí respondenti sa svojimi postojmi k tomuto rozhodnutiu radili skôr k respondentom z Nemecka a Srbska vyjadrovaním neutrálneho stanoviska (ani neschvaľujem, ani schvaľujem). Posun oproti predchádzajúcemu meraniu bol v prípade tohto rozhodnutia štatistiky nevýznamný. To znamená, že schvaľovanie tohto rozhodnutia sa na Slovensku v odstupe 12 rokov nezmenilo. Celkovo však možno konštatovať, že na Slovensku bolo rozhodnutie „pracovať keď sú deti mladšie ako tri roky“ tým, ktoré bolo

spomedzi piatich predložených rozhodnutí schvaľované v najväčšej miere. Schvaľovanie alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 35,8% opýtaných. Naopak, rozhodnutie „pracovať keď sú deti mladšie ako tri roky“ neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 26,3% slovenských respondentov. Toto rozhodnutie bolo na Slovensku schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie muža, teda, že sa „... muž rozhodne pracovať, keď sú deti mladšie ako 3 roky“. Zároveň bolo toto rozhodnutie mužov v porovnaní s ostatnými predloženými rozhodnutiami mužov schvaľované najviac. Schvaľovanie tohto rozhodnutia môže byť do veľkej miery ovplyvňované rodovo-rolovými stereotypmi (muž zabezpečuje rodinu finančne, že sa stará o deti a domácnosť), ktoré, hoci sú na ústupe, sú stále prítomné v postojoch spoločnosti. Aj naprieč Európou aj na Slovensku bolo toto rozhodnutie väčšmi akceptované vtedy, ak jeho aktérmi boli muži. Billari a kol. (2016) už po analýze rozhodnutí v treťom kole ESS upozorňovali na prítomnosť „dvojitých rodových štandardov“, t.j. odlišného nazerania na rozhodnutie v závislosti od toho, či jeho aktérom je muž alebo žena.

Odhliadnuc od rodovo súvisiacich stereotypov, mohli na schvaľovanie tohto rozhodnutia vplývať aj sociálne politiky v jednotlivých krajinách, kultúrne odlišnosti,

či finančná situácia v domácnostiach. Gerbery (2016) ako možnú príčinu nízkej zamestnanosti žien s malými deťmi na Slovensku uvádza nedostupnosť predškolských zariadení a nevyužívanie čiastočných pracovných úväzkov. Výskum mladých dospelých v Belgicku (do 30 rokov, priemerný vek 19 rokov) poukázal na zohľadňovanie vlastných aspirácií pri rodinných a pracovných ambíciách. Ženy viac ako muži mali za cieľ držať sa kariérnych plánov a zároveň zachovať aj vysoké aspirácie v rodinnej oblasti. Muži očakávali, že naplnia svoje kariérne plány, zatiaľ čo rodinné roly budú dominantne zastrešované ženami. Avšak, zmena bola zaznamenaná pri plánovaní vyššej angažovanosti mužov v aktivitách súvisiacich s rodinou. Celkovo možno vnímať zistené výsledky ako nástup zmeny v spoločenských normách, keď sa prostredníctvom meniacich sa životných aspirácií mužov a žien menia aj ich rodinné a kariérne identity a dochádza k ich prelínaniu sa do podoby „zmiešaných“ identít, ktoré by mohli priniesť mladým dospelým obohatenie do spôsobu života (Meeussen, Veldman, & Van Laar, 2016).

V poradí štvrtým rozhodnutím v rámci schvaľovania – neschvaľovania respondentami v Európe bolo životné rozhodnutie „*nikdy nemať deti*“. Najtolerantnejší postoj k tomuto rozhodnutiu mali respondenti v Nórsku a Holandsku a naopak, najnižšiu podporu tomuto rozhodnutiu vyjadrili respondenti v Bulharsku a Srbsku.

V európskych krajinách toto rozhodnutie schvaľovali vo väčšej miere ženy ako muži. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa „... žena rozhodne nikdy nemať detí“. Slovenskí respondenti sa skôr prikláňali k neutrálnemu až k nesúhlasnému stanovisku k tomuto rozhodnutiu. Neschvaľovanie alebo rozhodné neschvaľovanie tohto životného rozhodnutia vyjadrilo na Slovensku 45,9% opýtaných. Za rozhodné schvaľovanie alebo schvaľovanie tohto rozhodnutia sa postavilo 28,8% slovenských respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Na Slovensku však toto rozhodnutie bolo v porovnaní s ostatnými predloženými rozhodnutiami najmenej schvaľovaným životným rozhodnutím. Medzi slovenskými mužmi a ženami sa nepotvrdil v prípade schvaľovania tohto rozhodnutia štatisticky významný rozdiel. Zaujímavým zistením v súvislosti s týmto rozhodnutím, ktoré je prioritne spoločensky vnímané ako rozhodnutie ženy, je fakt, že ho respondenti v európskych krajinách aj na Slovensku takto aj vo väčšej miere schvaľovali, a síce, ak aktérkou rozhodnutia bola žena. Na druhej

strane, vysoká hodnota rodiny pretrvávajúca v krajinách ako Bulharsko, Srbsko, Maďarsko, ale aj Slovensko spôsobovala, že toto rozhodnutie bolo celkovo najmenej schvaľované.

Najnižšia miera schvaľovania životného rozhodnutia respondentami v participujúcich krajinách ESS bola zaznamenaná v prípade rozhodnutia „rozviesť sa, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 12 rokov“. Najväčšmi bolo toto rozhodnutie schvaľované v Nórsku a Švédsku, naopak najnižšia podpora pre schvaľovanie tohto rozhodnutia bola vyjadrené respondentmi v Litve a Maďarsku. V Maďarsku bolo toto rozhodnutie dokonca menej schvaľované ako v meraní pred 12timi rokmi. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že „...žena sa rozhodne rozviesť sa, keď sú deti mladšie ako 12 rokov“. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 39,6% respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie

alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 27,9% opýtaných. Medzi slovenskými mužmi a ženami sa nepotvrdil v prípade schvaľovania tohto rozhodnutia štatisticky významný rozdiel.

Štúdie poukazujú na to, že tolerantnejšie postoje k rozvodom stúpajú v spojitosti so zlou kvalitou manželstva, ak obaja partneri majú mimomanželské vzťahy a ak sú páry bezdetné (Diefenbach & Opp, 2007). Zaujímavým zistením je aj fakt, že skúsenosť s rozvodom rodičov nevedie na to, že by respondenti zastávali tolerantnejší postoj k rozvodu.

Na doplnenie zistení k schvaľovaniu rozhodnutí v Európe aj na Slovensku je vhodné poukázať aj na efekt veku respondentov pri vyjadrovaní súhlasu s predloženými rozhodnutiami. Kumulatívne dáta ESS za deviate kolo pre všetky krajiny, ale aj špecificky pre Slovensko potvrdili významný negatívny vzťah medzi vekom a schvaľovaním rozhodnutí. V participujúcich krajinách ESS globálne a na Slovensku ešte výraznejšie sa potvrdilo, že respondenti vo vyššom veku inklinujú skôr k neschvaľovaniu rozhodnutí, čo je zrejme vo veľkej miere ovplyvnené tradičnými rodinnými normami a historicky spoločensky podmienené vysokou hodnotou rodiny.

V Európe a aj na Slovensku sa menia vzorce rodinného a partnerského správania a je zrejmé, že ich prevalencia formuje postoje spoločnosti v reflexii týchto zmien. Dúfame, že v tejto kapitole sa nám podarilo poukázať na postoje a zmeny postojov respondentov ESS voči zmenám v rodinných normách. Otázkou zostáva kedy a v akej miere sa popísané prítomné trendy v životných rozhodnutiach premietnu do sociálnych politík európskych krajín.

SUMMARY

Do you approve this decision?

Changing family norms in Europe (and in Slovakia)

AIM: This chapter aims to present findings of the Round 9 of the European Social Survey (ESS) on changing family norms in the cross country perspective (the ESS participating countries) and in Slovakia in particular.

METHOD: The ESS data round 9 (2018-2019) and round 3 (2006) were analysed with the focus on “Timing of life” module designed by F.C. Billari et al. (2016).

To achieve the aims of this chapter the ESS items representing (and measuring) changing family norms were analysed. The family norms were represented by five life-long decisions:

- not to have children
- to live with a partner without being married
- to have a child with a partner he/she lives with but is not married to
- to have a full-time job while he/she has children aged under 3
- to get divorced while he/she has children aged under 12

The split-ballot design for gender was incorporated for this module to assign respondents randomly to either a male or a female version of the items. For example: How much do you approve or disapprove if a man chooses never to have children? or How much do you approve or disapprove if a woman chooses never to have children? Responses were given on a 5-point scale (1 – strongly disapprove, 2 – disapprove, 3 – neither approve nor disapprove, 4 – approve, 5 – strongly approve).

RESULTS: The results of analysed items show that the level of approving the new family norms generally increased within the time period of 12 years. Out of five displayed new family norms presented to respondents for approval, the highest level of approval was assigned to the decision “to live with a partner without being married”. This new norm of cohabitation was mainly supported by respondents in Norway (mean score 4.53) and the Netherlands (4.21). The lowest approval of that decision was in Lithuania and Slovakia. 31.2 % of respondents in Slovakia reported either disapproval or strong disapproval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that men approved this decision to a greater extent than women and the difference was statistically significant.

The second mostly approved decision by ESS respondents was „to have a child with a partner he/she lives with but is not married to“. This family norm was, similarly to the previous one, mostly supported by respondents in Norway and the Netherlands. The lowest approval of this decision was in Lithuania and Slovakia. 31.5 % of Slovak respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that men approved this decision to a greater extent than women and the difference was statistically significant. The third mostly approved family norm by respondents in Europe was „to have a full-time job while he/she has children aged under 3“. This family norm was mostly supported by respondents in Norway and Finland. The lowest approval of this decision was in Germany and Serbia. In Slovakia, 35.8 % of respondents reported either approval or strong approval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that this decision was approved significantly more often by Slovak respondents once it was displayed as an action of men in comparison to women. The fourth mostly (dis) approved family norm by respondents in Europe was „not to have children“. The highest level of approval of this life-long decision was in Norway and the Netherlands. The lowest approval of this decision was in Bulgaria and Serbia. This decision was approved more by women than

by men. In Slovakia, 45.9 % of respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision. The decision „not to have children“ was the least approved one out of all five presented new family norms in Slovakia. Finally, the fifth norm that was approved least in Europe was „to get divorced while he/she has children aged under 12“. The highest level of approval of this life-long decision was in Norway and Sweden. The lowest approval of this decision was in Lithuania and Hungary. In Slovakia, 39.6 % of respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision.

CONCLUSION: The patterns of family and partnership behaviour are changing globally and the findings presented in this chapter show that those changes are also mirrored in public attitudes in Europe. Specifically, this chapter aimed to show attitudes and attitudinal changes of ESS respondents towards new family norms. However, the question is „When?“ and „How?“ these changes and new trends in family and partnership behaviour will be implemented efficiently in social politics of European countries.

Literatúra

- Billari, F. C., a kol. (2016). The "Timing of Life": The Organisation of the Life Course in Europe https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round9/questionnaire/ESS9_billari_proposal.pdf
- Diefenbach, H., & Opp, K.-D. (2007). When and Why Do People Think There Should Be a Divorce?: An Application of the Factorial Survey. *Rationality and Society*, 19(4), 485–517. doi: 10.1177/1043463107083738
- Džambazovič, R., & Šprocha, B. (2017). Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujúcich osôb podľa výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. In *Sociológia - Slovak Sociological Review*, 49, 4, 369–404.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3. 7. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS3-2006.
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. 0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
- Eurostat (2020). <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/6790.pdf>
- Gerbery, D. (2016). Rodinná politika na Slovensku v komparatívnej perspektíve. *Slovenská štatistika A Demografia: Vedecký časopis*, 26(3), 48–68.
- Lesnard, L., Cousteaux, S. S., Chanvriil, F., & Le Hay, V. (2016). Do Transitions to Adulthood Converge in Europe? An Optimal Matching Analysis of Work–Family Trajectories of Men and Women from 20 European Countries. *European Sociological Review*. 32, 3, 355–369. doi: 10.1093/esr/jcw003
- Meeussen, L., Veldman, J., & Van Laar, C. (2016). Combining Gender, Work, and Family Identities: The Cross-Over and Spill-Over of Gender Norms into Young Adults' Work and Family Aspirations. *Frontiers in psychology*, 7, 1781. doi: 10.3389/fpsyg.2016.01781
- Sánchez Gassen, N., & Perelli-Harris, B. (2015). The increase in cohabitation and the role of union status in family policies: A comparison of 12 European countries. *Journal of European Social Policy*, 25(4), 431–449. doi: 10.1177/0958928715594561
- van Wel, F. & Knijn, T. (2006). Transitional Phase or a New Balance?: Working and Caring by Mothers With Young Children in the Netherlands. *Journal of Family Issues*. 27(5):633–651. doi: 10.1177/0192513X05284858

Postoje k migrácii na Slovensku v kontexte Európy a krajín Vyšehradskej štvorky

Miroslava Bozogáňová,
Ivana Piterová

Cieľom tejto kapitoly bolo prispieť k diskusii na tému migrácie, a to na základe analýzy najnovších dostupných dát Európskej sociálnej sondy (ďalej ESS) z roku 2018. Hlavným cieľom bolo priniesť informácie o slovenskej populácii, no v širších súvislostiach, preto boli analyzované i medzinárodné rozdiely v postojoch k migrácii v rámci krajín Vyšehradskej štvorky a Európy. Keďže dáta ESS umožňujú zachytenie možných zmien v čase, porovnávané boli postoje k migrácii v súčasnosti (9. kolo ESS, 2018) s obdobím pred migračnou krízou (6. kolo ESS, 2012), ktorá dosiahla svoj vrchol v roku 2015. Kľúčovou otázkou bolo, či zvýšený tok ľudí do Európy a s tým súvisiace výzvy pre európske krajiny i príslušné inštitúcie ovplyvnili postoje ľudí, a ak áno, akým spôsobom. Nakoľko má Slovenská republika druhé najvyššie regionálne rozdiely spomedzi členských krajín OECD (OECD, 2018) a keďže existujúca regionálna disparita príjmov podnecuje vnútroštátnu migráciu, text prináša odpoveď na otázku, či a do akej miery pramenia rozdiely v postojoch k migrácii z regionálnych špecifik. V závere boli analyzované rozdiely v postojoch

k migrácii na Slovensku na základe sociodemografických charakteristík ako sú rod, vek a vzdelanie a zamestnanecký status.

Migrant je podľa definície OSN (United Nations, 1998) osoba, ktorá z akýchkoľvek dôvodov zmenila krajinu svojho trvalého resp. obvyklého pobytu a zo svojej domovskej krajiny sa presťahovala do inej krajiny minimálne na obdobie troch mesiacov. OSN rozlišuje dve skupiny migrantov podľa dĺžky pobytu:

- krátkodobý migrant – osoba, ktorá sa sťahuje do inej krajiny ako krajina jej trvalého (obvyklého) pobytu po dobu najmenej troch mesiacov, ale kratšej ako jeden rok;
- dlhodobý migrant – osoba, ktorá sa sťahuje do inej krajiny ako krajina jej trvalého (obvyklého) pobytu po dobu minimálne jedného roka; s výnimkou prípadov, keď sa presun osoby do inej krajiny týka dovolenky, návštevy priateľov alebo príbuzných, obchodných ciest, liečenia alebo zdravotného ošetrovania alebo náboženskej púte (United Nations, 1998).

METÓDA

Modul B dotazníka pre 9. kolo ESS obsahuje dve skupiny položiek orientovaných na tému migrácie, pričom explicitne nepoužíva pojem migrácia/migrant. Namiesto toho sa v mnohých položkách používa všeobecné označenie

„ľudia prichádzajúci do krajiny žiť z iných krajín“. Táto formulácia síce nie je metodologicky najlepšia, nakoľko si pod týmto pojmom môžu respondenti predstaviť rozličné skupiny ľudí, od pracovných migrantov až po utečencov, ktorí utekajú pred vojnou či prenasledovaním z rasových, náboženských, etnických alebo iných dôvodov. Aj preto môžu odpovede variovať medzi respondentmi aj medzi krajinami. Napriek tomuto nedostatku, zatiaľ neexistuje lepšia metóda, ktorá by umožnila pri takto široko koncipovanej problematike uskutočniť obdobne rozsiahle medzinárodné i časové porovnania.

Prvá skupina položiek zisťuje postoje respondentov k migračnej politike v krajine, pričom sa v položkách rozlišuje rasa a etnicita ľudí prichádzajúcich do krajiny (rovnaká alebo iná ako majoritná spoločnosť) a tiež krajina pôvodu. Konkrétne sa v troch položkách dotazníka zisťuje, či by politika krajiny mala dovoliť 1) ľuďom rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina obyvateľov krajiny, 2) inej rasy alebo etnika ako je väčšina obyvateľov krajiny, 3) ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy, aby prišli do krajiny a žili tam. Respondenti majú na výber štyri možnosti, pričom 1 = dovoliť mnohým, 2 = dovoliť to niekolkým, 3 = dovoliť to málokto a 4 = nedovoliť to žiadnym. Odpovede respondentov boli preškálované na hodnoty 0–3, pričom 0 znamená nedovoliť žiadnym. Skóre v troch položkách bolo sčítané a vydelené počtom položiek,

čím bol vytvorený *Index postojov k príchodu migrantov* (Cronbachova $\alpha = 0.859$). Čím je hodnota indexu nižšia (bližšie k nule), tým negatívnejší je postoj k príchodu migrantov.

Druhá skupina položiek je zameraná na vnímanie hrozby, ktorá súvisí s hodnotením negatívnych dôsledkov príchodu a prítomnosti migrantov v krajine. Vo výskume (napr. Landmann et al., 2019) sa rozlišuje šesť typov hrozieb: symbolická, realistická, bezpečnostná, kohézna, predsudková a altruistická. V dátach ESS sú zachytené dve dimenzie hrozby vo vzťahu k postojom k migrácii, a to realistická hrozba (vnímanie ohrozenia na základe súťaže/konkurencie o zdroje medzi majoritou a minoritnými skupinami) a symbolická hrozba (vnímanie ohrozenia na základe presvedčenia, že migranti majú rozdielny systém presvedčení, hodnôt, iný svetonázor i morálne hodnoty, čo ohrozuje hodnoty a kultúru majority) (napr. Riek et al., 2006, Sniderman et al., 2004 in European Social Survey, 2015) a súvisiacim aspektom je aj pocit relatívnej depri-vácie (Smith a kol., 2012 in European Social Survey, 2015). Tieto tri konštrukty sú vyjadrené tromi položkami, a teda 1) či je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre ekonomiku danej krajiny, keď tam prichádzajú žiť ľudia z iných krajín? 2) či je kultúrny život v krajine vo všeobecnosti ohrozo vaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí tam prídu žiť z iných krajín? a 3) či sa žije v krajine horšie alebo lepšie preto,

že tam prichádzajú ľudia z iných krajín? Respondenti odpovedajú na škále, kde 0 znamená zlé pre ekonomiku/ kultúrny život je ohrozovaný/žije sa horšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín a 10 znamená dobré pre ekonomiku/ kultúrny život je obohacovaný/ žije sa lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín. Skóre v troch položkách bolo sčítané a vydelené počtom položiek, čím bol vytvorený *Index postojov k dôsledkom migrácie* (Cronbachova $\alpha = 0.827$). Čím je hodnota indexu nižšia (bližšie k nule), tým negatívnejší je postoj k dôsledkom migrácie.

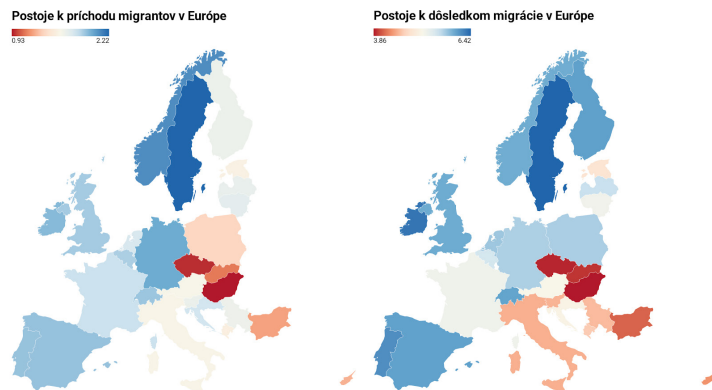
V tejto kapitole je *Index postojov k príchodu migrantov* a *Index postojov k dôsledkom migrácie* použitý ako hlavný indikátor postojov.

VÝSLEDKY

Postoje k migrantom a migrácii v Európe

Je známe (napr. Bozogánová, 2020; Messing & Ságvári, 2019), že postoje k migrujúcemu obyvateľstvu sú naprieč Európou rôzne. V tejto časti bolo cieľom priblížiť, ako sa v jednotlivých krajinách populácia stavia k možnosti príchodu migrantov (*Index postojov k príchodu migrantov*) a ich vplyvu na ekonomiku, kultúru a život v krajine (*Index postojov k dôsledkom migrácie*). V rámci Európy je uvedených 27 krajín, ktoré sa zúčastnili 9. kola ESS. Údaje v Obrázku 1 majú deskriptívny charakter a znázorňujú

priemerné hodnoty. V nižšie uvedených mapách (Obrázok 1) môžeme vidieť, že postoje k príchodu migrantov sú najviac negatívne ladené medzi respondentmi Maďarska, Českej republiky, Slovenska a Bulharska. Pozitívnejšie sa k príchodu migrantov postavili respondenti severských krajín – Švédska a Nórska, ďalej respondenti Nemecka, Írska, Španielska, Portugalska a Švajčiarska. Podobné je to z hľadiska postojov k dôsledkom migrácie, v negatívom

Obrázok 1. Mapa 27 krajín v závislosti od postojov k migrantom a migrácii (priemerné hodnoty)

póle sa umiestnili respondenti Maďarska, Českej republiky, Slovenska a Bulharska. Pozitívnejšie postoje uvádzali obyvatelia Švédska, Írska, Portugalska, Fínska, Španielska a Švajčiarska.

Ďalším krokom bolo overenie toho, či sa v rámci postojov k príchodu migrantov respondenti zo Slovenska štatisticky významne odlišujú od respondentov z ostatných krajín. Medzi respondentmi jednotlivých krajín sa preukázali rozdiely ($F(26) = 201.275$; $p < 0.001$) v postojoch k príchodu migrantov. Slovenskí respondenti ($M = 1.11$; $SD = 0.79$) sa neodlišujú ($p > 0.05$) v postojoch k príchodu migrantov od respondentov Bulharska ($M = 1.21$; $SD = 0.83$), Cypru ($M = 1.25$; $SD = 0.59$), Českej republiky ($M = 0.96$; $SD = 0.71$) a Čiernej hory ($M = 1.52$; $SD = 0.93$). Negatívnejšie postoje ako slovenskí respondenti mali obyvatelia Maďarska ($M = 0.93$; $SD = 0.65$). Respondenti z ostatných krajín mali v tomto konštrukte pozitívnejšie postoje ($p < 0.05$). Medzi respondentmi jednotlivých krajín sa preukázali rozdiely ($F(26) = 136.442$; $p < 0.001$) v postojoch k dôsledkom migrácie. V tomto prípade sa respondenti zo Slovenska ($M = 3.93$; $SD = 2.09$) neodlišovali ($p > 0.05$) od respondentov Bulharska ($M = 4.12$; $SD = 2.44$), Cypru ($M = 4.33$; $SD = 2.01$), Českej republiky ($M = 3.89$; $SD = 2.01$), Maďarska ($M = 3.85$; $SD = 2.00$), Čiernej hory ($M = 4.63$; $SD = 2.45$) a Slovinska ($M = 4.50$; $SD = 2.27$), pričom od ostatných krajín sa odlišujú ($p < 0.05$)

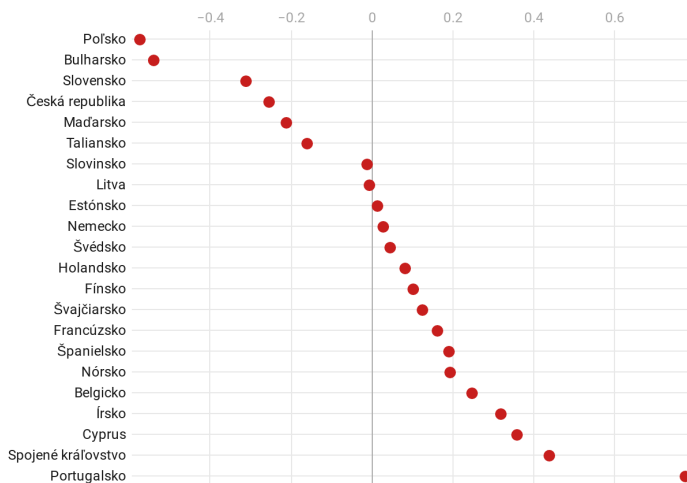
Poradie	Postoje k príchodu migrantov		Postoje k dôsledkom migrácie	
1.	Maďarsko	0.93	Maďarsko	3.86
2.	Česká republika	0.96	Česká republika	3.89
3.	Slovensko	1.11	Slovensko	3.94
4.	Bulharsko	1.21	Bulharsko	4.12
5.	Cyprus	1.25	Cyprus	4.33
6.	Poľsko	1.35	Taliano	4.48
7.	Čierna Hora	1.52	Slovinsko	4.50
8.	Estónsko	1.54	Srbsko	4.54
9.	Taliano	1.56	Čierna Hora	4.63
10.	Rakúsko	1.59	Estónsko	4.86
11.	Srbsko	1.64	Chorvátsko	5.08
12.	Fínsko	1.65	Rakúsko	5.14
13.	Slovinsko	1.65	Litva	5.23
14.	Lotyšsko	1.66	Francúzsko	5.24
15.	Litva	1.69	Belgicko	5.52
16.	Holandsko	1.75	Lotyšsko	5.59
17.	Chorvátsko	1.78	Nemecko	5.71
18.	Francúzsko	1.80	Poľsko	5.72
19.	Belgicko	1.87	Holandsko	5.78
20.	Spojené kráľovstvo	1.89	Nórsko	5.96
21.	Švajčiarsko	1.90	Spojené kráľovstvo	5.96
22.	Portugalsko	1.91	Švajčiarsko	6.02
23.	Španielsko	1.92	Španielsko	6.03
24.	Írsko	1.95	Fínsko	6.04
25.	Nemecko	1.99	Portugalsko	6.15
26.	Nórsko	2.09	Írsko	6.32
27.	Švédsko	2.22	Švédsko	6.42

Tabuľka 1. Priemerné hodnoty postojov k migrantom a migrácii v rámci Európy (9.kolo ESS)

– obyvatelia ostatných krajín udávali pozitívnejšie postoje k dôsledkom migrácie ako slovenskí respondenti. Pre celkový prehľad sú priemerné hodnoty respondentov zúčastnených krajín na základe ich postojov uvedené v tabuľke (Tabuľka 1). Priemerné hodnoty postojov k príchodu migrantov a dôsledkom migrácie sú zoradené od najnegatívnejších po najpozitívnejšie.

Postoje k migrantom a migrácii pred a po migračnej kríze v Európe

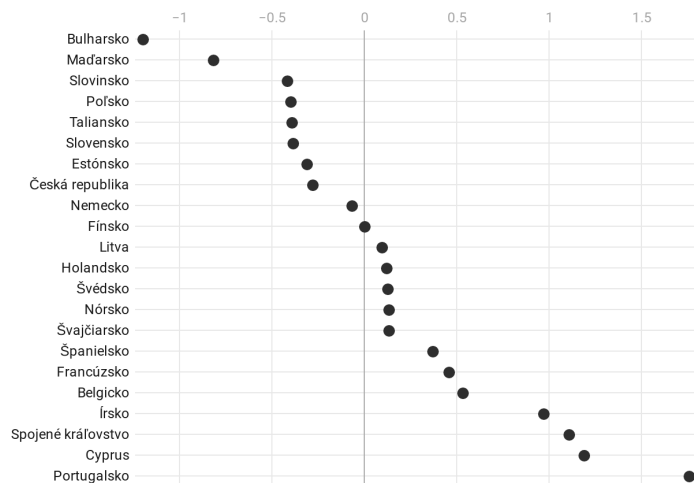
V tejto časti boli porovnávané postoje k migrácii dnes (9. kolo ESS, 2018) s obdobím pred migračnou krízou (6. kolo ESS, 2012), ktorá dosiahla svoj vrchol v roku 2015. Výsledky ukázali, že pred a po migračnej kríze sa postoje k príchodu migrantov nezmenili u respondentov Litvy, Švédska, Estónska a Slovinska. Postoje sa štatisticky významne zhoršili (so slabým efektom) u respondentov Poľska (Cohenovo $d = 0.076$), Bulharska (Cohenovo $d = 0.059$), Slovenska (Cohenovo $d = 0.036$), Českej republiky (Cohenovo $d = 0.034$), Maďarska (Cohenovo $d = 0.029$) a Talianska (Cohenovo $d = 0.018$). V ostatných krajinách sa postoje obyvateľov štatisticky významne zlepšili. Zlepšenie (v priemerných hodnotách) sa preukázalo v postojoch

Graf 1. Rozdiely v postojoch k príchodu migrantov pred a po migračnej kríze v Európe

respondentov Portugalska (Cohenovo $d = 0.099$), Spojeného kráľovstva (Cohenovo $d = 0.058$) a Cypru (Cohenovo $d = 0.057$). Rozdiely v zmene postojov k príchodu migrantov sú uvedené v nasledujúcom grafe (Graf 1).

Porovnávané boli tiež postoje k dôsledkom migrácie pred a po migračnej kríze. Postoje zostali podobné u respondentov Nemecka, Estónska, Fínska, Švajčiarska, Litvy, Holandska, Nórska, Švédska a Slovinska. Postoje respondentov boli negatívnejšie v Poľsku (Cohenovo $d = 0.019$),

Graf 2. Rozdiely v postojoch k dôsledkom migrácie pred a po migračnej kríze v Európe

Bulharsku (Cohenovo $d = 0.049$), na Slovensku (Cohenovo $d = 0.018$), v Českej republike (Cohenovo $d = 0.014$), Maďarsku (Cohenovo $d = 0.041$) a Taliansku (Cohenovo $d = 0.016$). Postoje k dôsledkom migrácie sa zlepšili u obyvateľov Portugalska (Cohenovo $d = 0.093$), Spojeného kráľovstva (Cohenovo $d = 0.049$), Cypru (Cohenovo $d = 0.059$), Írska (Cohenovo $d = 0.032$) a Belgicka (Cohenovo $d = 0.029$). Rozdiely v zmene postojov k dôsledkom migrácie sú uvedené v nasledujúcom grafe (Graf 2).

Postoje k migrantom a migrácii v rámci krajín V4 (Slovensko, Česká republika, Maďarsko, Poľsko)

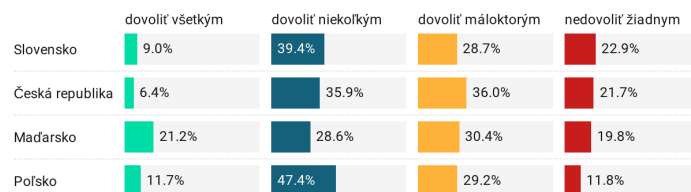
Vzhľadom k tomu, že v indexe postojov k príchodu migrantov sa respondenti krajín V4 umiestnili v prvej desiatke negatívnych postojov (Maďarsko – 1. miesto, Česká republika – 2. miesto, Slovensko – 3. miesto, Poľsko – 6. miesto) z 27 krajín zúčastnených v ESS, nasledujú analýzy rozdielov medzi obyvateľmi týchto krajín. Výsledky potvrdili, že medzi respondentmi z krajín V4 existujú rozdiely ako v rámci postojov k príchodu migrantov, tak aj v postojoch k dôsledkom migrácie. Priemerné hodnoty jednotlivých indexov pre krajiny sú znázornené v tabuľke (Tabuľka 1). V oboch indexoch boli zaznamenané najnegatívnejšie postoje u maďarských respondentov a najpozitívnejšie u poľských respondentov. Podrobnejšie informácie o postojoch k migrácii poskytovali odpovede na tri položky tvoriace Index postojov k príchodu migrantov... rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina v krajine / rozdielnej rasy alebo etnika ako je väčšina v krajine / ľudí z chudobnejších krajín mimo Európy... na Slovensko. Respondenti mali na výber zo štyroch možností – dovoliť všetkým, dovoliť niekoľkým, dovoliť máloktorým, nedovoliť žiadnym. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností pre tri položky v rámci postojov respondentov krajín V4 je uvedené v nasledujúcich grafoch. Percentuálne hodnoty sú pre lepšiu orientáciu zoradené podľa odpovede „nedovoliť žiadnym“.

V nasledujúcom grafe (Graf 3) sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom rovnakej rasy/etnika ako väčšina v krajine by dovolili, aby prišli a žili tu.

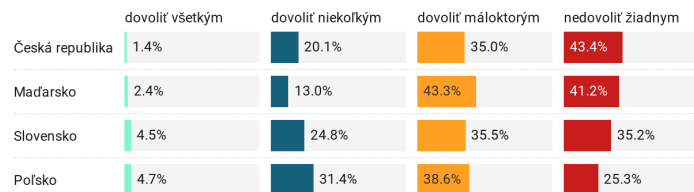
Slovenskí respondenti by v tomto prípade nedovolili prísť žiadnym ľuďom v 22.9 % prípadov, zatiaľ čo poľskí v 11.8 % prípadov. Ľuďom rovnakej rasy/etnika by všetkým dovolilo prísť 21.2 % Maďarov a iba 6.4 % Čechov.

V nasledujúcom grafe (Graf 4) sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom rôznej rasy/etnika ako väčšina v krajine by dovolili, aby prišli a žili tu.

Najbenevolentnejšími respondentmi z krajín v rámci príchodu ľudí inej rasy/etnika v rámci V4 sa javia byť respondenti Poľska, kde 36.1 % respondentov by dovolilo všetkým alebo niekoľkým prísť do krajiny. Na opačnej strane stoja respondenti Maďarska, kde až 84.5 % respondentov by dovolilo prísť len máloktorým alebo žiadnym ľuďom.

Graf 3. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v krajinách V4 (Dovoliť ľuďom rovnakej rasy/etnika ako väčšina v krajine, aby prišli do krajiny a žili tu)

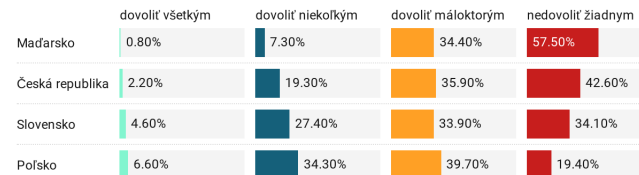
Graf 4. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v krajinách V4 (Dovoliť ľuďom rôznej rasy/etnika ako väčšina v krajine, aby prišli do krajiny a žili tu)

V nasledujúcom grafe (Graf 5) sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom z chudobnejších krajín Európy by dovolili, aby prišli a žili tu.

Pri tejto položke 57.5 % maďarských respondentov označilo, že by nedovolili do krajiny prísť žiadnym ľuďom z chudobnejších krajín Európy, čo je o 38.1 % respondentov viac ako v Poľsku.

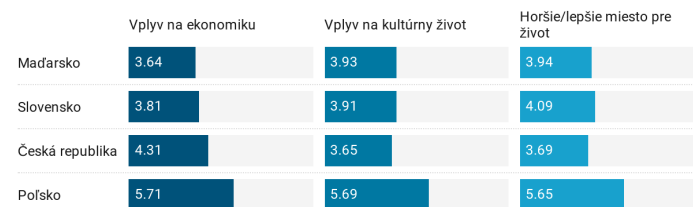
Na nasledujúcom grafe (Graf 6) je znázornené priemerné skóre pre dôsledky migrácie v rámci V4. Tieto položky boli merané na 11-bodovej škále, kde 0 znamená negatívny vplyv a 10 pozitívny vplyv na ekonomiku, kultúrnu a život v krajine. Hodnoty v grafe sú zoradené podľa vplyvu na ekonomiku.

Poľskí respondenti aj v tomto prípade udávajú viac pozitívne odpovede ako respondenti ostatných krajín V4. Treba poznamenať, že sa pohybujú iba tesne nad neu-

Graf 5. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v krajinách V4 (Dovoliť ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy, aby prišli do krajiny a žili tu)

trálnym pólom škály. Respondenti z Maďarska, Českej republiky a Slovenska deklarujú, že príchod iných ľudí má negatívny vplyv na ekonomiku a kultúrny život v krajine a robí krajinu horším miestom pre život. V tejto časti boli popísané rozdiely na úrovni krajín, ďalej sa text venuje vysvetleniu rozdielov v postojoch k príchodu migrantov a dôsledkom migrácie na regionálnej úrovni.

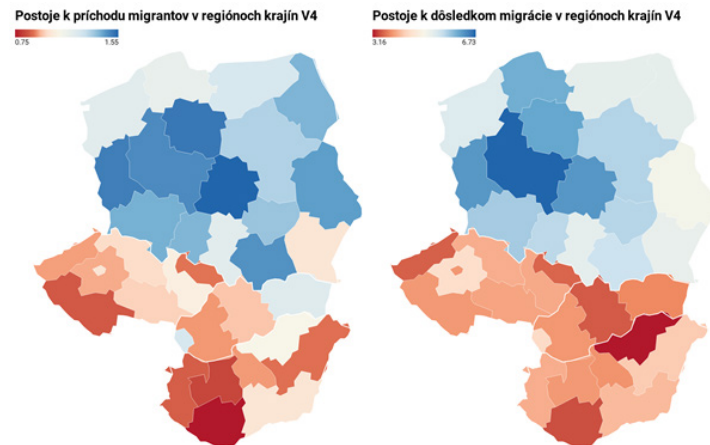
Graf 6. Priemerné skóre v hodnotení dôsledkov migrácie v krajinách V4

Úloha regiónov v otázke postojov k migrantom a migrácii v krajinách V4

Jedným z cieľov tejto kapitoly je aj porovnanie významu regiónov pri vysvetlení rozdielov v postojoch k migrácii medzi obyvateľmi krajín V4. V tejto časti je zobrazené priemerné skóre v Indexe postojov k príchodu migrantov a Indexe postojov k dôsledkom migrácie v rámci V4 na regionálnej úrovni, pričom sa v projekte ESS používa Spoločná nomenklatúra územných jednotiek pre štatistické účely NUTS (2 alebo 3) podľa veľkosti vzorky.

Na nižšie uvedených mapách (Obrázok 2) možno vidieť ako sa respondenti z jednotlivých regiónov v rámci krajín V4 do určitej miery od seba odlišujú i keď sa tieto rozdiely nemusia zdať markantné. Napriek tomu možno pri bližšom pohľade vyvodiť niekoľko záverov. Údaje v Obrázku 2 majú deskriptívny charakter a znázorňujú priemerné hodnoty.

Postoje k príchodu migrantov boli merané na škále 0–3, kde 0 znamená negatívny postoj, pričom maximálne dosiahnuté skóre malo hodnotu 1.55, čo je len tesne za polovicou hodnotiacej škály. Pozitívnejší postoj k príchodu migrantov je preto možné zdôrazniť len u respondentov z niekoľkých poľských regiónov. V prípade Slovenska a Českej republiky sa rozdiely kryštalizujú okolo väčších miest ako Praha, Bratislava a Košice, oproti zvyšným

Obrázok 2. Mapa regiónov krajín V4 v závislosti od postojov k migrantom a migrácii (priemerné hodnoty)

regiónom daných krajín. V prípade Maďarska je takýmto deliacim prvkom rieka Dunaj, pričom najnegatívnejšie postoje k príchodu migrantov mali respondenti z regiónov Maďarska v oblasti srbskej a chorvátskej hranice, ktoré sú častým miestom vstupu migrantov do krajiny. O čosi menej pozitívne a homogénnejšie rozmiestnené sú postoje k dôsledkom migrácie, ktoré boli merané na škále 0–10, pričom 0 znamená negatívny postoj. V tomto prípade sa respondenti z regiónov Slovenska, Česka a Maďarska zdajú

byť o čosi viac podobní v postojoch oproti pozitívnejším respondentom z poľských regiónov, čo sa potvrdilo aj na úrovni krajín.

Pre ešte detailnejší pohľad na rozdiely medzi regiónmi bolo následne použité rozdelenie regiónov NUTS 3 pre Slovensko, Česko a Maďarsko (pre Poľsko ostáva rozdelenie NUTS 2). V nižšie uvedenej tabuľke (Tabuľka 2) sa nachádza rebríček 30 regiónov, teda len prvých a posledných 15 priečok zoradených na základe priemerného skóre v *Indexe postojov k príchodu migrantov* od najvyššieho po najnižšie, teda od pozitívneho po negatívny postoj.

Ako možno vidieť, spomedzi 58 regiónov krajín V4, obsadili prvých 15 priečok (pozitívne postoje) prevažne respondenti z regiónov Poľska. Na týchto priečkach sa umiestnili aj obyvatelia slovenského Košického kraja a maďarského regiónu Békés a Nograd. Z posledných 15 priečok (negatívne postoje) bolo až desať obsadených respondentmi z regiónov Maďarska, pričom najnegatívnejšie postoje mali respondenti v regióne Komárom-Esztergom, Somogy a Csongrád. V rebríčku sa ale umiestnili aj obyvatelia českého Plzeňského kraja a Vysočiny či slovenského Žilinského, Trenčianskeho a Trnavského regiónu.

Poradie	Región	Priemer	Poradie	Región	Priemer
1.	Lodzkie (PL)	1.55	44.	Trnavský kraj (SK)	.88
2.	Kujawsko-pomorskie (PL)	1.51	45.	Baranya (HU)	.88
3.	Lubuskie (PL)	1.50	46.	Vysočina (CZ)	.88
4.	Wielkopolskie (PL)	1.47	47.	Jasz-Nagykun-Szolnok (HU)	.87
5.	Malopolskie (PL)	1.46	48.	Trenčiansky kraj (SK)	.85
6.	Lubelskie (PL)	1.44	49.	Žilinský kraj (SK)	.83
7.	Dolnosaskie (PL)	1.41	50.	Szabolcs-Szatmár-Bereg (HU)	.82
8.	Podlaskie (PL)	1.40	51.	Pest (HU)	.81
9.	Opolskie (PL)	1.40	52.	Vas (HU)	.76
10.	Košický kraj (SK)	1.37	53.	Fejér (HU)	.75
11.	Świętokrzyskie (PL)	1.37	54.	Plzeňský kraj (CZ)	.71
12.	Nograd (HU)	1.35	55.	Tolna (HU)	.67
13.	Mazowieckie (PL)	1.33	56.	Csongrád (HU)	.64
14.	Békés (HU)	1.27	57.	Somogy (HU)	.63
15.	Warmińsko-mazurskie (PL)	1.25	58.	Komárom-Esztergom (HU)	.62

Tabuľka 2. Priemerné hodnoty postojov k príchodu migrantov podľa regiónov krajín V4

Úloha regiónov v otázke postojov k migrantom a migrácii na Slovensku

Nakoľko sa vo vyššie uvedenej mape (Obrázok 2) a tabuľke (Tabuľka 2) ukázala rozmanitosť postojov medzi respondentmi aj v závislosti od regiónu Slovenska, nasledujúce analýzy využívajú na sledovanie regionálnych disparít rozdelenie respondentov do ôsmich regiónov, resp. krajov (NUTS 3). Prehľad zloženia vzorky v závislosti od regiónu je uvedený v Tabuľke 3.

Región	n	%
Bratislavský	76	11.80
Trnavský	114	11.00
Trenčiansky	97	8.70
Nitriansky	159	14.60
Žilinský	167	12.70
Banskobystrický	153	12.10
Prešovský	209	19.70
Košický	108	9.50
Spolu	1083	100

Tabuľka 3. Počet respondentov vo vzorke SR podľa regiónu

Postoje k príchodu migrantov na Slovensko

Nižšie je znázornených a v závislosti od priemerného skóre v *Indexe postojov k príchodu migrantov* farebne odlíšených osem regiónov Slovenska (Obrázok 3). Údaje v Obrázku 3 majú deskriptívny charakter a znázorňujú priemerné hodnoty. Na prvý pohľad možno vidieť, že respondenti z Košického a Bratislavského regiónu dosiahli vyššie priemerné skóre v porovnaní s respondentmi z regiónov západného Slovenska. Predmetom ďalšieho testovania bolo overenie, či sú tieto rozdiely štatisticky významné.

Výsledky testovania potvrdili, že rozdiely medzi regiónmi Slovenska existujú ($\chi^2 = 17.926$; $p = 0.012$). Štatisticky významný, stredne veľký rozdiel sa potvrdil medzi respondentmi z Košického ($M = 1.41$, $SD = 0.82$) a Trnavského regiónu ($M = 0.89$; $SD = 0.61$), pričom respondenti z Košického regiónu majú pozitívnejšie postoje. Ďalšie významné, no malé rozdiely boli potvrdené aj medzi respondentmi z Košického regiónu v porovnaní s Bratislavským ($M = 1.29$, $SD = 0.73$), Trenčianskym ($M = 0.93$, $SD = 0.84$), Nitrianskym ($M = 1.05$, $SD = 0.77$), Žilinským ($M = 0.88$, $SD = 0.84$) a Banskobystrickým regiónom ($M = 1.15$, $SD = 0.66$) a taktiež medzi respondentmi z Bratislavského a Žilinského regiónu.

Obrázok 3. Mapa regiónov Slovenska v závislosti od postojov k príchodu migrantov (priemerné hodnoty)

Podrobnejšie informácie o postojoch k migrácii poskytujú odpovede na tri položky tvoriace *Index postojov k príchodu migrantov...* rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina v krajine / rozdielnej rasy alebo etnika ako je väčšina v krajine / ľudí z chudobnejších krajín mimo Európy... na Slovensko. Respondenti mali na výber zo štyroch možností, pričom 1 = dovoliť všetkým, 2 = dovoliť niekoľkým, 3 = dovoliť máloktorým, 4 = nedovoliť žiadnym. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností pre tri položky v rámci regiónov Slovenska znázorňujú Grafy 7, 8 a 9. Percentuálne hodnoty sú pre lepšiu orientáciu zoradené podľa odpovede „nedovoliť žiadnym“.

V Grafe 7 sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom rovnakej rasy/etnika ako väčšina v krajine by dovolili, aby prišli na Slovensko a žili tu. Ako možno vidieť, relatívna pozitívnosť postojov voči príchodu ľudí rovnakej rasy/etnika ako je väčšina na Slovensku bola deklarovaná najväčším percentuálnym zastúpením odpovede „dovoliť niekoľkým“ naprieč regiónmi, s výnimkou respondentov zo Žilinského a Trenčianskeho regiónu, kde si viac ako 57 % respondentov zvolilo aj možnosť dovoliť máloktorým alebo nedovoliť žiadnym. Napriek tomu, iba 3.9 až 13.8 % ľudí v jednotlivých regiónoch súhlasilo, aby politika krajiny dovolila prísť každému.

	dovoliť všetkým	dovoliť niekoľkým	dovoliť máloktorým	nedovoliť žiadnym
Žilinský	8.80%	33.90%	21.10%	36.80%
Trenčiansky	7.90%	26.30%	34.20%	31.60%
Nitriansky	7.50%	40.30%	25.40%	26.90%
Prešovský	13.80%	39.10%	24.10%	23.00%
Trnavský	3.90%	35.30%	41.20%	19.60%
Banskobystrický	9.10%	40.00%	34.50%	16.40%
Košický	13.60%	45.50%	27.30%	13.60%
Bratislavský	9.30%	51.90%	27.80%	11.10%

Graf 7. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v rámci regiónov SR (Dovoliť ľuďom rovnakej rasy/etnika ako väčšina v krajine, aby prišli do krajiny a žili tu)

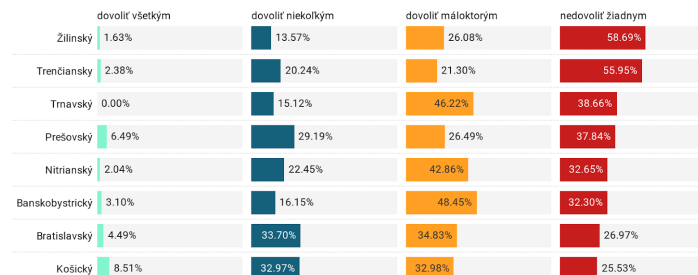
V nasledujúcom grafe (Graf 8) sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom rôznej rasy/etnika ako väčšina v krajine by dovolili, aby prišli na Slovensko a žili tu. V tomto prípade sú postoje ľudí viac negatívne, čo vidieť na vysokom zastúpení možnosti „nedovoliť žiadnym“, pričom viac ako 55 % respondentov v Trenčianskom a Žilinskom regióne si zvolilo túto možnosť. Naopak, možnosť „dovoliť všetkým“ si zvolilo len 0 – 8.51 % respondentov v jednotlivých regiónoch.

V treťom grafe (Graf 9) sú znázornené odpovede na položku, koľkým ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy by dovolili, aby prišli na Slovensko a žili tu.

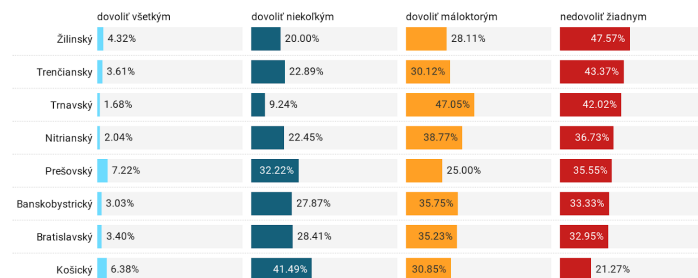
V prípade príchodu ľudí z chudobných krajín mimo Európy neboli respondenti z jednotlivých regiónov viac zhovievaví ako v prípade ľudí inej rasy/etnika, nakoľko vysoké percentuálne zastúpenie, teda 52.16 % až 89.07 % respondentov z jednotlivých regiónov Slovenska odpovedalo možnosťou „dovoliť máloktorým“ alebo „nedovoliť žiadnym“.

V uvedených grafoch 7, 8 a 9 možno vidieť, že najpozitívnejšie postoje naprieč regiónmi sa potvrdili pri príchode ľudí rovnakej rasy alebo etnickej skupiny ako je väčšina ľudí na Slovensku. Pri ďalších dvoch položkách respondenti odpovedali o niečo viac negatívne. Na základe poradia regiónov v uvedených grafoch sa ukazuje, že práve respondenti zo Žilinského, Trenčianskeho a Trnavského regiónu sú

najviac odmietaví voči všetkým trom skupinám migrantov. Najpozitívnejšie postoje prevládajú u respondentov z okolia dvoch najväčších miest, Bratislavy a Košíc.

Graf 8. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v rámci regiónov SR (Dovoliť ľuďom rôznej rasy/etnika ako väčšina v krajine, aby prišli do krajiny a žili tu)

Graf 9. Percentuálne zastúpenie štyroch odpovedových možností v rámci regiónov SR (Dovoliť ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy, aby prišli do krajiny a žili tu)

Postoje k dôsledkom migrácie na Slovensku

Nižšie je znázornených a v závislosti od priemerného skóre v *Indexe postojov k dôsledkom migrácie* farebne odlišných osem regiónov Slovenska. Údaje v Obrázku 4 majú deskriptívny charakter a znázorňujú priemerné hodnoty. Na prvý pohľad možno vidieť, že respondenti z Bratislavského regiónu dosiahli vyššie priemerné skóre v porovnaní s respondentmi zo Žilinského regiónu. Predmetom ďalšieho testovania bolo overenie, či sú tieto rozdiely štatisticky signifikantné.

Obrázok 4. Mapa regiónov Slovenska v závislosti od postojov k dôsledkom migrácie (priemerné hodnoty)

Rozdiely v priemernom skóre medzi ôsmimi regiónmi Slovenska neboli potvrdené. Možno ale konštatovať, že respondenti naprieč regiónmi majú skôr negatívne postoje k dôsledkom migrácie, nakoľko sa dosiahnuté priemerné skóre pohybovalo od 3.42 (SD = 2.08) do 4.55 (SD = 2.58) na 11-bodovej škále. Keďže rozdiely medzi regiónmi neboli štatisticky významné, následne boli analyzované odpovede pre tri položky tvoriace *Index postojov k dôsledkom migrácie* v závislosti od regiónov Slovenska. Priemerné skóre respondentov z ôsmich regiónov Slovenska v hodnotení dôsledkov migrácie je zobrazené v Grafe 10.

	Vplyv na ekonomiku	Vplyv na kultúrny život	Horšie/lepšie miesto pre život
Bratislavský	4.44	4.08	5.23
Trnavský	3.45	3.99	4.65
Trenčiansky	3.71	3.54	4.04
Nitriansky	3.76	4.16	4.11
Žilinský	3.39	3.48	3.35
Banskobystrický	3.95	3.87	4.1
Prešovský	3.66	4.18	3.74
Košický	4.33	3.61	3.76

Graf 10. Priemerné skóre v hodnotení dôsledkov migrácie v rámci regiónov Slovenska

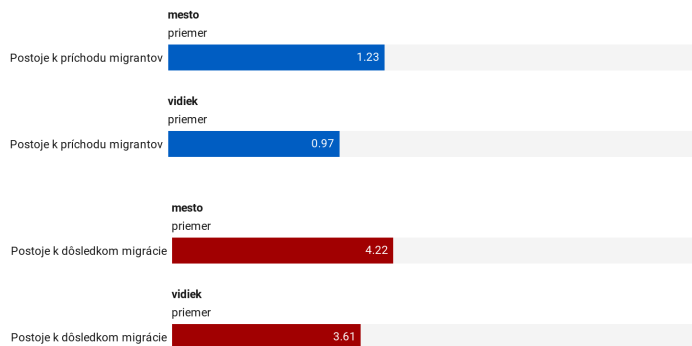
Výsledky testovania potvrdili štatisticky signifikantné rozdiely medzi regiónmi len v tretej položke a teda, či je Slovensko horším/lepším miestom pre život v dôsledku migrácie ($F(7) = 3.639$; $p = 0.001$). Rozdiely sa potvrdili pri porovnaní respondentov z Bratislavského regiónu ($M = 5.23$, $SD = 3.097$) s respondentmi z Prešovského ($M = 3.74$, $SD = 2.14$), Košického ($M = 3.76$, $SD = 1.96$) a Žilinského regiónu ($M = 3.35$, $SD = 2.02$). Na základe uvedených hodnôt priemerného skóre možno konštatovať, že respondenti z Bratislavského regiónu vnímajú dôsledky migrácie na život v krajine pozitívnejšie. Taktiež možno uviesť, že respondenti naprieč všetkými regiónmi Slovenska vnímajú skôr negatívny vplyv migrácie na ekonomiku krajiny i kultúrny život.

Nakoľko predchádzajúce analýzy poukázali na to, že pozitívnejšie postoje v hodnotení príchodu migrantov a dôsledkov migrácie prevládajú u respondentov z okolia dvoch najväčších miest, Bratislavy a Košíc, v rámci ďalších analýz boli testované rozdiely v postojoch k príchodu migrantov a dôsledkom migrácie na základe veľkosti bydliska respondentov. Z celkového počtu 1083 respondentov, bolo 51.4 % respondentov z miest (veľké mesto, predmestie alebo periféria veľkého mesta, malé mesto) a 48.6 % z vidieka (dedina, farma alebo dom na vidieku). Presné zloženie vzorky v závislosti od veľkosti miesta bydliska je uvedené v Tabuľke 4.

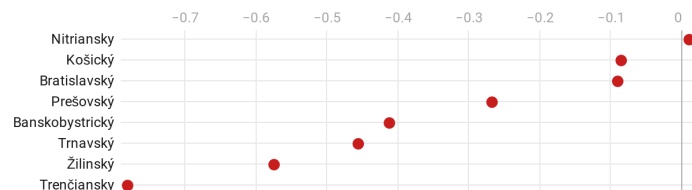
Miesto bydliska	n	%
Veľké mesto	197	18.2
Predmestie alebo periféria veľkého mesta	91	8.4
Mesto alebo malé mesto	268	24.8
Dedina	523	48.3
Farma alebo dom na vidieku	3	0.3

Tabuľka 4. Počet respondentov vo vzorke SR podľa veľkosti miesta bydliska

Výsledky štatistického testovania potvrdili signifikantné rozdiely medzi respondentmi pochádzajúcimi z miest a vidieka v Indexe postojov k príchodu migrantov ($t(442) = 3.435$, $p = 0.001$) i Indexe postojov k dôsledkom migrácie ($t(426) = 3.041$, $p = 0.002$), pričom respondenti z vidieka mali negatívnejšie postoje v oboch indexoch. V kontexte použitej škály je ale potrebné doplniť, že v oboch prípadoch ide o skôr negatívne ladené postoje. Priemerné skóre postojov k príchodu migrantov a dôsledkom migrácie pre obe skupiny je znázornené v nasledujúcom grafe (Graf 11).

Graf 11. Priemerné skóre postojov k príchodu migrantov a dôsledkom migrácie v meste a na vidieku

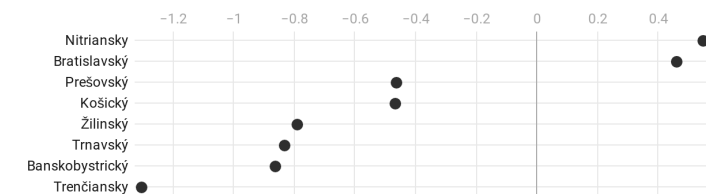

Graf 12. Zmena postojov k príchodu migrantov pred a po migračnej kríze na Slovensku

Postoje k migrantom a migrácii pred a po migračnej kríze na Slovensku

V tejto časti sú porovnávané postoje k migrácii dnes (9. kolo ESS, 2018) s obdobím pred migračnou krízou (6. kolo ESS, 2012), ktorá dosiahla svoj vrchol v roku 2015, v rámci Slovenska. Postoje k príchodu migrantov na Slovensko sa nezmenili u respondentov z Bratislavského, Nitrianskeho, Prešovského a Košického regiónu. Štatisticky významné zhoršenie sme zaznamenali u obyvateľov Trenčianskeho (Cohenovo $d = 0.096$), Žilinského (Cohenovo $d = 0.071$), Trnavského (Cohenovo $d = 0.062$) a Banskobystrického regiónu (Cohenovo $d = 0.048$). Výsledky sú znázornené v nasledujúcom grafe (Graf 12), zoradené podľa veľkosti rozdielov.

Následne boli porovnávané postoje k dôsledkom migrácie pred a po migračnej kríze. Výsledky potvrdili, že postoje sa štatisticky významne nezmenili u respondentov z Bratislavského, Nitrianskeho, Žilinského, Prešovského a Košického regiónu. Postoje k dôsledkom migrácie sa zhoršili v respondentov z Trenčianskeho (Cohenovo $d = 0.064$), Banskobystrického (Cohenovo $d = 0.043$) a Trnavského regiónu (Cohenovo $d = 0.044$). Výsledky sú znázornené v nasledujúcom grafe (Graf 13), zoradené podľa veľkosti rozdielov.

Graf 13. Zmena postojov k dôsledkom migrácie pred a po migračnej kríze na Slovensku

Rozdiely v postojoch k migrantom a migrácii v závislosti od sociodemografických charakteristík

Ďalším predmetom analýz bolo, či sa respondenti vo vzorke Slovenska líšia v skúmaných postojoch v závislosti od sociodemografických charakteristík ako sú rod, vek, najvyššie dosiahnuté vzdelanie a zamestnanecký status.

Slovenskú vzorku tvorilo 1083 respondentov, z toho 54 % žien. Výsledky testovania nepotvrdili signifikantnosť rozdielov v priemernom skóre pre žiadnu položku tvoriacu *Index postojov k príchodu migrantov* ani *Index postojov k dôsledkom migrácie*, čo v kontexte použitých škál značí rovnako negatívny postoj k príchodu migrantov ($M = 1.1$, $SD = 0.79$) i dôsledkom migrácie ($M = 3.9$, $SD = 2.09$) u mužov i žien.

Analýza rozdielov pre šesť vekových skupín (Tabuľka 5) potvrdila štatisticky signifikantné rozdiely v dvoch položkách tvoriacich *Index postojov k príchodu migrantov*, jednak v položke príchodu ľudí rôznej rasy alebo etnika ako

väčšina obyvateľov v krajine ($F(2.5) = 3.283$, $p = 0.006$), pričom vyššie priemerné skóre (pozitívnejšie postoje) mali respondenti z najmladšej vekovej kategórie 15–30 rokov ($M = 1.24$, $SD = 0.92$) v porovnaní so skupinou 61–70 rokov ($M = 0.81$, $SD = 0.87$) a 71+ rokov ($M = 0.73$, $SD = 0.81$). Podobne aj v prípade príchodu ľudí z chudobných krajín mimo Európy boli rozdiely potvrdené ($F(5) = 2.642$, $p = 0.023$) pre najmladšiu ($M = 1.26$, $SD = 0.95$) a najstaršiu vekovú skupinu ($M = 0.78$, $SD = 0.83$). Analýza rozdielov priemerného skóre v položkách Indexu postojov k dôsledkom migrácie pre šesť vekových skupín sa nepotvrdila ako štatisticky signifikantná. Na základe priemerného skóre môžeme konštatovať, že všetky vekové skupiny vnímajú dôsledky migrácie na ekonomiku, kultúru i život v krajine skôr negatívne, nakoľko sa priemerné hodnoty pohybovali od 3.41 ($SD = 1.89$) do 4.36 ($SD = 2.14$) na 11-bodovej škále.

Veková skupina	n	%
15-30	107	20.7
31-40	144	18.6
41-50	152	18.1
51-60	179	14
61-70	282	15.9
71+	219	12.7

Tabuľka 5. Počet respondentov vo vzorke SR podľa veku

Následne boli analyzované rozdiely v závislosti od najvyššieho dosiahnutého vzdelania respondentov. Zloženie vzorky v závislosti od vzdelania uvádzame v Tabuľke 6.

Analýza rozdielov pre tri položky tvoriace *Index postojov k príchodu migrantov* nepotvrdila signifikantné rozdiely pre tri vzdelanostné skupiny. Možno ale konštatovať, že najvyššie priemerné skóre pri hodnotení týchto položiek dosiahli respondenti s vysokoškolským vzdelaním pri hodnotení príchodu ľudí rovnakej rasy alebo etnika ako väčšina v krajine ($M = 1.54$, $SD = 0.93$), čo značí skôr neutrálne postoje. Najnižšie skóre, teda najnegatívnejší postoj bol zistený u respondentov s ukončenou základnou alebo strednou školou bez maturity v prípade hodnotenia príchodu ľudí inej rasy alebo etnika ako väčšina ľudí v krajine ($M = 0.93$, $SD = 0.90$). Rozdiely sa potvrdili medzi vzdelanostnými skupinami v dvoch položkách tvoriacich *Index postojov k dôsledkom migrácie*, v hodnotení dôsledkov na ekonomiku krajiny ($F(2) = 5.869$, $p = 0.003$), pričom respondenti s vysokoškolským vzdelaním ($M = 4.54$, $SD = 2.23$) vnímajú tieto dôsledky pozitívnejšie ako respondenti so stredoškolským vzdelaním bez maturity alebo ukončenou základnou školou ($M = 3.41$, $SD = 2.46$) a v hodnotení dôsledkov na život v krajine ($F(2) = 3.182$, $p = 0.042$), pričom respondenti s vysokoškolským vzdelaním ($M = 4.69$, $SD = 2.22$) vnímajú tieto dôsledky pozitívnejšie ako respondenti so stredoškolským vzdelaním bez

maturity alebo ukončenou základnou školou ($M = 3.93$, $SD = 2.37$).

V neposlednom rade nás zaujímali aj rozdiely medzi respondentmi v závislosti od aktuálneho pracovného statusu. Zloženie vzorky v závislosti od pracovného statusu uvádzame v Tabuľke 7.

Vzdelanie	n	%
ZŠ + SŠ bez maturity	449	41.5
SŠ s maturitou	464	42.9
VŠ	168	15.5

Tabuľka 6. Počet respondentov vo vzorke SR podľa výšky dosiahnutého vzdelania

Zamestnanecký status	n	%
V platenom zamestnaní	487	45.05
Vo vzdelávaní	27	2.50
Nezamestnaný	38	3.52
Trvalo chorý alebo postihnutý	10	0.93
Na dôchodku	451	41.72
V domácnosti, na rodičovskej dovolenke	53	4.90
Iné	15	1.39

Tabuľka 7. Počet respondentov vo vzorke SR podľa zamestnaneckého statusu

Výsledky testovania rozdielov na základe zamestnaneckého statusu potvrdili štatistickú signifikantnosť rozdielov v dvoch položkách tvoriacich Index postojov k príchodu migrantov, a to v otázke príchodu ľudí inej rasy alebo etnickej skupiny ako väčšina v krajine a príchodu ľudí z chudobných krajín mimo Európy. Následné post-hoc testovanie rozdielov potvrdilo len zanedbateľné rozdiely medzi skupinami. Výsledky testovania rozdielov v troch položkách tvoriacich Index postojov k dôsledkom migrácie potvrdili signifikantné rozdiely na základe zamestnaneckého statusu len v hodnotení dôsledkov migrácie na ekonomiku krajiny, no rovnako ako v predchádzajúcom prípade, aj tu boli veľkosti týchto rozdielov zanedbateľné. Na základe týchto výsledkov možno konštatovať, že v slovenskej vzorke sa ľudia s rozdielnym pracovným statusom od seba nelíšia pri hodnotení príchodu migrantov a dôsledkov migrácie. Priemerné skóre pre jednotlivé skupiny respondentov v *Indexe postojov k príchodu migrantov* sa pohybovalo od 0.95 (SD = 0.77) do 1.63 (SD = 0.82), čo na použitej 4-bodovej škále odráža skôr negatívny postoj. Rovnako aj v prípade Indexu postojov k dôsledkom migrácie dosiahli respondenti priemerné skóre od 3.53 (SD = 2.01) do 4.76 (SD = 2.19), čo na 11-bodovej škále indikuje ich negatívne postoje.

DISKUSIA A ZÁVER

Cieľom tejto kapitoly bola analýza postojov Slovákov a ich porovnanie s ostatnými krajinami Európy, ktoré sa zapojili do 9. kola projektu Európska sociálna sonda (2018). Popísané boli medzinárodné rozdiely v postojoch k migrantom a migrácii v rámci Európy. Nakoľko sa položky zisťujúce postoje k migrácii opakujú v základnom module vo všetkých kolách projektu, umožnilo to taktiež porovnať zmeny v postojoch v čase. Porovnávané boli dáta zbierané pred vypuknutím migračnej krízy v Európe (6. kolo, 2012) s najnovšími dostupnými dátami (9. kolo, 2018), a to jednak na úrovni krajín ale i pre jednotlivé regióny Slovenska. Táto kapitola prechádza z úrovne Európskych krajín na skupinu krajín V4 a následne sa venuje postojom ľudí na Slovensku, čím dopomáha k vytvoreniu komplexnejšieho pohľadu na súčasné vnímanie témy migrácie nielen na Slovensku, ale aj v Európe.

Prvým dôležitým zhrnutím realizovaných analýz je, že na základe dát 9. kola ESS patria medzi najnegatívnejšie naladených respondenti z krajín východnej Európy (Maďarsko, Česká republika, Slovensko, Poľsko a Bulharsko) spolu s respondentmi z Cypru. Pozitívne postoje k migrantom a dôsledkom migrácie panujú u obyvateľov severských krajín Európy (Švédsko, Nórsko) a južnej Európy (Španielsko a Portugalsko). Existuje množstvo teórií, ktoré slúžia ako prostriedok k vysvetleniu postojov k migrantom/migrácii

(vid' napr. Bozogáňová, 2020; Karreth et al., 2015; Landmann et al. 2019). Uvedené zistenia je možné vysvetliť jednou z nich – postoj k migrantom a migrácii sú funkciou dĺžky vystavenia sa migrantom a stupňa do akej miery sa jedinci cítia byť migráciou ohrození (Karreth et al., 2015). V krajinách, kde migrácia prebieha vo vysokej miere a kde migranti narušujú súčasný stav krajiny a sú výzvou pre ekonomickú a kultúrnu spokojnosť pre pôvodných obyvateľov, je pravdepodobný výskyt vnímania migračnej hrozby. Výsledkom je negatívne vnímanie migrantov a migrácie. Obyvatelia, ktorí boli vystavení veľkému počtu migrantov (napr. Maďarsko, Nemecko) nemali dostatok času na to, aby prebehol kontakt redukujúci predsudky voči prichádzajúcim skupinám. Hopkins (in Karreth et al., 2015) uvádza, že takáto negatívna reakcia na migrantov je skôr odpoveďou na konkurenciu zo strany nedávnych prichádzajúcich ľudí, ako na etnickú diverzitu.

Rozdiely v postojoch k migrantom a dôsledkom migrácie v čase pred (2012) a po (2018) migračnej kríze ukazujú, že tak ako migrácia je dynamickým procesom, tak sa menia aj postoje v jednotlivých krajinách. Podľa dát Organizácie spojených národov (OSN) v Európe stúpol od roku 2000 do roku 2019 počet medzinárodných migrantov o 3.2 %. Na základe výsledkov sa postoje k príchodu migrantov zhoršili najmarkantnejšie u respondentov z krajín východnej Európy (Poľsko, Slovensko, Česko, Maďarsko,

Bulharsko). Vo východnej Európe počas uvedeného časového obdobia stúpol komplexne počet medzinárodných migrantov o 0.2 %, z toho v Poľsku klesol počet o 0.4 %, na Slovensku stúpol počet o 1.2 %, v Českej republike o 2.7 %, v Maďarsku o 2.4 % (UN, 2019). Postoje k príchodu migrantov sa zlepšili u ľudí z Portugalska (nárast medzinárodných migrantov o 2.4 %) a Spojeného kráľovstva (nárast o 6.1 %). Analogické výsledky sme zaznamenali aj v postojoch k dôsledkom migrácie. Tieto informácie sú v rozpore s údajmi projektu ESS, čo naznačuje, že nárast medzinárodných migrantov nemá priamy vplyv na postoje k migrantom a migrácii v krajinách, preto je potrebné hľadať iné príčiny zmeny postojov.

Vykonané analýzy taktiež potvrdili, že rozdiely na úrovni krajín sú síce o čosi markantnejšie ako tie na úrovni regiónov, napriek tomu, niekoľko dôležitých zistení prinášajú aj výsledky analýz regionálnych rozdielov. V rámci regiónov krajín V4 sa okrem predpokladaných maďarských regiónov na posledných priečkach (negatívne postoje) rebríčka umiestnili aj tri slovenské a dva české regióny. Rovnako tak sa na prvých priečkach medzi poľskými regiónmi umiestnil napr. aj Košický región. Postoje k príchodu migrantov sa kryštalizovali v okolí väčších miest ako Praha, Bratislava, či Košice oproti zvyšným regiónom krajín, v Maďarsku bol takýmto určujúcim bodom Dunaj a srbské a chorvátske hranice, cez ktoré často do krajiny

prichádzajú migranti. Na doplnenie týchto výsledkov je potrebné zdôrazniť aj skutočnosť, že postoje respondentov Slovenska k migrácii sa líšili aj v závislosti od veľkosti bydliska, teda respondenti z miest mali pozitívnejšie postoje ako obyvatelia vidieka. Tieto výsledky naznačujú, že okrem politického a mediálneho diskurzu, noriem, hodnôt a historickej skúsenosti daných krajín, aj charakteristiky na úrovni regiónov majú svoj význam pre postoje obyvateľov. Medzi takého charakteristiky na úrovni regiónov patrí podľa výsledkov štúdie Markaki a Longhi (2013) percentuálny podiel migrantov z krajín mimo EÚ a taktiež vyššia nezamestnanosť migrantov v regióne, kým naopak vyššia nezamestnanosť majoritného obyvateľstva nemá žiadny vplyv na postoje majority voči migrantom.

Analýzy postojov na regionálnej úrovni Slovenska priniesli niekoľko zaujímavých zistení. Kým v otázke príchodu migrantov na Slovensko sa obyvatelia jednotlivých regiónov od seba do určitej miery líšili, v otázke dôsledkov migrácie boli postoje ľudí naprieč regiónmi homogénnejšie. Respondenti z Košického a Bratislavského regiónu mali síce pozitívnejšie postoje k príchodu migrantov v porovnaní s ostatnými, najmä západnými regiónmi, no dopad migrácie na život v krajine hodnotili respondenti z Bratislavského regiónu pozitívnejšie ako tí z Košického. Najnegatívnejšie postoje sa v porovnaní regiónov potvrdili pre obyvateľov zo Žilinského, Trenčianskeho a Trnavského

regiónu. Pri porovnaní postojov ľudí v jednotlivých regiónoch s postojmi spred šiestich rokov, v otázke príchodu migrantov bolo zaznamenané zhoršenie u respondentov z Trenčianskeho, Trnavského, Banskobystrického a Žilinského regiónu a v prípade vnímaných dôsledkov migrácie sa postoje zhoršili u obyvateľov z Trenčianskeho, Trnavského a Banskobystrického regiónu.

Na doplnenie týchto výsledkov je vhodné načrtnúť aktuálnu situáciu v zamestnávaní cudzincov na Slovensku a taktiež existujúce regionálne rozdiely. Podľa štatistik sa počet štátnych príslušníkov z tretích krajín pracujúcich na Slovensku medzi rokmi 2014 a 2018 zvýšil o 515 %, pričom najviac cudzincov je zamestnaných v Bratislavskom kraji. Okrem hlavného mesta, cudzinci, najmä z tretích krajín, nachádzajú uplatnenie v krajoch, kde sú veľké nadnárodné podniky a automobilky (Trnava, Nitra, Žilina). Naopak v Prešovskom kraji je ich počet i nárast v priebehu rokov najnižší (Bakošová et al., 2019). Pre ilustráciu, Trnavský región je známy automobilovým priemyslom i príbuznými odvetvami, ktoré majú ťažkosti s obsadzovaním pracovných miest domácim obyvateľstvom. Z toho dôvodu sa v Trnave a okolí vyskytuje veľa pracovných migrantov, najmä zo Srbska, Rumunska a Ukrajiny. Ako uvádza Chudžíková (2018) počet zamestnaných cudzincov z tretích krajín v okrese Trnava medzi rokmi 2016 – 2018 päťnásobne vzrástol, kým počet občanov EÚ/EHP s infor-

mačnou kartou postupne klesá. Z výsledkov rozhovorov realizovaných v danom projekte vyplýva, že respondenti registrujú cudzincov v okrese Trnava každodenne. Zároveň vnímajú extrémne pravicové trendy, sťažnosti obyvateľov Trnavy namierené na obyvateľov zo Srbska, tiež konflikty vo vnútri srbskej komunity a aj samotní cudzinci uvádzajú negatívne skúsenosti s obyvateľmi Trnavy (napr. verbálne útoky). Z uvedených skutočností možno dedukovať, že priama skúsenosť obyvateľov Trnavského regiónu s cudzincami, najmä nízkokvalifikovanými robotníkmi s nízkym vzdelaním, narúša ich pocit bezpečia a vplýva na ich postoje voči migrácii. Opačný jav, teda ešte vyšší počet zamestnaných cudzincov, no pozitívnejšie postoje obyvateľov možno vidieť v Bratislavskom regióne a naopak nižší počet zamestnaných cudzincov a pozitívnejšie postoje majú obyvatelia Prešovského regiónu. Úlohu teda zrejme zohrávajú aj ďalšie charakteristiky, jednak na strane regiónu (anonymita, otvorenosť, heterogenita), aj na strane cudzincov (heterogenita, kvalifikácia, vzdelanie), čo nabáda k hľadaniu ďalších súvislostí, ktoré by doplnili obraz o regionálnych rozdieloch v postojoch k migrácii, ktorý bol získaný analýzou dát ESS.

Posledná skupina analýz v tejto kapitole potvrdila očakávaný význam veku v otázke postojov k migrantom a migrácii na Slovensku a tiež význam vzdelania v otázke postojov k dôsledkom migrácie, tzn. že pozitívnejšie

postoje mala mladšia a/alebo vzdelanejšia skupina respondentov v porovnaní so staršou a/alebo menej vzdelanou skupinou. Tieto výsledky možno doplniť zahraničnou štúdiou, ktorá konzistentne s ďalšími štúdiami potvrdila význam vzdelania pre postoje k migrácii, pričom až 60 % rozdielov v postojoch v závislosti od vzdelania bolo mediovaných pocitom ekonomického a kultúrneho ohrozenia a predsudkami (Borgonovi & Pokropek, 2019). V prípade zamestnaneckého statusu sme síce očakávali, že negatívnejšie postoje bude mať skupina, ktorá sa môže cítiť viac ohrozená príchodom migrantov, teda dôchodcovia, chorí, postihnutí či nezamestnaní, no rozdiely medzi skupinami neboli potvrdené, pričom všetky skupiny mali v kontexte danej škály negatívne postoje. Aj v prípade rodu neboli rozdiely v postojoch potvrdené. Podľa zahraničných štúdií, väčšiu rolu ako rod, vek a vzdelanie zohráva v otázke postojov k migrácii všeobecný pocit bezpečia a kontroly nad vlastným životom, finančná istota a sociálna opora a taktiež dôvera v národné inštitúcie, spokojnosť s fungovaním vlády, demokracie a stavom ekonomie (Butkus et al., 2016; Messing & Ságvári, 2019).

SUMMARY

Attitudes towards migration in Slovakia in the context of Europe and the Visegrad Four countries

AIM: The aim of this chapter is to contribute to the debate on migration, based on an analysis of the Round 9 data of the European Social Survey. The main goal is to convey information about the Slovak population. In a broader context, it focuses on international differences in attitudes to migration within the Visegrad countries as well as Europe. The chapter examines possible changes over time by comparing attitudes to migration today (Round 9, 2018) with the pre-migration crisis period (Round 6, 2012). The key question was whether the increased flow of people into Europe and the related challenges for European countries and the relevant institutions affected people's attitudes, and if so, how.

METHOD: Module B of the Round 9 (2018) and Round 6 (2012) of the ESS questionnaire contains two groups of items on migration, the first of them asks respondents whether the country's policy should allow 1) people of the same race or ethnic group as the majority of the country's population, 2) people of a different race or ethnic group as the majority of the country's population, 3) people

from the poorer countries outside Europe to come and live there (Index of attitudes to the arrival of migrants). The second group of items focuses on the consequences of migration for the economy, cultural life and the effect on life in the country, with respondents answering a scale where 0 means bad for the economy / cultural life is undermined / made a worse place to live by people coming to live here from other countries and 10 means good for the economy / cultural life is enriched / made better place to live by people coming to live here from other countries (Index of attitudes to the consequences of migration).

RESULTS: The first important summary of conducted analyses is that the most negative attitudes toward migrant/migration are in the countries of Eastern Europe (Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Poland and Bulgaria) together with Cyprus. Positive attitudes towards migrants and the consequences of migration prevail in the Nordic countries of Europe (Sweden, Norway) and in Southern Europe (Spain and Portugal). The analyses also confirmed that the differences at the country level are slightly more pronounced than those at the regional level. The results of analyses at the regional level also bring several important findings. Out of the 58 regions of the V4 countries, in addition to ten Hungarian regions, three Slovak (Žilina, Trenčín and Trnava region) and two Czech regions

(Vysočina, Plzeň region) were also placed at the bottom of the ranking i.e. the last 15th places representing negative attitudes were occupied not only by the regions of Hungary.

Regional level analyses of Slovak sample attitudes brought several interesting findings as well. While the individual regions differed to some extent in the question of migrants' arrival to Slovakia, in the issue of the consequences of migration, people's attitudes across the regions were more homogeneous. Although respondents from the Košice and Bratislava regions had more positive attitudes towards the arrival of migrants compared to other, especially western regions, respondents from the Bratislava region assessed the impact of migration on life in the country more positively than those from Košice region. The most unfavorable attitudes in the comparison of regions were confirmed for the Žilina, Trenčín and Trnava regions. When comparing the attitudes of people in individual regions with the attitudes declared six years ago, a deterioration of the attitudes towards migrants was observed in the Trenčín, Trnava, Banská Bystrica and Žilina regions. In the case of the perceived consequences of migration, attitudes deteriorated in the Trenčín, Trnava and Banská Bystrica regions. The results of statistical testing confirmed significant differences between respondents from urban and rural areas in both indices, with

rural respondents having more negative attitudes towards the arrival of migrants and the consequences of migration for the country.

The last group of analyses in this chapter confirmed the expected importance of age in the issue of attitudes to migrants and migration in Slovakia, as well as the importance of education in the issue of attitudes to the consequences of migration, ie. that a younger and/or more educated group of respondents has more positive attitudes compared to an older and / or less educated group. In the case of employment status and gender, the differences were not confirmed.

CONCLUSION: Attitudes towards migrants' arrival and the consequences of migration appear to vary across countries, regions, cities or rural areas, and even over time. Based on the ESS data and statistical evidence, the increased number of migrants does not seem to have a direct effect on attitudes towards migrants and migration in European countries and/or regions. Thus, other characteristics probably play a role, characteristics on the side of the regions (anonymity, openness, heterogeneity etc.), individuals (age, education, perceived threat etc.), as well as on the side of migrants (heterogeneity, qualifications, education etc.), which encourages the search for other contextual variables to complement the picture

of regional differences in attitudes towards migration obtained by analyzing the ESS data. Attitudes towards migrants are influenced by a number of variables, while the historical and cultural context of countries is also important. Therefore, their examination is important for understanding this still current phenomenon.

Literatúra

- Bakošová, A., Bulla, R., Bugár, Š., & Kozárová, E. (2019). *Pracovná migrácia z tretích krajín a jej vplyv na trh práce v SR I*. IA MPSVR SR. Dostupné online: https://www.ia.gov.sk/data/files/np_PKSD/Analzy/Stat/Pracovna_migracia_z_tretich_krajin_a_jej_vplyv_na_trh_prace_v_SR_I_NP_PKSD.pdf
- Borgonovi, F., & Pokropek, A. (2019). Education and Attitudes Towards Migration in a Cross Country Perspective. *Frontiers in Psychology*, 10(2224), 1–17. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02224>
- Bozogánová, M. (2020). The opinions of the slovak population on immigrants based on Eurobarometer data. *Človek a spoločnosť*, 23(1), 45–57. <http://doi.org/10.31577/cas.2020.01.568>
- Butkus, M., Maciulyte-Sniukiene, A., & Matuzeviciute, K. (2016). *Socio-demographic factors influencing attitude towards refugees: An analysis of data from European Social Survey*. 16th International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences. University of Zilina, The Faculty of Operation and Economics of Transport and Communication, Department of Economics. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/312626192_SOCIO-DEMOGRAPHIC_FACTORS_INFLUENCING_ATTITUDE_TOWARDS_REFUGEES_AN_ANALYSIS_OF_DATA_FROM_EUROPEAN_SOCIAL_SURVEY [accessed Oct 16 2020].
- European Social Survey (2015). *Round 7 Module on Attitudes towards Immigration and their Antecedents – Question Design Final Module in Template*. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. O. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <http://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>
- ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2. 4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <http://doi.org/10.21338/NSD-ESS6-2012>
- Chudžíková, A.H. (2018). PriesTtor pre všetkých. Cudzinci a možnosti ich integrácie v meste Trnava. Dostupné online: http://cvek.sk/?attachment_id=2621&download=true
- Karreth, J., Singh, S. P., & Stojek, S. M. (2015). Explaining attitudes toward immigration: The role of regional context and individual predispositions. *West European Politics*, 38(6), 1174–1202. <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1022039>
- Landmann, H., Gaschler, R., & Rohmann, A. (2019). What is threatening about refugees? Identifying different types of threat and their association with emotional responses and attitudes towards refugee migration. *European Journal of Social Psychology*, 49(7), 1401–1420. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2593>
- Markaki, Y., & Longhi, S. (2013). What determines attitudes to immigration in European countries? An analysis at the regional level. *Migration studies* 1(3), 311–337. <http://doi.org/10.1093/migration/mnt015>
- Messing, V., & Ságvári, B. (2019). *Still divided but more open: Mapping European Attitudes towards migration before and after the migration crisis*. Friedrich Ebert Stiftung: Budapest. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15322-20190505.pdf>
- OECD (2018). *OECD Regions and Cities at a Glance 2018*. OECD Publishing: Paris https://doi.org/10.1787/reg_cit_glance-2018-en
- United Nations (1998). *Recommendations on Statistics of International Migration*. Revision 1. New York: Department of Economic and Social Affairs. Dostupné online: <https://migrationdataportal.org/resource/recommendations-statistics-international-migration-revision-1>
- United Nations. (2019). *International Migrant Stock 2019. Economic and Social Affairs; Population Division*. Dostupné online: www.unmigration.org

Používanie internetu v Európe (a na Slovensku). V čom sa líšia online a offline Slováci?

Ivan Schmidt,
Alexander Loziak

ÚVOD

V rozmedzí posledných 40 rokov sa vývoj internetu a súvisiacich informačných a komunikačných technológií stal jednou z najdynamickejších oblastí celospoločenskej inovácie. V poslednom desaťročí sa tento vývoj ešte zdramatizoval. Kým inovácie ako vyhľadávanie, sociálne siete a komercializácia Internetu sa stali významnými len v priebehu posledných desiatich rokov, dnešný používateľ internetu ich vníma ako samozrejmosť. Tieto inovácie, spojené s masívnym celosvetovým nárastom celkového využívania internetu, sa stali významnými v takmer každom sektore našej spoločnosti (Loader, Dutton, 2012).

Prečo je dôležité skúmať využívanie internetu?

S nárastom významu a využívania internetu v spoločnosti stúpa aj potreba jeho dôkladného skúmania. Je nespochybniteľné, že používanie internetu významne ovplyvňuje ako spoločnosť, tak aj jednotlivca, a prináša pozitívne aj

negatívne dopady. Jednotlivec môže z používania internetu profitovať v ekonomických, kultúrnych, sociálnych aj v osobných sférach (Helsper, 2012).

V ekonomickej sfére je pomocou internetu možné zabezpečiť lepší príjem a budovať finančný kapitál. Kultúrna sféra internetu ponúka rozvoj identity a participáciu v kultúrnych a umeleckých aktivitách (Maccoby, 2007). V sociálnej sfére je možné vytvorenie skupín a sietí, ktoré ponúkajú podporu (Portes, 1998). Nakoniec, osobná sféra vo využívaní internetu môže uspokojiť rôzne záujmy a voľno časové činnosti (Chadwick a kol., 2016).

Používanie internetu má však aj tienistú stránku. Sociálne siete dávajú priestor šíreniu populistickej rétoriky či prejavom nenávisti a môžu prispieť k vytváraniu extrémistických postojov (Pariser, 2011). Nerovnomerná distribúcia internetových zdrojov v populácii taktiež vytvára nový druh sociálnej nerovnosti (9.kolo, 2018).

Táto sociálna nerovnosť vyplýva jednak z nerovného prístupu k internetu, ale aj z odlišných zručností využívať internet. Rozdiely v zručnosti ľudí využívať internet spôsobujú nerovné príležitosti v dosahovaní cieľov a uspokojovaní potrieb. Zruční internetoví užívatelia sú schopnejší vyhľadať v online priestore informácie a majú väčší dosah v sieťach ľudí (Di Maggio, Hargittai; 2001).

Títo jedinci disponujú takzvanými online zručnosťami. Online zručnosti (alebo digitálne zručnosti) umožňujú

vyhľadávanie cenných internetových zdrojov a príležitostí. Príležitosti v online priestore pritom môžu mať dôležitý sociálny, politický a kultúrny dopad (van Dijk, 2006).

Online zručnosti a používanie internetu hrajú úlohu aj v analýze politického správania. Môžu byť napríklad základným vysvetľujúcim faktorom pre modernú politickú participáciu (Anduiza a kol., 2010). Internet taktiež vplyva na sociálne vzťahy či pocity depresie a šťastia (Kraut a kol., 1998). Po internetu môže teda spoluvytvárať rôzne pozitívne aj negatívne javy v spoločnosti, aj v našich osobných životoch.

Využívanie internetu u nás a v európskom kontexte

Stále aktuálnou oblasťou výskumu je skúmanie používania internetu v európskom kontexte. Eurobarometer z roku 2016 zahrnul do svojho výskumu 28 európskych krajín. V prieskume bolo zastúpené aj Slovensko. Hlavným zistením štúdie bolo, že väčšina z 13 483 európskych respondentov potvrdila používanie internetu častejšie ako raz týždenne. 46 % Slovákov vo výskume uviedlo, že používa internet viac ako raz mesačne a 43 % uviedlo, že používa internet raz týždenne alebo menej (Eurobarometer, 2016).

Podľa štatistík zisťovaných na medzinárodnej webovej stránke zameriavajúcej sa na používanie internetu, z 5 459 642 obyvateľov Slovenska 30. júna 2020 bolo 4 629 641 používateľov, čo predstavuje 84,8 % populácie.

Priemer 27 európskych štátov v tejto štatistike bol 89,4 %, Slovensko sa teda pohybovalo pod európskym priemerom. Krajiny s najvyšším počtom používateľov internetu boli podľa týchto štatistík Dánsko (97,8 %), Luxembursko (96,3 %) a Estónsko (96,2 %). Krajiny s najnižším počtom používateľov internetu boli Bulharsko (67,1 %) a Rumunsko (74,8 %) (Internet World Statistics, 2020).

Prieskum Digital Economy and Society Index (DESI) ukazuje podobné zistenia. V Dánsku, Švédsku a Holandsku prevažná časť populácie (95 %) používa internet aspoň raz týždenne. V iných európskych krajinách, vyše štvrtina populácie ešte stále nepoužíva internet pravidelne – 33 % v Bulharsku a 28 % v Rumunsku. V slovenskej populácii podľa tohto výskumu využíva internet aspoň raz týždenne 81 % ľudí (DESI, 2020).

V tejto kapitole sme priniesli analýzu dát slovenských respondentov a respondentov z ďalších európskych krajín vo využívaní internetu z najnovšieho kola Európskej sociálnej sondy.

Digitálne rozdiely

So sociálnymi dôsledkami internetu sa často krát spája termín *digitálne rozdiely*. Podľa Roberta (1998) myšlienka digitálnych rozdielov predstavuje druh sociálnej nerovnosti – zväčšujúcu sa priepasť medzi menej privilegovanými členmi spoločnosti, hlavne medzi ekonomicky slabšou,

staršou či inak znevýhodnenou časťou spoločnosti, ktorá nemá prístup k počítačom či internetu a medzi ekonomicky silnejšou, mladšou časťou spoločnosti, ktorá tento prístup má. Rozdiely v užívaní internetu, ako sme už spomínali, majú podstatné sociálne, politické a kultúrne dopady (van Dijk, 2006).

Prieskum DESI zisťoval populačnú proporciu Európanov, ktorí nikdy nepoužívali internet. DESI sa organizuje každoročne a pri porovnaní výsledkov z roku 2018 a 2019 zaznamenal pokles tejto časti populácie. Zdá sa teda, že v Európe sa digitálne rozdiely postupne zmenšujú. Na Slovensku sa tento podiel určil na 12 % (DESI, 2020).

Výskumná oblasť digitálnych rozdielov sa za 20 rokov existencie značne vyvinula. Prvá fáza výskumu sa sústredila len na zisťovanie prístupu k internetu a spájala ho s faktormi ako sú príjem, etnicita, vek, pohlavie či edukácia. Táto fáza má vo výskume stále prominentné miesto (Mansell, 2017). Druhá fáza skúmania digitálnych rozdielov rozšírila svoj záujem o frekvenciu užívania internetu a rôznorodé následky vyššej či nižšej frekvencie (Mihelj, Luguina, Downey, 2019).

Keďže druhá fáza sa sústredila na následky používania internetu, skúmanie tohto fenoménu začalo presahovať do rôznych iných oblastí. Holandský výskum (Van Deursen, Van Dijk, 2014) odhalil, že fenomén digitálnych rozdielov je postavený na súhre viacerých faktorov (ako je vzdelanie,

motivácia, sociálne a kultúrne preferencie), nielen na samotnom prístupe k internetu či času stráveným online aktivitami. Prínajmenšom v holandskej populácii sa dokázalo, že ľudia s nižším vzdelaním sú online viac hodín denne ako ľudia s vyšším vzdelaním. Nižšie vzdelaní ľudia sa v online priestore zapájali prevažne do sociálnych interakcií a hrania hier.

Tieto aktivity, hoci predstavujú veľké množstvo času online, neriešia problém digitálnych rozdielov ako mechanizmu sociálnej nerovnosti a nerovnej prístupnosti príležitostí. Prístup a čas na internete teda automaticky nepredstavujú konštruktívne využívanie cenných zdrojov a informácií (van Dijk, 2006).

Digitálne rozdiely sú v súčasnej spoločnosti dôležitou témou a aj keď niektoré zdroje (DESI, 2020) naznačujú, že rozdiely sa postupne zmenšujú, iné zdroje (Van Deursen, Van Dijk, 2014) ukazujú, že riešenie tohto fenoménu môže byť zložitejšie, ako sme si doposiaľ mysleli. Preto sa v tejto kapitole pozreli aj nato, ako sa digitálne rozdiely prejavujú na Slovensku a to medzi používateľmi (tými, ktorí sú online) a nepoužívateľmi internetu (tými, ktorí sú offline).

Otázky, ktoré chceme v tejto kapitole zodpovedať

1. Ako často využívame internet u nás na Slovensku?
2. Ako často využívame internet na Slovensku v porovnaní s inými európskymi krajinami?

3. Existujú rozdiely v používaní internetu medzi rôznymi časťami Európy?
4. Aký vplyv má vzdelanie a príjem na frekvenciu využívania internetu na Slovensku?
5. Existujú rozdiely v charakteristikách medzi používateľmi a nepoužívateľmi internetu na Slovensku?

METÓDA

V tejto kapitole boli spracované a interpretované dáta z projektu Európska sociálna sonda, konkrétne z jej stabilného modulu Média a Sociálna dôvera. Tento modul je takzvaným základným modulom, čo znamená, že sa zisťoval vo všetkých kolách ESS.

V rámci tohto modulu sme sa zamerali na 2 položky zisťujúce, či respondenti využívajú internet a ak ho využívajú, v akej týždennej a dennej frekvencii.

Je dôležité poznamenať, že frekvencia využívania internetu nemusí nevyhnutne predstavovať spoľahlivú mieru efektívneho využívania internetu. Dá sa argumentovať, že čím vyššími online zručnosťami používateľ disponuje, tým menej času potrebuje na využívanie internetových zdrojov za špecifickým účelom (9. kolo, 2018).

Detailná miera frekvencie (oproti jednoduchému údaju, či človek užíva alebo neužíva internet) je nevyhnutná pre zachytenie variácie miery využívania internetu. A to najmä v krajinách, kde je penetrácia internetu vysoká

– teda v krajinách, kde vysoké percento populácie má prístup k internetu a využíva ho. Položkami sa zisťovalo používanie rôznych zariadení ako počítače, tablety a smartfóny, a zahrňujú používanie internetu ako v pracovnom, tak aj súkromnou prostredí (9. kolo, 2018).

Frekvencia využívania internetu bola zisťovaná pomocou dvoch položiek:

Prvá otázka nášho dotazníka znela: *Ľudia môžu používať internet na rôznych zariadeniach ako počítačoch, tablete a smartfónoch. Ako často používate internet na týchto alebo iných zariadeniach, či už na pracovné, alebo osobné účely?* Možnosti odpovedí na túto otázku boli nasledovné:

1. Nikdy, 2. Len príležitostne, 3. Zopárkrát do týždňa, 4. Väčšinu dní, 5. Každý deň.

V prípade, že respondent odpovedal na predchádzajúcu otázku *Väčšinu dní* alebo *Každý deň*, bola mu položená otázka: *Koľko času asi strávite používaním internetu na počítači, tablete, smartfóne alebo inom zariadení, či už na pracovné alebo osobné účely počas bežného dňa?* Prosím, Vašu odpoveď uveďte v hodinách a minútach.

VÝSLEDKY

Ako často využívame internet u nás na Slovensku?

Tabuľka 1 nám prezentuje odpovede respondentov na otázku: *Ľudia môžu používať internet na rôznych zariadeniach ako počítačoch, tablete a smartfónoch.*

Ako často používate internet na týchto alebo iných zariadeniach, či už na pracovné, alebo osobné účely?

Respondenti odpovedali na 5 bodovej škále, na ktorej zaznamenali svoj čas na internete. V tabuľke môžeme vidieť, že až 22 % respondentov uviedlo, že vôbec nepoužívajú internet. 12 % respondentov trávi čas online len príležitostne, rovnaké percento zúčastnených uviedlo, že trávi čas na internete zopár krát do týždňa. 9 % sa pripojí na internet väčšinu dní v rámci týždňa a nakoniec 45 % respondentov sa vyjadrilo, že sú na internete každý deň. 78 % Slovákov teda v rámci týždňa aspoň príležitostne využíva internet.

Možnosti / odpovede respondentov	Frekvencia (v %)
Nikdy	22
Len príležitostne	12
Zopárkrát do týždňa	12
Väčšinu dní	9
Každý deň	45

Tabuľka 1. Frekvencie odpovedí slovenských respondentov (SR, N=1083)

V rámci položiek ESS 9. kola bola u slovenských respondentov sledovaná aj dĺžka času strávená na internete počas jedného dňa. Otázka v rámci dotazníka ESS znela: *Koľko času asi strávite používaním internetu na počítači, tablete, smartfóne alebo inom zariadení, či už na pracovné alebo osobné účely počas bežného dňa?* Zúčastnení uvádzali čas v hodinách a minútach, v tabuľke kvôli prehľadnosti uvádzame čas v minútach. 23 % respondentov uviedlo, že trávajú na internete menej ako jednu hodinu. Najpočetnejšou skupinou (34 %) bola kategória respondentov, ktorá trávi na internete od jednej do dvoch hodín denne. Ďalšou kategóriou bola skupina respondentov, ktorá venuje internetu od dvoch do troch hodín denne, čo predstavuje vzorku 17 %. Štvrtou kategóriou (6 %) boli účastníci výskumu, ktorí sú denne online od troch do štyroch hodín svojho času. Predposlednú kategóriu tvorí skupina (9 %) respondentov, ktorí sú na internete od štyroch do 5 hodín. Posledná kategória (11 %) venovala internetu denne viac ako päť hodín. V priemere Slováci trávajú na internete 157 minút denne, čo predstavuje vyše 2 a pol hodiny. Uvedený čas všetkých účastníkov výskumu sa pohyboval od 0 minút, až po 900 minút online. Výsledky prezentujeme v Tabuľke 2.

Množstvo času na internete v minútach	Frekvencia (v %)
≤ 60	23
60 - 120	34
120 - 180	17
180 - 240	6
240 - 300	9
300 <	11

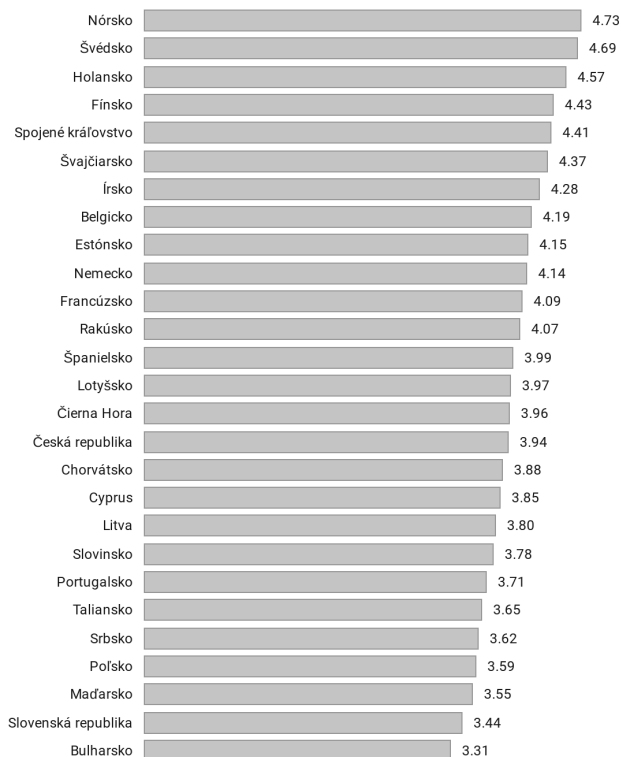
Tabuľka 2. Frekvencia reportovaného denného času stráveného na internete u slovenských respondentov (SR, N=1083)

Ako často využívame internet na Slovensku v porovnaní s inými európskymi krajinami?

V Grafe 1 môžeme vidieť priemerné skóre respondentov európskych krajín na otázku: *Ľudia môžu používať internet na rôznych zariadeniach ako počítačoch, tablete a smartfónoch. Ako často používate internet na týchto alebo iných zariadeniach, či už na pracovné, alebo osobné účely?* Verbálny význam hodnôt od 1 do 5 uvádzame v časti Metóda.

Analýza sa zameriavala na všetky krajiny, ktoré sa zapojili do 9. kola ESS projektu. Ku každej krajine je priradený číselný údaj vypovedajúci o priemernej odpovedi zúčastnených na uvedenú otázku. Najnižšiu hodnotu zaznamenali respondenti Bulharska (3.31), prekvapivo respondenti Slovenska (3.44) a respondenti Maďarska (3.55). Tri krajiny s najvyššími priemernými nameranými hodnotami boli Nórsko (4.73), Švédsko (4.69) a Holandsko (4.57). Celoeurópsky priemer tejto hodnoty bol 3.86 – približuje sa teda k odpovedi 4, ktorá znamená *Väčšinu dní*. Hodnota nameraná u slovenských respondentov (3.44), sa približne umiestňuje medzi odpoveďami 3 a 4, ktoré znamenajú *Zopárkrát do týždňa* a *Väčšinu dní*. Výsledky sú v tabuľke zoradené od krajiny s najvyššou priemernou hodnotou po krajinu s najnižšou priemernou hodnotou.

Graf 1. Priemerné skóre respondentov európskych krajín v otázke zisťujúcej frekvenciu používania internetu v priebehu jedného týždňa (EU, N=47086)

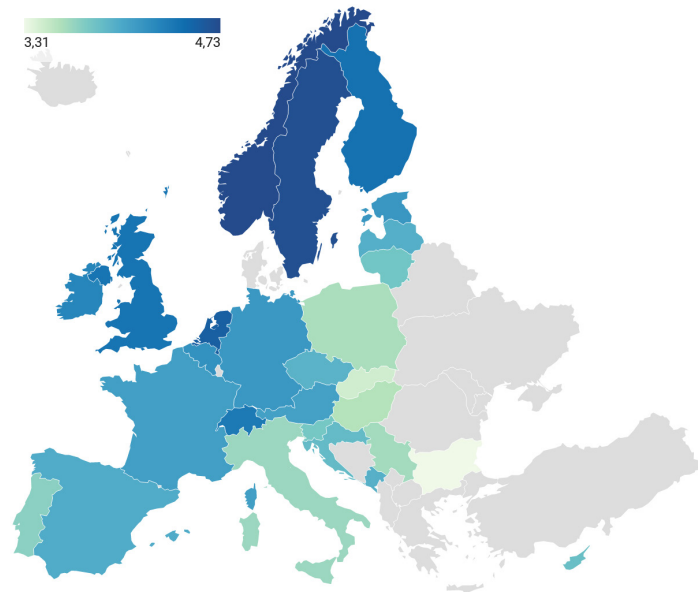
Existujú rozdiely v používaní internetu medzi rôznymi časťami Európy?

Graf 2 graficky znázorňuje frekvenciu používania internetu v rámci Európy. Podľa odtieňu farby, ktorý predstavuje frekvenciu, môžeme vidieť, že obyvateľstvo severných krajín Európy trávi na internete viac času ako obyvateľstvo krajín južnej a východnej Európy.

Krajiny ako Bulharsko, Cyprus, Česká republika, Chorvátsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Čierna Hora, Poľsko, Portugalsko, Slovenská republika, Slovinsko, Španielsko a Taliansko zaradujeme do skupiny krajín, v ktorej respondenti uvádzali, že používajú internet menej často. Hodnoty tejto skupiny európskych krajín sú priemerne v intervale od 3 do 4, čo predstavujete odpovede: *Zopárkrát do týždňa* a *Väčšinu dní*. Ďalšiu skupinu tvoria krajiny, v ktorých sa priemerná hodnota odpovedí respondentov pohybuje medzi hodnotami škály 4 a 5, teda odpoveďami: *Väčšinu dní* a *Každý deň*. Podľa uvedeného kritéria sa do tejto skupiny krajín zaraďuje Belgicko, Estónsko, Fínsko, Francúzsko, Holandsko, Írsko, Nemecko, Nórsko, Rakúsko, Švajčiarsko a Švédsko.

Krajiny Európy sa v ďalšej analýze rozdelili podľa publikácie od Jordana (2005) do štyroch základných celkov: severná, južná, východná a západná Európa. Ako bolo uvedené vyššie, obyvateľstvo severnej Európy skóruje najvyššie v rámci frekvencie využívania internetu.

Najmenej skóruje obyvateľstvo južnej Európy. Obyvateľstvo západných krajín trávi na internete v priemere viac času ako obyvateľstvo východných krajín. Tieto rozdiely sú jasne viditeľné v grafe (Graf 2) na základe farebného rozdelenia, kde svetlo-zelená farba predstavuje najnižšiu

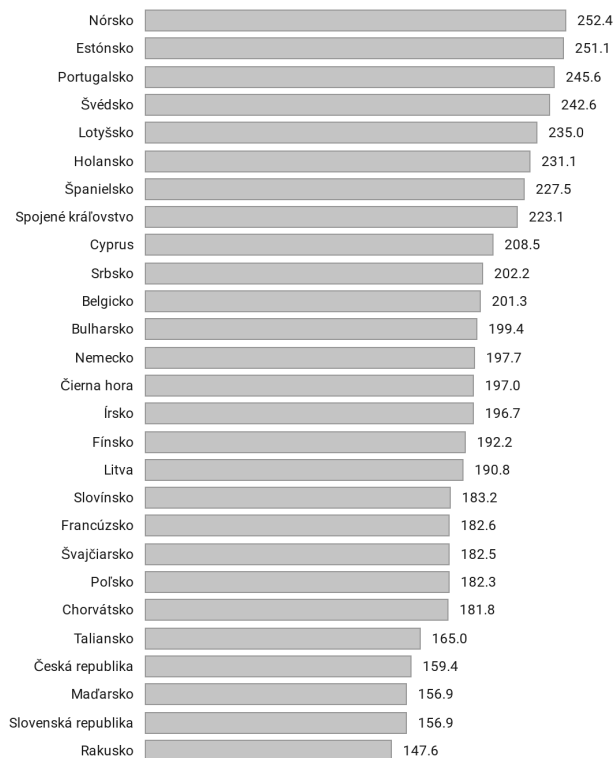

Graf 2. Zobrazenie týždennej frekvencie používania internetu respondentov európskych krajín na základe priemerného skóre v položke (EU, N=47086)

frekvenciu užívania, naopak tmavo-modrá farba signalizuje najvyššiu frekvenciu používania internetu. Krajiny sfarbené sivou farbou sú krajiny, ktoré sa deviateho kola projektu ESS nezúčastnili.

Graf 3 ilustruje porovnanie krajín Európy, avšak tentokrát v otázke: *Koľko času asi strávite používaním internetu na počítači, tablete, smartfóne alebo inom zariadení, či už na pracovné alebo osobné účely počas bežného dňa?* Respondenti zadávali svoje odpovede v minútach. Vo výsledkoch môžeme vidieť priemerné množstvo minút pre každú zo zúčastnených krajín.

Najnižšie priemerné hodnoty boli zaznamenané v Rakúsku (148 minút), v Slovenskej republike (157 minút) a v Maďarsku (156 minút). Najvyššie hodnoty boli naopak namerané v Nórsku (252 minút), v Estónsku (251 minút) a v Portugalsku (246 minút). Celoeurópsky priemer denného času stráveného na internete sa pohyboval na hodnote 199 minút.

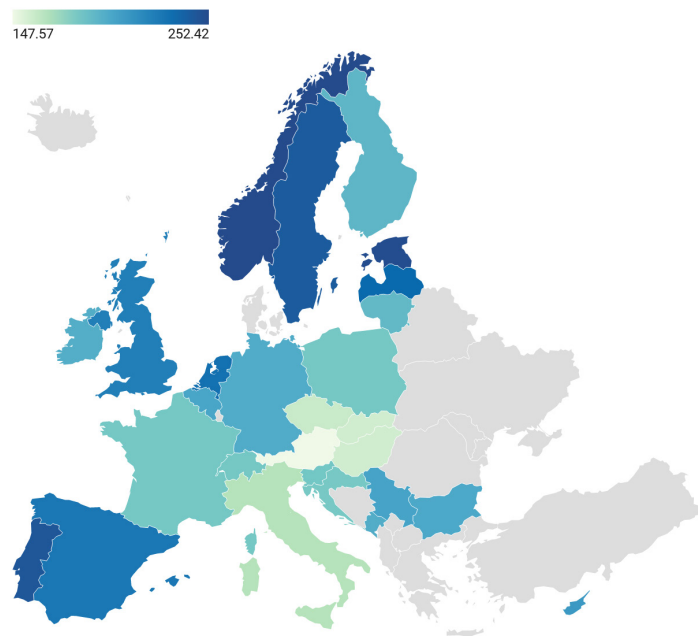

Graf 3. Denné používanie internetu respondentov európskych krajín v minútach (EU, N=47086)

Graf 4 ilustruje (pomocou mapy Európy) porovnanie európskych krajín v otázke: *Koľko času asi strávite používaním internetu na počítači, tablete, smartfóne alebo inom zariadení, či už na pracovné alebo osobné účely počas bežného dňa?* Podľa Jordana (2005) sme krajiny opäť rozdelili do štyroch skupín severnej, južnej, východnej a západnej Európy. Krajiny severnej Európy dominujú aj v dennej frekvencii používania internetu. Na grafe to môžeme vidieť aj na základe farebného odlíšenia, keďže tmavomodrou farbou sú označené krajiny s vyšším časom stráveným na internete, zatiaľ čo svetlozelenou farbou sú označené krajiny, ktoré sú online menej času. Krajiny sa pohybovali v intervale medzi 147 minút a 252 minút.

Najvyššie hodnoty boli teda zaznamenané v severných krajinách ako sú Švédsko, Nórsko, Estónsko a Lotyšsko. Vysoké priemery sa potvrdili aj v krajinách západnej Európy – Portugalsko a Španielsko. Krajiny južnej a východnej Európy sa aj v dennom čase online umiestnili nižšie.

Slovenská republika s priemerom 157 minút, čo je v prepočte približne 2 hodiny a 37 minút používania internetu za deň, sa zaradila medzi krajiny, ktoré trávia online aktivitami menej času.

Graf 4. Zobrazenie dennej frekvencie používania internetu respondentov európskych krajín v minútach (EU, N=47086)

Aký vplyv má vzdelanie a príjem na frekvenciu využívania internetu na Slovensku?

Príjem a vzdelanie patria medzi dôležité charakteristiky populácie, preto sme sa rozhodli preskúmať, či majú vplyv na frekvenciu využívania internetu. Pri porovnávaní veľkosti príjmu jednotlivca bola slovenská vzorka rozdelená do troch platových tried podľa Zákona č. 224/2019 Z. z. V poslednej triede bol v grafe uvedený horný strop príjmu na základe maximálnej hodnoty zaznamenatej v dátach projektu ESS 9. kola. Prvú skupinu tvorili respondenti, ktorých mesačný príjem nepresahoval 720 Eur za mesiac. Druhú skupinu tvorili ľudia, ktorých príjem bol v intervale od 720 do 1100 Eur za mesiac. Poslednú skupinu tvorili tí, ktorých príjem presahoval 1100 Eur. Pre každú skupinu je uvedený priemerný denný čas strávený na internete v minútach. Najvýraznejšie rozdiely (aj štatisticky významné) boli zaznamenané medzi respondentmi druhej a tretej skupiny. Výsledky sú prezentované v Grafe 5.

Graf 5. Priemerný denný čas na internete v minútach v závislosti od príjmu jednotlivca (SK, N=1083)

Aj na základe dosiahnutého vzdelania bola slovenská vzorka rozdelená do skupín, v súlade s príslušným zákonom (Zákon č. 245/2008 Z. z.). Prvú skupinu tvorili respondenti, ktorí dosiahli najvyššie dosiahnuté štúdium na úrovni základnej školy. Druhú skupinu tvorili zúčastnení so stredoškolským najvyšším vzdelaním a tretia skupina bola zložená z respondentov s vysokoškolským vzdelaním. Priemerný denný čas strávený na internete je uvádzaný v minútach. Najväčšie rozdiely (aj štatisticky významné) boli zistené medzi skupinami, ktoré dosiahli základné vzdelanie a stredoškolské vzdelanie. Výsledky sú prezentované v Grafe 6.

Graf 6. Priemerný denný čas na internete v minútach v závislosti od dosiahnutého vzdelania (SK, N=1083)

Existujú rozdiely v charakteristikách medzi používateľmi a nepoužívateľmi internetu na Slovensku?

Posledným cieľom kapitoly bolo preskúmať rozdiely charakteristík slovenských používateľov a nepoužívateľov internetu. Najprv sme slovenskú vzorku rozdelili na 2 kategórie, používateľov a nepoužívateľov, a to v otázke: *Ludia môžu používať internet na rôznych zariadeniach ako počítačoch, tablete a smartfónoch. Ako často používate internet na týchto alebo iných zariadeniach, či už na pracovné, alebo osobné účely?* Do prvej kategórie boli zaradení respondenti, ktorí odpovedali *Každý deň* (teda najaktívnejších používateľov internetu), do druhej kategórie boli zaradení respondenti, ktorí odpovedali *Nikdy*. Toto rozdelenie dokáže jasne zachytiť fenomén digitálnych rozdielov na Slovensku.

Tieto dve skupiny boli porovnané vo vybraných premenných z dát ESS 9.kola, ktoré prezentujeme v Tabuľke 3. Premenné boli vybrané na základe teoretických poznatkov uvedených v úvode tejto kapitoly, keďže práve v týchto premenných sa môže preukázať sociálna nerovnosť alebo fenomén digitálnych rozdielov. K premenným boli priradené priemerné hodnoty reportovaných premenných pre obe skupiny. Označili sme tie, ktoré sa preukázali ako štatisticky signifikantné.

Politická participácia bola meraná pomocou položky, ako veľmi ľudia participujú v politických aktivitách. Respondenti mohli odpovedať na 5 bodovej škále od odpovede, že vôbec neparticipujú, až po položku, že participujú vo veľkej miere. Výsledky ukazujú, že aktívni používatelia internetu v priemere politicky participujú viac ako nepoužívatelia (Cohen D = 0,63).

Pocit zdravia bolo merané položkou, v ktorej respondent na 5 bodovej škále určil, do akej miery sa cíti zdravý. Škála sa pohybovala od odpovede Veľmi zdravý po odpoveď Vôbec sa necítim zdravý. Výsledky odhaľujú, že používatelia internetu sa v priemere cítia výrazne zdravšie (Cohen D = 0,15).

Rovnako sme analyzovali *pocit šťastia* – respondent na 10 bodovej škále určil, do akej miery sa cíti šťastný. Hodnota 1 predstavovala, že sa respondent cíti extrémne nešťastne, pričom hodnota 10 naopak znamenala extrémne šťastne. Používatelia internetu sú podľa našich výsledkov výraznejšie šťastnejší (Cohen D = 0,75).

Ďalšou nami skúmanou premennou bol *pocit životnej spokojnosti*. Účastníci výskumu znovu odpovedali na 10 bodovej škále – hodnota 1 predstavovala, že respondent je extrémne nespokojný a hodnota 10, že je respondent extrémne spokojný. Výsledky naznačujú, že aktívni používatelia internetu sú nespokojnejší ako nepoužívatelia internetu (Cohen D = 0,54).

Poslednou analyzovanou premennou bola úroveň sociálnej interakcie. Respondenti mali na 7 bodovej škále určiť, ako často sa stretávajú so svojimi známymi. Čím vyššiu hodnotu označili, tým častejšie sa so známymi stretávali. Podľa analýz sa používatelia internetu stretávajú so známymi častejšie ako nepoužívatelia internetu (Cohen D = 0,78).

	Užívatelia internetu (N=100)	Neužívatelia internetu (N=207)
Politická participácia	1,69*	1,27*
Pocit šťastia	7,40*	6,20*
Pocit zdravia	1,68*	2,93*
Pocit životnej spokojnosti	5,67*	6,69*
Sociálna interakcia	5,23*	4,17*

* - predstavuje štatistickú významnosť rozdielov priemerných skóre u reportovaných premenných, na základe výpočtov t-testu

Tabuľka 3. Porovnanie priemerných skóre používateľov a nepoužívateľov internetu na Slovensku vo vybraných premenných (SR, N=307)

DISKUSIA A ZÁVER

Cieľom tejto kapitoly bolo zodpovedať viacero otázok týkajúcich sa využívania internetu u nás na Slovensku, aj v ostatných európskych krajinách. V prvom rade nás zaujímalo, aká je situácia u nás doma, teda ako často sú online Slováci. 22 % Slovákov v prieskume Európskej sociálnej sondy uviedlo, že vôbec nepoužívajú internet. Ostatok respondentov, 78 % Slovákov v rámci týždňa aspoň príležitostne využíva internet. Medzinárodná webová stránka (Internet World Statistics, 2020) uvádza k 30. júnu 2020 optimistickjšie výsledky, podľa ktorých 84,8 % slovenskej populácie tvoria používatelia internetu. Ďalší medzinárodný výskum (DESI, 2019) zistil, že 81 % Slovákov využíva internet aspoň raz týždenne, zatiaľ čo 12 % slovenských občanov nikdy nepoužívalo internet. Aj keď percentuálne zastúpenie ľudí, ktorí internet využívajú a nevyužívajú sa v jednotlivých prieskumoch mení, spoločný trend všetkých medzinárodných prieskumov hovorí o tom, že v užívaní internetu patríme v rámci Európy skôr k podpriemeru.

Vyššie tretina Slovákov (34 %) uviedla, že trávia na internete jednu až dve hodiny denne. 23 % Slovákov uviedlo, že trávi na internete menej ako 60 minút denne. Ak tieto údaje porovnáme s predchádzajúcimi výsledkami (22 % Slovákov internet vôbec nepoužívajú), môžeme usúdiť, že tá časť Slovákov, ktorá internet používa, je online

minimálne hodinu denne. Priemerne trávia Slováci na internete denne 157 minút, čo predstavuje vyše 2 a pol hodiny.

Keďže ESS ponúka dáta z mnohých európskych krajín, ponúka aj príležitosť porovnať používanie internetu na Slovensku oproti zvyšku Európy. Prekvapivo, spomedzi skúmaných krajín sa Slovensko v oboch našich analýzach umiestnilo na predposlednom mieste. V prvej analýze (Graf 1) Slovensko skórovalo s hodnotou 3.44, čo predstavuje frekvenciu užívania internetu medzi *Zopárkrát do týždňa* a *Väčšinu dní*. Pre porovnanie, pre najvyššie umiestnené krajiny Európy – Nórsko, Švédsko a Holandsko boli vypočítané hodnoty od 4.57 po 4. 73. Celoeurópsky priemer odpovedí v tejto otázke je 3. 86. Môžeme teda usúdiť, že aj keď rozdiel medzi obyvateľmi Slovenska a obyvateľmi popredných krajín v používaní internetu je markantný, celoeurópsky priemer sa výraznejšie nevzdďaľuje od slovenského priemeru.

V ďalšej analýze (Graf 3), sa ukázalo, že priemerný Slovák strávi na internete denne 157 minút. Tento údaj môžeme porovnať s priemerami najvyššie umiestnených krajín v tejto kategórii – s Nórskom, Estónskom a Portugalsku s priemerami od 246 po 252 minút denne. Celoeurópsky priemer denného *online* času sa pohybuje na hodnote 199 minút. Oproti *online lídrom* Európy teda zaostávame takmer o 100 minút, zatiaľ čo v porovnaní

s *priemerným Európanom* je Slovák denne na internete o vyše 40 minút menej.

Tiež sme sa zaoberali rozdielmi v užívaní internetu v rôznych častiach Európy. Naše analýzy ukázali, že severná Európa skóruje najvyššie v oboch otázkach, ktoré merali používanie internetu. Menej v oboch otázkach skóruje južná Európa. Západné krajiny trávia v online priestore v priemere viac času ako východné krajiny. Tieto výsledky sú konzistentné so súčasnými medzinárodnými výskumami používania internetu, v ktorých sa severské krajiny opakovane umiestňujú v popredí a južné a východné krajiny na pomyselnom chvoste (Internet World Statistics, 2020; DESI, 2019).

Nasledujúcim cieľom kapitoly bolo objasniť, či vzdelanie a príjem na Slovensku súvisí s frekvenciou využívania internetu. Zistili sme, že medzi skupinou s príjmom od 720 eur do 1100 eur a skupinou s príjmom nad 1100 eur existujú pomerné veľké rozdiely. Skupina Slovákov s príjmom nad 1100 eur trávila na internete denne v priemere o 55 minút viac.

Výskum dlhodobo zdôrazňuje ekonomické výhody užívania internetu, vrátane zvýšenia osobného príjmu (Helsper, 2012). Naše výsledky preto môžu viesť k úvahe o tom, že viac času online môže viesť k príležitostiam zabezpečiť si lepší finančný príjem. Internet predsa ponúka množstvo možností online vzdelávania či zdokonaľovania

pracovných schopností, nehovoriac o prístupe k portálom s denne aktualizovanými pracovnými ponukami. Svetový výskum (Van Deursen, Van Dijk, 2014) nás však pri týchto úvahách nabáda k opatrnosti, keďže ukazuje, že čas online automaticky neznamená čas investovaný do konštruktívnych aktivít. Pri interpretácii týchto výsledkov teda ostávame obozretní.

Neurčitosť využívania internetu sa rovnako odzrkadlila pri skúmaní súvislosti vzdelania a používania internetu na Slovensku. Podstatné rozdiely sme zistili medzi ľuďmi s dokončeným základným a stredoškolským vzdelaním. Respondenti s ukončeným základným vzdelaním strávili na internete o 56 minút viac ako respondenti s ukončeným stredoškolským vzdelaním. Je teda nespochybniteľné, že Slováci so základným vzdelaním sú častejšie online, avšak ako tento online čas využívajú zostáva otázne. Pripomíname, že výskum z roku 2014 zistil, že skupina najaktívnejších používateľov internetu mali nižšie vzdelanie a najviac času online trávila na sociálnych sieťach a hraním hier (Van Deursen, Van Dijk, 2014).

Posledný cieľ, ktorý sme si vzhľadom na aktuálnosť témy digitálnych rozdielov vytýčili, bol priblížiť rozdiely v charakteristikách medzi používateľmi a nepoužívateľmi internetu na Slovensku. Overovali sme rozdiely v týchto dvoch skupinách v nasledujúcich premenných – politická participácia, pocit šťastia, pocit zdravia, pocit životnej

spokojnosti a sociálna interakcia. Naše zistenia naznačili, že aktívni používatelia internetu oproti nepoužívateľom internetu skórovali vyššie v politickej participácii, pocite zdravia, pocite šťastia, aj v úrovni sociálnej interakcie. Naopak, nepoužívatelia internetu skórovali vyššie v pocite životnej spokojnosti.

Dá sa teda predpokladať, že aj na Slovensku existuje určitý druh digitálnych rozdielov a prejavuje sa vo viacerých oblastiach. Frekvencia používania internetu ako prediktor politickej participácie sa potvrdil ako vo svete (Anduiza a kol., 2010), tak aj u nás. Hoci podľa niektorých autorov je používanie internetu spojené s nižšou úrovňou sociálnej interakcie a nižším prežívaným šťastím (Kraut a kol., 1998), analýzy v tejto kapitole ukazujú opak. Internet je predsa médium, ktoré umožňuje vytváranie nových sociálnych kontaktov a tiež zapájanie do rôznych kultúrnych či voľno časových aktivít (Di Maggio, Hargittai, 2001). Nie je teda prekvapením, že Slováci aktívni na internete v priemere prežívajú vyššiu mieru šťastia a viac sa zapájajú do sociálnych interakcií. Internet taktiež poskytuje bohaté zdroje informácií o starostlivosti o zdravie (Rogers a kol., 2017), čo môže vysvetľovať vyšší pocit zdravia u používateľov internetu. Zaujímavým je tiež zistenie, že nepoužívatelia internetu na Slovensku prežívali vyššiu celkovú životnú spokojnosť. Aj keď naša analýza dát nedokáže toto zistenie hlbšie vysvetliť, tento ukazovateľ

pripomína, že používanie internetu nie je automaticky spojené iba s výhodami.

Internet, ako miesto zahŕtené najrôznejším typom obsahu a umožňujúce rôznorodé aktivity, na nás vplýva komplikovaným spôsobom. Potvrdzuje to aj naša štúdia. Preto zistenia, že priemerný Slovák denne používa internet menej ako priemerný Európan nemôžeme jednoznačne označiť za negatívne. Rovnako ani zistenia, že Slováci so základným vzdelaním trávajú na internete viac času ako Slováci so stredoškolským vzdelaním nie je možné automaticky interpretovať ako priaznivé alebo nepriaznivé. Výsledný vplyv internetu na každého z nás totiž zrejme vzniká kombináciou kvantity internetu v našich životoch, ako aj jeho kvality.

SUMMARY

Usage of internet in Europe (and in Slovakia). What are differences between online and offline Slovaks?

INTRODUCTION: Increasing usage and societal importance of internet ignite a need for its rigorous research. Influence of internet on society and individual is unquestionable, and it brings positive and also negative outcomes. Individual can benefit from internet use in economic, cultural, social and personal areas (Helsper, 2012) but internet can also contribute to populist, hateful and extremist attitudes (Pariser, 2011). Unequal distribution of internet resources and unequal online skills also create new kind of social inequality (9. kolo, 2018). This social inequality, also called digital divide, may widen a gap between privileged, educated part of society and unprivileged, poor and uneducated part of society, and is regularly monitored and studied by international research.

AIM: This chapter aims to present findings of Round 9 of the European Social Survey on internet usage in Europe (including Slovakia) and on differences between online and offline Slovaks. We decided on several research questions: How often Slovak people use internet? How often Slovak people use internet compared to other European countries? Are there differences in internet use among

different areas of Europe? Do income and education have influence on internet use in Slovakia? Are there differences in characteristics among users and non-users of internet in Slovakia?

METHOD: Data from ESS data round 9, module “Media and social trust” were analyzed and interpreted. Data were collected using two items. First item: People can use the internet on different devices such as computers, tablets and smartphones. How often do you use the internet on these or any other devices, whether of work or personal use? Responses were given on a 5-point scale (1 – never, 2 – only occasionally, 3 – a few times a week, 4 – most days, 5 – every day). Second item: On typical day, about how much time do you spend using the internet on computer, tablet, smartphone or other device, whether for work or personal use? Answers were given in hours and minutes.

RESULTS: According to our data, 22 % of Slovak people claim not to use internet at all, while 78 % claim to use internet at least occasionally during week. Average daily amount of time spend on internet for Slovak people is 157 minutes. Surprisingly, two analyses have confirmed that Slovakia, compared to all other studied European countries, has rated next to last in frequency of internet use. Compared to average European, average Slovak

spends daily 40 minutes less time doing internet-related activities. Our results have also discovered northern Europe scores highest in internet use, southern Europe scores relatively less. Comparing western and eastern countries, western countries are more active internet users.

Income and education were confirmed to impact internet use in Slovakian sample. Group of people with income higher than 1100 euro spends on internet on average 55 minutes a day more than a group with income from 720 euro to 1100 euro. Also, group of people with highest level of education being completed primary school spends on internet on average 56 minutes a day more than a group with highest level of education being completed high school.

We have also analyzed differences between users and non-users of internet in Slovak sample in these variables – political participation, feeling of happiness, feeling of health, feeling of life satisfaction and social interactions. We have concluded that active internet users scored higher in political participation, in feeling of happiness, in feeling of health and in social interactions. It is apparent that certain type of digital divide, characterized by specific measures, does exist in Slovakia. Our more interesting finding is that non-users scored higher in feeling of life satisfaction.

CONCLUSION: Internet non-users scoring higher in feeling of life satisfaction reminds us that internet usage is not associated only with benefits. Internet, space filled with different types of content and allowing variety of activities, affects us in complicated manner. Effect of internet on each user is probably result of combination of its quality and quantity in our life.

Literatúra

- Anduiza, E., Gallego, A. and Cantijoch, M., (2010). Online Political Participation in Spain: The Impact of Traditional and Internet Resources. *Journal of Information Technology & Politics*, 7(4), 356–368.
- Di Maggio, P., & Hargittai, E. (2001). "Social implications of the Internet." *Annual Review of Sociology*, 27, 307–336.
- Digital Economy and Society Index, Use of internet services. DESI (2020). Získané z: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>
- ESS Round 9: European Social Survey (2020): ESS-9 2018 Documentation Report. Edition 2. O. Bergen, European Social Survey Data Archive, NSD – Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. O. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
- Eurobarometer (2016): Flash Eurobarometer 437. Internet users' preferences for accessing content online. https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2123_437_ENG
- Helsper, E.J. (2012) A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion. *Communication Theory* 22(4), 403–426.
- Chadwick, D., Quinn, S. and Fullwood, C. (2016). Perceptions of the risks and benefits of Internet access and use by people with intellectual disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 45(1), 21–31.
- Internet World Statistics. (2010). Získané z: <https://www.internetworldstats.com/stats9.htm>
- Jordan, Peter (2005). "Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien" [The large-scale division of Europe according to cultural-spatial criteria]. *Europa Regional. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde (IfL)*. 13(4), 162–173.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukophadhyay, T. and Scherlis, W. (1998). Internetparadox: A social technology that reduces social involvement and psychological wellbeing?. *American psychologist*, 53(9).
- Loader, B. and Dutton, W. (2012). A decade in internet time. *Information, Communication & Society*, 15(5), 609–615.
- Maccoby, E.E. (2007) Historical overview of socialization research and theory. In: Grusec, JE, Hastings, PD (Eds.) *Handbook of Socialization: Theory and Research*. (pp. 13–14) New York: The Guilford Press.
- Mansell, R (2017) Inequality and digitally mediated communication: divides, contradictions and consequences. *Javnost – The Public* 24(2), 146–161.
- Mihelj, S., Leguina, A., & Downey, J. (2019). Culture is digital: Cultural participation, diversity and the digital divide. *New Media & Society*, 21(7), 1465–1485. <https://doi.org/10.1177/1461444818822816>
- Pariser, E (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. London: Penguin Books
- Portes, A. (1998) Social capital: its origins and applications in modern sociology. In: Lesser, EL (Eds.) *Knowledge and Social Capital*. (pp. 43–67) Boston, MA: Butterworth-Heinemann.
- Roberts, E. (1998). Digital Divide. Získané z: <https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/digital-divide/start.html>
- Rogers, M., Lemmen, K., Kramer, R., Mann, J., Chopra, V. (2017) Internet-Delivered Health Interventions That Work: Systematic Review of Meta-Analyses and Evaluation of Website Availability. *Journal of Med Internet Res*, 19(3), 90.
- Van Deursen, A, Van Dijk, J. (2014) The digital divide shifts to differences in usage. *New Media & Society*, 16(3), 507–526.
- van Dijk, J. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics* 34(4–5), 221–235.
- Zákon č. 245/2008 Z. z. *Národná klasifikácia vzdelania v Slovenskej republike* (2008)
- Zákon č. 224/2019 Z. z. *Stupnice platových taríf* (2019)

Politická participácia Slovákov a Sloveniek v európskom kontexte

Michal Kentoš,
Jana Papcunová

„Nie je nám to jedno“

Streda 21. februára 2018 sa zapíše do dejín samostatného demokratického Slovenska.

V priebehu pár dní po vražde novinára a jeho snúbenice sa zaktivizovali viaceré skupiny, aby tak zorganizovali protestné zhromaždenia, protikorupčné pochody či koncerty pre Jána a Martinu. V piatok 9. marca 2018 sa na protestných pochodoch zúčastnilo najviac ľudí od Nežnej revolúcie.

V priebehu niekoľkých dní občiansky aktivisti vytvorili facebookový profil „Za slušné Slovensko“, s cieľom podporiť občanov Slovenska, aby sa aktívne zapájali do verejného života. S ambicióznym mottom „My sme tí, na ktorých sme čakali“ organizátori oslovovali občanov Slovenska, aby sa aktívne zapájali do verejného a politického života, kde politika je primárne službou a byť politikom znamená pomáhať ľuďom, aby mali lepší život (Manifest za slušné Slovensko, 2019).

Teoretické východiská

Ako uvádza Bútorová (2017), bez účasti občanov na spravovaní vecí verejných sa nedá hovoriť o plnohodnotnom fungovaní demokracie. To platí najmä pre postkomunistické spoločnosti so silným dedičstvom štátneho socializmu, ktorý umŕtvoval aktívne občianstvo vyznávajúce demokratické hodnoty. Práve angažovanie sa bežných občanov v politike je predmetom otázok o politickej participácii, ktoré projekt ESS monitoruje.

Politickú participáciu možno definovať ako dobrovoľné aktívne zapojenie bežných občanov, zamerané na ovplyvnenie politických výsledkov (Brady, 1999). Doposiaľ nepanuje zhoda ohľadom dimenzií politickej participácie (Ekman, Amna, 2012). Avšak pre potreby jej konceptualizácie a merania sa bežne využíva delenie na tradičnú (inštitucionálnu) a netradičnú (neinštitucionálnu) politickú participáciu. Inštitucionálna participácia sa viaže na tradičné formy angažovanosti – kontaktovanie politikov, práca pre politickú stranu, pomoc v kampani a pod. Netradičné formy politickej participácie predstavujú účasť na demonštráciách, podpísanie petície, bojkotovanie produktov a zdieľanie politických obsahov online. Kontinuálny pokles dôvery v politické inštitúcie sa premietol aj do meniacich sa foriem politickej participácie. Čoraz viac občanov sa preto politicky angažuje netradičnou formou (Allen, Birch, 2015). Základnou podmienkou politickej participácie

je však vlastná aktivita občanov, na rozdiel od politického konzumerizmu. Sledovanie politických relácií, či čítanie dennej tlače nie je prejavom politickej participácie, ale záujmu o politiku. Preto sú politická participácia a záujem o politiku skúmané ako odlišné konštrukty. Medzi základné sociodemografické prediktory politickej participácie možno zaradiť rod, vek, vzdelanie a príjem (Gallego, 2007).

S politickou participáciou úzko súvisí aj politická sebaúčinnosť (self efficacy). Politická sebaúčinnosť predstavuje špecifickú dimenziu všeobecnej sebaúčinnosti. Autor konceptu Albert Bandura ju definuje ako presvedčenie o vlastných schopnostiach správať sa určitým spôsobom a dosiahnuť v určitej oblasti vytýčené ciele (Bandura, 2006). V tejto súvislosti hovoríme o internej sebaúčinnosti (internal efficacy), či subjektívnej kompetencii, ktorú možno definovať ako dôveru jednotlivca v jeho vlastné schopnosti porozumieť a aktívne konať v politike. Naopak externá sebaúčinnosť (external efficacy), vyjadruje presvedčenie, že politický systém dokáže reagovať na podnety a pripomienky občanov.

Dôsledkom rozmachu digitálnych informačných a komunikačných technológií a ich rastúcej prítomnosti vo verejnej sfére sa popri tradičných formách politickej participácie objavili nové možnosti pre zapojenie občanov do politiky a verejných vecí. Tieto zmeny reflektoval projekt ESS a v roku 2018 bola do dotazníka pridaná položku

monitorujúca online politickú participáciu. V súvislosti s online politickou participáciou, alebo tiež e-expressívnou participáciou, hovoríme o vyhľadávaní informácií, podpisovaní online petícií, posielanie e-mailov vládnym orgánom. Zdá sa, že ďalšie aktivity, ako napríklad využívanie sociálnych médií na vyjadrovanie sympatií k politikom alebo politickým organizáciám „lajkovanie“, či zdieľanie politického názoru, predstavujú nový bezprostrednejší typ angažovanosti v politike.

Čoraz viac výskumov sa zameriava na tieto novšie formy neformálneho zapojenia sa ľudí s cieľom porozumieť tomu, v čom sa online politická participácia líši od tej tradičnej (Göbel, 2020, Kim et.al 2017, Schumann & Klein, 2015). Zároveň sa zisťuje, ktoré druhy online aj offline politickej participácie – ako je napríklad angažovanie sa v predvolebnej kampani, organizácia či účasť na protestoch a demonštráciách až po aktívnu účasť sa samotných voľbách, mobilizujú občanov podieľať sa na politickom rozhodovaní.

V prezentovanej kapitole sú analyzované aktuálne výsledky Európskej sociálnej sondy, kde sa primárne venujeme témam záujmu o politiku v národnom aj európskom kontexte, formám politickej participácie a politickej sebaúčinnosti. Zároveň bola pozornosť venovaná rodu a veku ako faktorom záujmu o politiku ako aj politickej participácie. Doba digitálnej technológie priniesla nové

spôsoby a možnosti zapojenia sa ľudí do verejného a politického života a v tomto kontexte sa často spomína aj pomerne nový pojem „slacktivist – slacktivismus“, ktorý sa v závere štúdie predstavíme viac. Záver kapitoly patrí online alebo tzv. e- politickej participácii.

METÓDA

Cieľom kapitoly bolo hľadať odpovede na nasledujúce otázky: Zmenil sa záujem o politiku v súvislosti s protestmi na Slovensku? Aké formy politickej participácie preferujú obyvatelia Slovenska v porovnaní s ostatnými Európanmi? Ako sa politicky angažujú ľudia podľa veku a rodu? Akú úlohu v rámci politickej participácie zohráva online participácia?

Záujem o politiku je v projekte ESS skúmaný prostredníctvom otázky: „Čo by ste povedali, ako veľmi sa zaujímame o politiku?“. Respondenti odpovedali na 4 bodovej škále od 1 – veľmi sa zaujímam po 4 – vôbec sa nezaujímam. Pre lepšiu interpretáciu výsledkov bola škála prekódovaná naopak. Autori tejto položky dotazníka uvádzajú, že priamym, overeným a tiež ekonomickým hodnotením politického záujmu je sebahodnotenie ľudí podľa ich politického záujmu. Rizikom môže byť ale fakt, že každý z nás si pod „politikou“ predstaví niečo úplne iné, napr. účasť na voľbách, demonštráciách, či sledovanie instagramových profilov politikov (Thomassen, 2019).

Pri politickej participácii rozlišujeme jej tradičnú a netradičnú formu. Jednotlivé položky politickej participácie boli spoľahlivo otestované v medzinárodnom kontexte (Goroshit, 2016).

Tradičnú (inštitucionálnu) formu politickej participácie predstavujú položky ESS dotazníka: „Sú rozličné spôsoby, ako sa pokúsiť zlepšiť veci na Slovensku alebo ako pomôcť zabrániť, aby sa veci zhoršili. Počas posledných 12 mesiacov urobili ste niečo z nasledovných vecí?“

...obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy?

...pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore?

...pracovali ste v inej organizácii alebo združení?

...nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane?

Netradičnú (neinštitucionálnu) formu skúmali položky: „Počas posledných 12 mesiacov urobili ste niečo z nasledovných vecí?“

...podpísali ste petíciu?

...zúčastnili sa ohlásenej verejnej demonštrácie?

...bojkotovali ste nejaký produkt?

...uverejnili ste alebo šírili hocičo o politike online, napríklad na blogoch, emailom alebo na sociálnych médiách ako Facebook alebo Twitter?

Respondenti v oboch prípadoch vyjadrili súhlas (1) alebo nesúhlas (2). Pre lepšiu interpretáciu výsledkov bola škála prekódovaná na súhlas (1) a nesúhlas (0).

Internej politickej sebaúčinnosti sa venovali položky „Nakoľko ste presvedčený/á o svojej schopnosti pôsobiť v politike?“ Čo si myslíte, nakoľko schopný/á ste zastávať aktívnu rolu v skupine zaoberajúcej sa politickými záležitosťami? Respondenti odpovedali na 5 bodovej škále od 1 – vôbec nie schopný po 5 – úplne schopný.

Externú politickú participáciu zisťovali položky: „Čo by ste povedali, nakoľko politický systém vo vašej krajine umožňuje ľuďom ako ste vy vyjadrovať sa k tomu, čo vláda robí? A čo by ste povedali, nakoľko politický systém vo vašej krajine dovoľuje ľuďom ako ste vy mať vplyv na politiku? Respondenti odpovedali na 5 bodovej škále od 1 – vôbec nie po 5 – vo veľkej miere. Pre lepšiu interpretáciu výsledkov boli položky prekódované naopak.

VÝSLEDKY

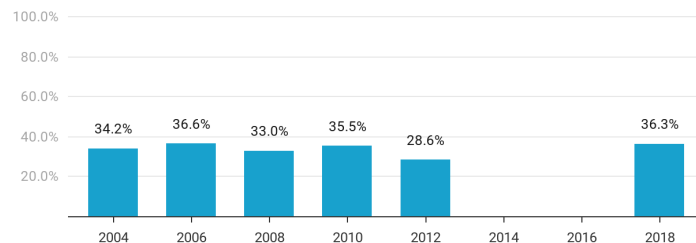

Obrázok 1. Záujem o politiku v európskom kontexte

Záujem o politiku

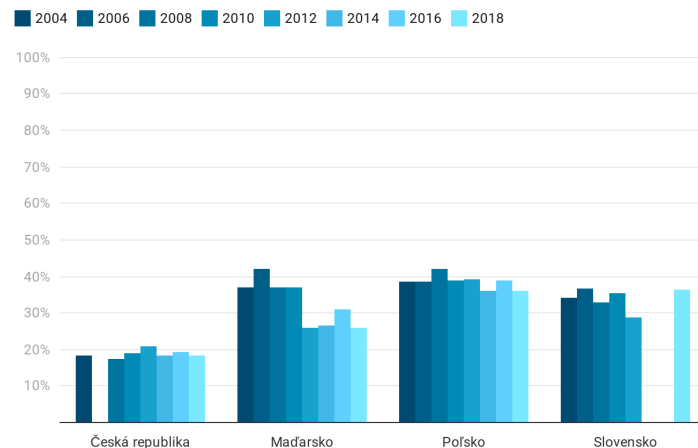
Medzinárodné porovnanie záujmu o politiku prinieslo pomerne veľký rozptyl priemerných hodnôt v jednotlivých krajinách. Najmenší záujem o politiku sme zaznamenali v Českej republike, kde prejavilo záujem o politiku len 18,4 % respondentov a naopak najväčší záujem o politiku prejavili respondenti zo Švédska (69,8 %), Nemecka (62,4 %) a Holandska (60,3 %).

Tieto údaje sú v zhode aj so zisteniami štúdie Eurobarometer (2016) kde 17 % Európanov má „silný“ záujem o politiku, zatiaľ čo 46 % má „mierny“ záujem, 19 % má „nízky“ záujem a 18 % „nemá vôbec záujem“ o politiku. Poukazuje tiež na to, že Európania skôr diskutujú o lokálnych a národných politických záležitostiach, než o tých celoeurópskych.

Graf 1. Percentuálne zastúpenie respondentov zaujímajúcich sa o politiku ESS 2004 – 2018

Porovnanie záujmu o politiku na Slovensku v čase ukazuje, aj napriek chýbajúcim údajom z rokov 2014 – 2016, na relatívnu stabilitu hodnotení slovenských respondentov. Mierne zvýšené percentá mohli viac reflektovať volebné roky, s výnimkou roka 2012. Rovnako je nutné brať do úvahy aj významné politické udalosti, ktoré sa v týchto rokoch konali. Na začiatku roka 2005 sa konala najvýznamnejšia vnútropolitická udalosť roka, návšteva prezidenta USA Georga Busha a Ruska Vladimíra Putina. V polovici júna 2006 sa na Slovensku konali predčasné politické voľby. V rokoch 2018 – 2019 to zase boli politické protesty po vražde novinára a jeho snúbenice. Obdobnú stabilitu záujmu o politiku vykazovali aj respondenti z ďalších krajín V4. Výnimkou v tomto kontexte bol menší záujem maďarských respondentov o politiku po roku 2008. Celkovo najmenší záujem o politiku vykazovali respondenti v Českej republike, kde sa o politiku dlhodobo zaujíma menej ako 20 % obyvateľov. V Poľsku, naopak, politika zaujíma takmer 40 % populácie.

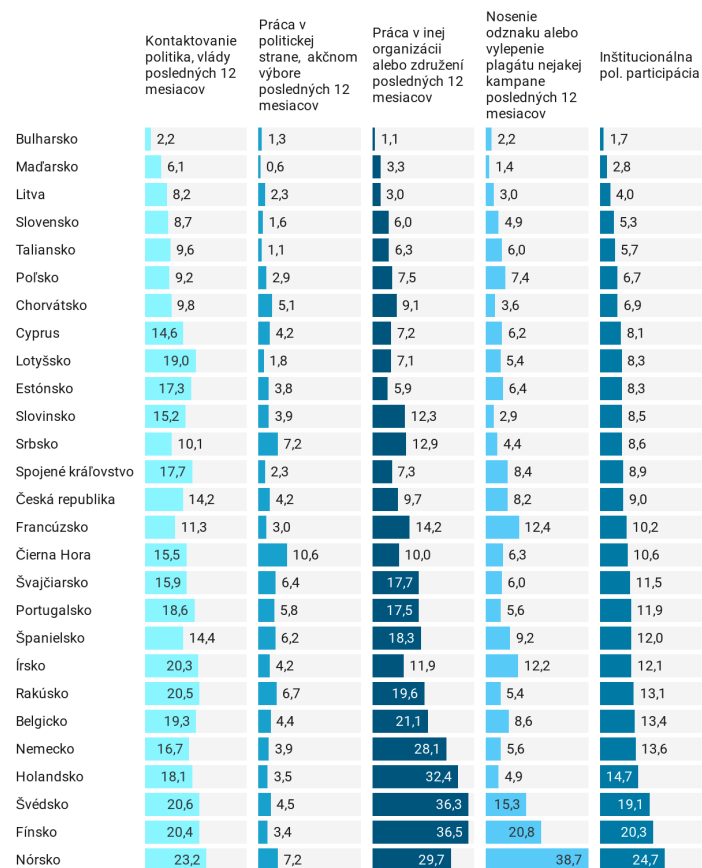
Graf 2. Percentuálne zastúpenie respondentov zaujímajúcich sa o politiku v krajinách V4 ESS 2004 – 2018

Politická participácia

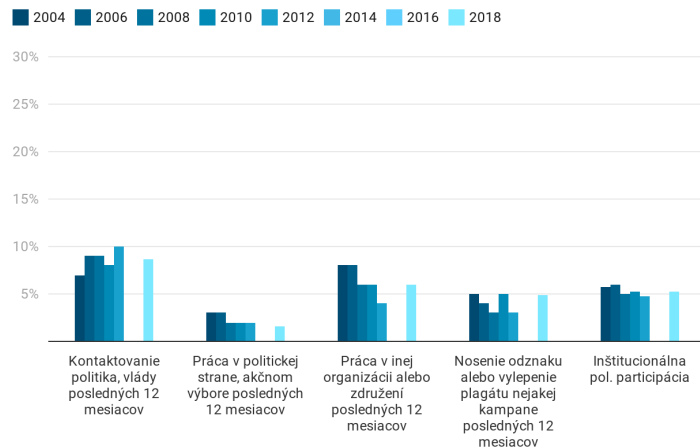
Ako naznačujú výsledky, o inštitucionálnu politickú participáciu je v európskom kontexte malý záujem. Ovplyvňovať politické rozhodovanie uvedeným spôsobom využilo v priemere len 10 % respondentov. Jednotlivé formy politickej participácie mali rozličnú podporu. Najviac využívanou bolo kontaktovanie politikov (15 %) a práca v politickom združení (15 %), naopak najmenej preferované boli nosenie odznakov alebo vylepovanie plagátov (8 %) a angažovanosť v politickej strane (4 %).

Celkovo najväčší záujem prejavili respondenti z Nórska, Fínska a Švédska, kde sa do politického diania zapojilo približne 20 % opýtaných. Na druhej strane spektra boli obyvatelia Bulharska, Maďarska a Litvy, kde inštitucionálne participovali necelé 4 % respondentov.

Do tejto skupiny možno zaradiť aj Slovákov, z ktorých sa politicky angažovalo približne 5 %. Prehľad jednotlivých úrovní politickej participácie potvrdzuje stabilne nízku inštitucionálnu angažovanosť Slovákov v čase. Pozitívnu výnimkou v tomto kontexte je kontaktovanie politikov verejnou.

Graf 3. Percentuálne zastúpenie prejavov tradičnej politickej participácie v európskych krajinách

Graf 4. Vývoj inštitucionálnej politickej participácie na Slovensku v období 2004 – 2018

V porovnaní s inštitucionálnou, bola netradičná tzv. neinštitucionálna politická participácia preferovaná vo väčšom rozsahu (16 %). Aj v tomto prípade platí, že najviac sa politicky angažovali obyvatelia severnej a západnej Európy a najmenej obyvatelia strednej a východnej Európy.

Celkovo sa Európania najviac politicky angažovali formou petícií (24 %), bojkotu produktov (17 %), šírenia politických obsahov online (15 %). Najmenej preferovanou

formou netradičnej politickej participácie bola účasť na demonštráciách (8 %). Slovenským dátam dominovalo najmä podpisovanie petícií (30,3 %). Vo zvyšných oblastiach sa Slováci angažovali v menšej miere v porovnaní s európskym priemerom.

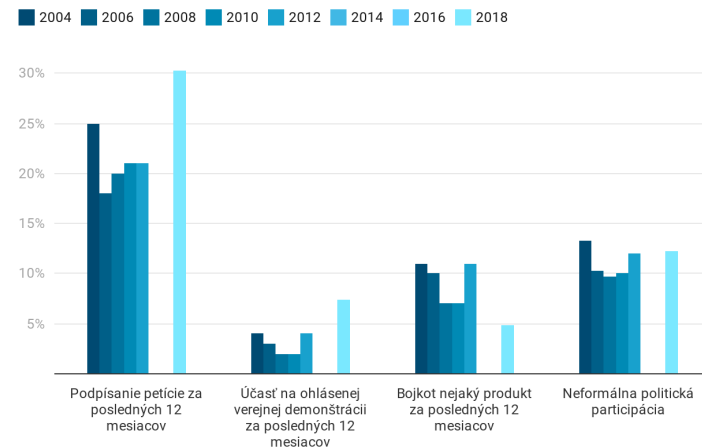
Ak by sme sa pozreli na krajiny V4, tak v Českej republike, podobne ako aj na Slovensku majú formy netradičnej politickej participácie mierne vyššie percentuálne zastúpenie v porovnaní s Poľskom a Maďarskom, ktoré je na chvoste v európskom rebríčku. Zaujímavé je aj zistenie, že zatiaľ čo bojkotovanie produktu, či šírenie politických obsahov online je pre Slovákov pod úrovňou 10 %, obyvatelia Českej republiky tieto formy netradičného zapojenia sa do vecí verejných využívajú pomerne častejšie (14,6 a 16 %).

Zo získaných dát ESS ohľadne tradičnej a netradičnej politickej participácie u Slovákov a Sloveniek sa celkovo viac uplatňujú jej netradičné – neinštitucionálne formy (12,3 %) v porovnaní s jej tradičnými formami (5,3 %).

Aj komparácia slovenských dát od roku 2004 po súčasnosť potvrdila rastúci záujem Slovákov o podpisovanie petícií ako aj aktuálne zvýšenú participáciu na verejných demonštráciách v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Kým v predchádzajúcom období sa demonštrácií zúčastnilo približne 3 % populácie, v aktuálnom kole evidujeme viac ako 7 % respondentov.

	Podpísanie petície za posledných 12 mesiacov	Účasť na ohlásenej verejnej demonštrácii za posledných 12 mesiacov	Bojkot nejaký produkt za posledných 12 mesiacov	Šírenie politických online obsahov za posledných 12 mesiacov	Neformálna politická participácia
Maďarsko	4,2	2,8	3,7	4,9	3,9
Bulharsko	5,8	4,1	3,3	4,7	4,5
Cyprus	8,4	6,5	9,9	7,5	8,1
Poľsko	14,5	6,5	5,9	7,1	8,5
Litva	12,9	4,2	4,5	12,4	8,5
Lotyšsko	11,1	3,7	7,8	11,4	8,5
Estónsko	12,7	2,5	9,3	12,6	9,3
Slovinsko	13	5,3	10,4	10,9	9,9
Taliano	13,9	8,1	7	14,4	10,8
Čierna Hora	19,4	7,8	8,1	8,3	10,9
Slovensko	30,3	7,4	4,8	6,8	12,3
Srbsko	19,6	6,4	12,2	13,3	12,9
Portugalsko	22,7	8,1	9,4	18,9	14,8
Holandsko	26,4	3,3	13,7	15,8	14,8
Česká republika	20,7	9,9	14,6	16	15,3
Chorvátsko	35,1	8	13,1	10,9	16,8
Belgicko	25,5	7,1	15,9	18,9	16,8
Írsko	28,5	10,9	16,2	18,1	18,4
Španielsko	21,8	20,4	14,2	20,1	19,1
Rakúsko	33,3	8,6	24,9	17,7	21,1
Švajčiarsko	34,8	5	31,6	15,2	21,6
Spojené kráľovstvo	42,1	5,3	24,3	24,2	24
Nemecko	35,8	8,8	36,5	18,6	24,9
Francúzsko	32,4	14,2	32,9	22,8	25,6
Fínsko	40,7	4,1	39	19,5	25,8
Nórsko	39	13	29,5	29,2	27,7
Švédsko	41,1	11,4	49,8	33,3	33,9

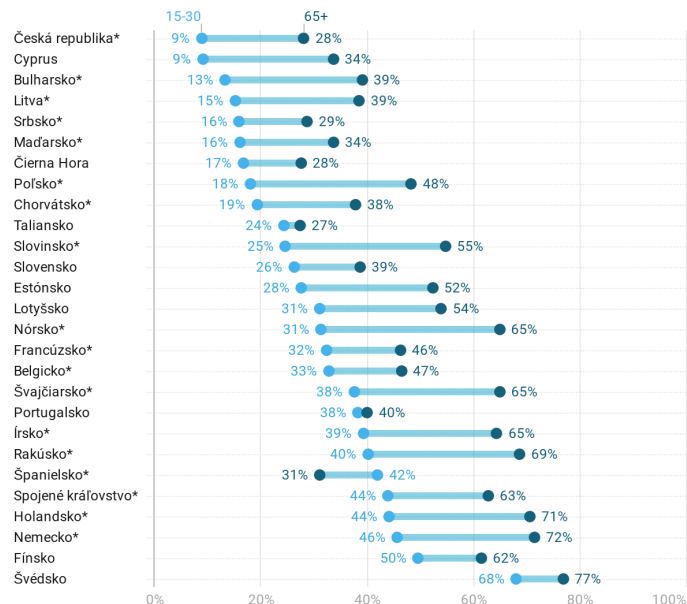
Graf 5. Percentuálne zastúpenie prejavov netradičnej politickej participácie v európskych krajinách

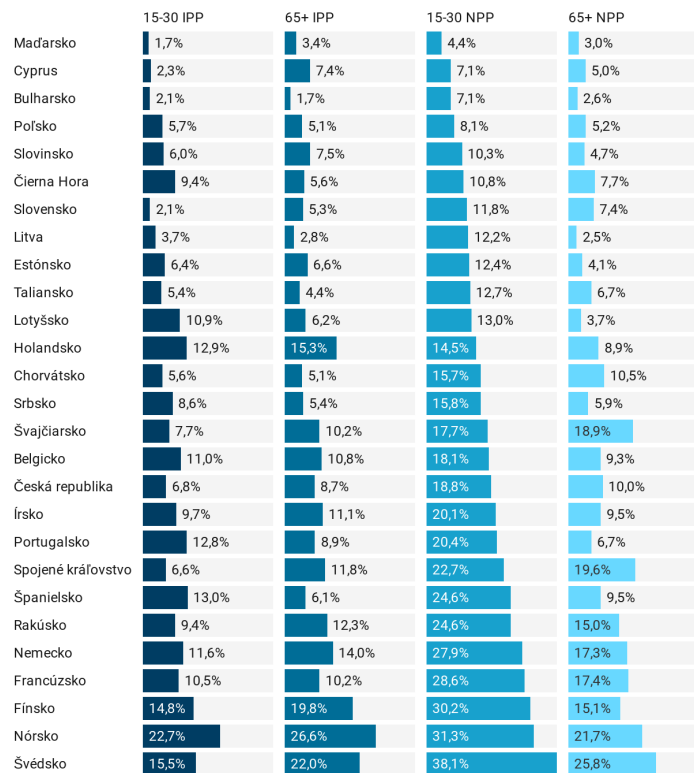
Graf 6. Vývoj neinštitucionálnej politickej participácie na Slovensku v období 2004 – 2018

Politická participácia a vek

Komparácia dvoch skupín 15 až 30 ročných a 65+ ročných potvrdila trend väčšieho záujmu o politické dianie v skupine starších respondentov naprieč Európou. Výnimkou z tohto trendu boli len španielski respondenti. Je však potrebné poznamenať, že v tretine krajín, vrátane Slovenska, uvedené rozdiely neboli štatisticky významné (bez hviezdy). V oblasti politickej participácie sme zaznamenali odlišnú distribúciu odpovedí. Inštitucionálnu politickú participáciu preferovali jednotlivé vekové skupiny rovnako. Významné rozdiely sme zaznamenali iba v Nemecku, Spojenom kráľovstve a vo Švédsku, kde sa viac angažovali seniori. Naopak v Španielsku sa viac politicky zapájali mladí ľudia. V oblasti neformálnej politickej angažovanosti dominovali takmer vo všetkých krajinách, okrem Švajčiarska, mladí ľudia. Aj v tomto prípade platí, že v niektorých krajinách (CY, EE, HR, HU, CH, MNE, SLO, SK) neboli medzi oboma skupinami zistené štatisticky významné rozdiely.

Graf 7. Percentuálne zastúpenie záujmu o politiku podľa veku respondentov

Graf 8. Percentuálne zastúpenie inštitucionálnej a neinštitucionálnej politickej participácie podľa veku respondentov

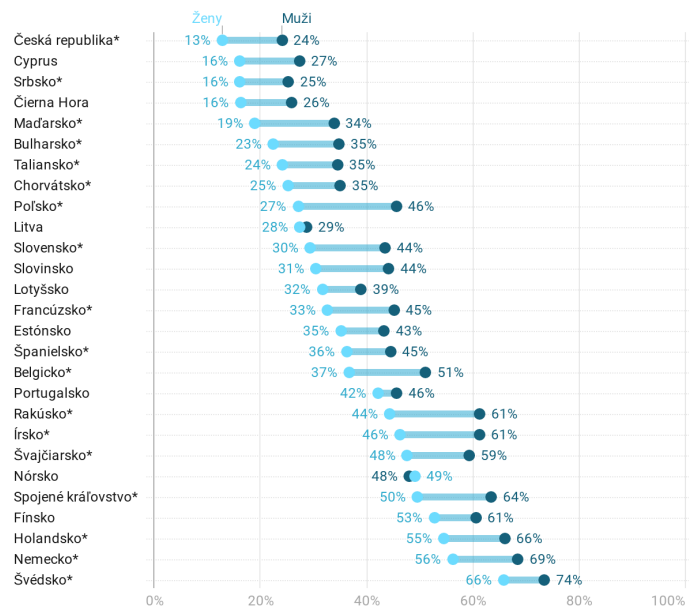
Muži a ženy v kontexte zapájania sa do politiky

V takmer všetkých zúčastnených krajinách, s výnimkou Nórska, sme zaznamenali menší záujem žien o politiku v porovnaní s mužmi. Uvedené rozdiely však neboli vo všetkých krajinách významné. Ako však uvádzajú Coffé a Bolzendahl, (2010), ukazuje sa, že ženy neparticipujú politicky výrazne menej, ale odlišne. Z porovnania mužov a žien v jednotlivých doménach politickej participácie vyplýva, že muži sa do politického života inštitucionálne zapájajú viac v jednej tretine krajín (označené *). V ostatných krajinách sme rozdiely v zapojení mužov a žien do politiky nezaznamenali. V oblasti netradičnej politickej participácie muži dominovali v menej ako pätine krajín (označené +), pričom v niektorých doménach boli aktívnejšie ženy – podpisovanie petícií a bojkotovanie produktov.

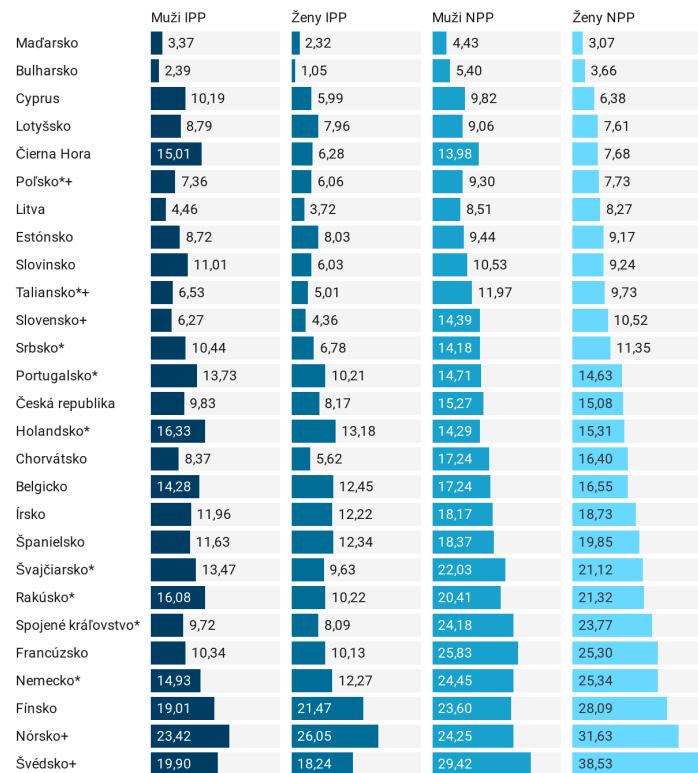
V takmer všetkých zúčastnených krajinách, s výnimkou Nórska, sme zaznamenali menší záujem žien o politiku v porovnaní s mužmi. Uvedené rozdiely však neboli vo všetkých krajinách významné. Ako však uvádzajú Coffé a Bolzendahl, (2010), ukazuje sa, že ženy neparticipujú politicky výrazne menej, ale odlišne. Z porovnania mužov a žien v jednotlivých doménach politickej participácie vyplýva, že muži sa do politického života inštitucionálne zapájajú viac v jednej tretine krajín (označené *). V ostatných krajinách sme rozdiely v zapojení mužov a žien do politiky nezaznamenali. V oblasti netradičnej politickej

participácie muži dominovali v menej ako päťtine krajín (označené +), pričom v niektorých doménach boli aktívnejšie ženy – podpisovanie petícií a bojkotovanie produktov.

V slovenských podmienkach sme v oblasti tradičnej politickej participácie rozdiely v hodnoteniach mužov a žien nezaznamenali. Naopak v prípade netradičnej politickej participácie boli aktívnejší muži.

Graf 9. Percentuálne zastúpenie záujmu o politiku mužov a žien

Graf 10. Percentuálne zastúpenie inštitucionálnej a neinštitucionálnej politickej participácie podľa rodu respondentov

Politická sebaúčinnosť

Priemerné hodnotenia internej politickej sebaúčinnosti sa vo všetkých krajinách pohybovali pod teoretickým stredom škály (3), dosahovali teda negatívne hodnoty. Najviac negatívne sebahodnotenia sme zaznamenali v strednej a východnej Európe a skôr neutrálnejšie hodnotenia vykazovali respondenti v západnej a severnej Európe. Slovenskí respondenti v tomto kontexte hodnotili vlastné schopnosti pôsobiť v politike extrémne nízko.

Graf 11. Priemerné hodnotenia internej politickej sebaúčinnosti

Graf 12. Priemerné hodnotenia externej politickej sebaúčinnosti

Distribúcia hodnotení externej politickej sebaúčinnosti kopírovala predchádzajúce položky. Aj v tomto prípade boli priemerné hodnotenia vo všetkých krajinách negatívne až neutrálne. Neutrálne hodnotenia sa skôr týkali západnej a severnej Európy a negatívne hodnotenia sa vzťahovali k štátom východnej a strednej Európy. Aj hodnotenia slovenských respondentov dosahovali negatívnu valenciu. Celkovo sme teda v strednej a východnej Európe zaznamenali politický pesimizmus týkajúci sa jednak vlastnej sebaúčinnosti ako aj možností ovplyvňovať politiku.

Vzájomné vzťahy politickej sebaúčinnosti, záujmu o politiku a politickej participácie dokumentujú nasledujúce tabuľky. V Tabuľke 1 uvádzame korelačné koeficienty jednotlivých premenných na európskej úrovni. Z uvedených údajov vyplývajú pozitívne vzťahy medzi vlastnou sebaúčinnosťou, politickou participáciou a záujmom o politiku. Vzťahy medzi hodnotením politického systému v krajine a ostatnými premennými boli tiež štatisticky významné, avšak v menšej intenzite.

	Externá SE	Inst_PP	NonInst_PP	InterestPP
Interná SE	,393**	,354**	,380**	,435**
Externá SE		,188**	,164**	,284**

Tabuľka 1. Korelácie hodnotení politickej sebaúčinnosti, politickej participácie a záujmu o politiku v EÚ

Obdobné výsledky sme zaznamenali aj u slovenských respondentov, pričom všetky sledované vzťahy boli štatisticky signifikantné. Presvedčenie o vlastnej politickej účinnosti Slovákov sa najviac spája s politickým systémom, v menšej miere záujmom o politiku a napokon s politickou participáciou. Hodnotenia politického systému kopirovali uvedené vzťahy menej intenzívne.

	Externá SE	Inst_PP	NonInst_PP	InterestPP
Interná SE	,410**	,260**	,245**	,314**
Externá SE		,107*	,118*	,146**

Tabuľka 2. Korelácie hodnotení politickej sebaúčinnosti, politickej participácie a záujmu o politiku na Slovensku

Online politická participácia vs „slacktivizmus“?

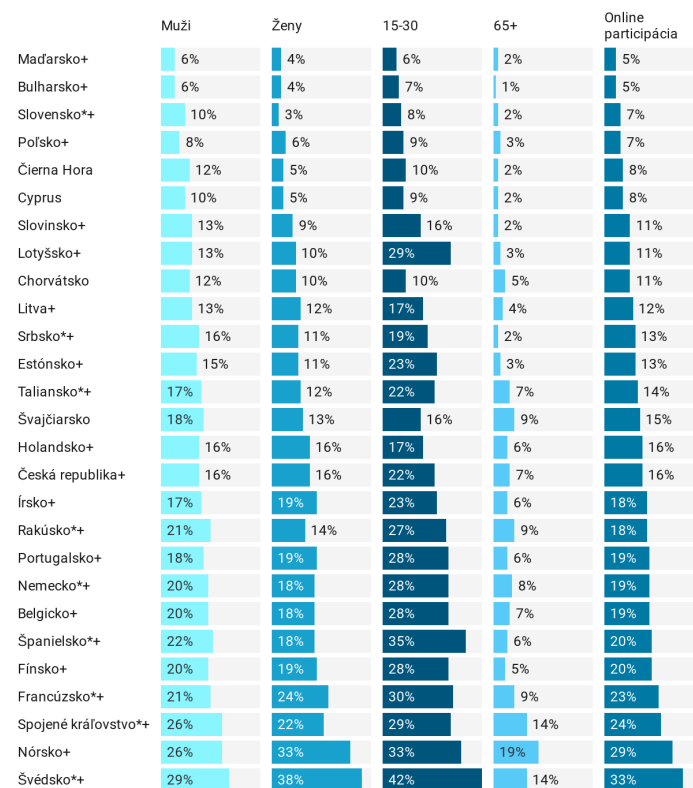
Vzťahy sledovaných premenných v slovenských podmienkach reprezentuje tabuľka č.3. Online politická participácia súvisí najmä s ďalšími prejavmi politickej participácie ako podpisovanie petícií, bojkot nejakého produktu, ale aj nosenie odznaku, či vylepovanie plagátov. Online politická participácia sa tiež spája so záujmom o politiku ako aj

	Online PP
Záujem o politiku	,183**
Kontaktovanie politika, vlády posledných 12 mesiacov	,092
Práca v politickej strane, akčnom výbore posledných 12 mesiacov	,159**
Práca v inej organizácii alebo združení posledných 12 mesiacov	,163**
Nosenie odznaku alebo vylepenie plagátu nejakej kampane posledných 12 mesiacov	,203**
Podpísanie petície za posledných 12 mesiacov	,246**
Účast na ohlásenej verejnej demonštrácii za posledných 12 mesiacov	,124**
Bojkot nejakého produktu za posledných 12 mesiacov	,196**
Interná sebaúčinnosť	,235**
Externá sebaúčinnosť	,042
Volebná účasť	,090

Tabuľka 3. Korelácie hodnotení online politickej participácie, sebaúčinnosti, politickej participácie a záujmu o politiku na Slovensku

s dôverou vo vlastné schopnosti pôsobiť v politike. V menšej miere súvisí s ďalšími prejavmi politickej participácie – s prácou v politickej strane, resp. v inej organizácii alebo s účasťou na verejných demonštráciách. So zdieľaním online politických obsahov naopak nesúviselo kontaktovanie politikov, účasť vo voľbách a hodnotenie politického systému.

Online politická participácia má však svoje špecifiká. Tie súvisia s prístupom domácností k internetu na jednej strane ako aj digitálnou gramotnosťou jedincov na strane druhej. Slovensko patrí z hľadiska prístupu domácností k internetu medzi krajiny s nižšou penetráciou (81 %) v porovnaní s EÚ-27 (90 %). Druhým dôvodom je digitálny predel tzv. digital divide, ktorý referuje o nižšej úrovni digitálnej gramotnosti staršej generácie. Je preto celkom prirodzené, že konzumenti online obsahov automaticky viac inklinujú k online participácii (Rojas, Puig-i-Abri, 2009). Aj z výsledkov medzinárodnej komparácie (graf 13) vyplýva, že vo väčšine krajín dominujú v online participácii mladí ľudia v porovnaní so staršou generáciou (označené +). Zároveň sme porovnávali online participáciu mužov a žien. Významné rozdiely sme zaznamenali v tretine krajín (označené hviezdou), kde boli viac online aktívni muži s výnimkou Francúzska a Švédska, kde to bolo naopak.

Graf 13. Percentuálne zastúpenie online politickej participácie podľa rodu a veku respondentov

DISKUSIA A ZÁVER

Z prezentovaných analýz politickej participácie na Slovensku v zrkadle výsledkov 9. kola Európskej sociálnej sondy vyplýva viacero zistení. Jedným z nich je, že aj napriek masívnym protestom, veľkému mediálnemu záujmu a následným politickým zmenám po februári 2018, slovenskí respondenti vykazovali rovnaký záujem o politiku ako v predchádzajúcom období. A hoci ako uvádzajú Mesežnikov, et.al. (2020), že záujem o politiku, výrazné protikorupčné nálady občanov a tlak značnej časti verejnosti na zmeny v prístupe k výkonu moci a v celkovom vývoji krajiny mali významný vplyv na predvolebnú kampaň a následne aj jej výsledky, vo výsledkoch projektu ESS v rámci záujmu o politiku sa to neprejavilo.

V slovenských podmienkach to znamená, že sa o politiku zaujímal tretina populácie staršej ako 15 rokov. Obdobný trend bol zaznamenaný aj v štátoch V4, s výnimkou Maďarska, kde došlo k výraznému poklesu záujmu o politiku po roku 2010 s naďalej ustálenou úrovňou. Krajiny V4 sa viac ako priebehom líšili úrovňou záujmu o politiku. Zaujímavou je v tomto kontexte nízka úroveň záujmu o politiku respondentov z Českej republiky (18 %), ktorá bola najnižšia spomedzi všetkých zúčastnených krajín. Aj napriek faktu, že v projekte ESS absentujú údaje z rokov 2014 – 2016 zo Slovenska, výsledky z iných krajín indikujú dlhodobú stabilitu záujmu o veci verejné. Ako uvádza

Bútorová (2017), bez účasti občanov na spravovaní vecí verejných sa nedá hovoriť o plnohodnotnom fungovaní demokracie. To platí tobôž pre postkomunistické spoločnosti so silným dedičstvom štátneho socializmu, ktorý umŕtvoval aktívne občianstvo vyznávajúce demokratické hodnoty.

Odlišnou oblasťou je politická participácia občanov. Angažovanie sa občanovv politickom živote má čoraz menej inštitucionalizovanú podobu (Allen, Birch, 2015). Kým v Európe sa inštitucionálne angažuje každý desiaty občan, na Slovensku je to v súčasnosti každý dvadsiaty. Tieto výsledky sú v súlade so štúdiou Bútorovej (2017), ktorá analyzovala vývoj foriem minulej občianskej participácie a možnej participácie v budúcnosti v období 1994 – 2016. Vo všeobecnosti hovorí o poklese občianskej participácie občanov od roku 2008, najmä ich účasti na voľbách rozličného druhu, na petičných akciách, charitatívnych zbierkach i na riešení problémov v obci. Spomedzi rôznych uvedených foriem sa občianska a politická participácia mierne rozšírila iba v dvoch prípadoch: pri oslovovaní verejných činiteľov so žiadosťou riešiť konkrétny problém a pri účasti na internetových diskusiách o verejnom daní.

Väčší vplyv na rozhodnutia v európskom ako aj v slovenskom politickom priestore mali netradičné formy angažovania sa. Odrazom turbulentného obdobia na Slovensku bola viac ako dvojnásobná účasť občanov na

demonštráciách v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, pričom bojkot produktov je v našich podmienkach naďalej marginálnym prejavom politickej participácie. Aj Mesežnikov, et.al (2020) poukázali na zvýšenú politickú participáciu Slovákov a Sloveniek, keďže volebná účasť vo voľbách na jar 2020 bola najvyššia za posledných 18 rokov. Najviac preferovaným európskym politickým nástrojom boli petície, pomocou ktorých sa nadpriemerne angažovali aj Slováci. Práve nadpriemerné zapájanie sa do podpisovania petícií a vyššia účasť na verejných demonštráciách Slovákov sa premietli do vysokej miery neformálnej politickej participácie spomedzi krajín strednej a východnej Európy. Tieto zistenia sú zaujímavé vzhľadom na možnosť podpisovať petície online. Výhody online petícií sú rýchlosť, jednoduchosť, či finančná nenáročnosť. Ich nesporne najväčšou výhodou je ale ich jednoduchá propagácia na sociálnych sieťach, kde sa dajú informovať masy ľudí s vynaložením minimálnej námahy. Ľudia ich tak môžu zdieľať, komentovať, prípadne zorganizovať štrajk, či demonštráciu. Online petície môže byť na druhej strane aj prejavom „slacktivismu“, kedy navonok môžu vzbudzovať falošnú predstavu zapájania sa do vecí verejných, no s minimálnym dopadom na politické rozhodnutia.

Podobne, analýza regionálnych dát politickej participácie priniesla zaujímavé zistenia najmä vo vzťahu k záujmu o politiku. Aj napriek tomu, že v Českej republike sa o poli-

tiku zaujíma len každý piaty respondent, tradične sa v nej angažuje 9 % a netradične 15 % respondentov, čo zodpovedá európskemu priemeru. Na Slovensku sa naopak o politiku zaujíma viac ako tretina opýtaných, avšak politicky sa zapája iba 5 % (inštitucionálne) resp. 12 % (netradične) respondentov. V Poľsku, podobne ako na Slovensku, dosahoval záujem o politiku identickú úroveň, ale miera angažovania sa bola na úrovni 7 % a 9 %. Situáciu v Maďarsku charakterizuje najnižšia miera politickej participácie občanov v Európe (2,8 % a 3,9 %) s tým, že o politiku sa zaujímala len štvrtina populácie.

Porovnanie hodnotení mužov a žien potvrdilo očakávaný väčší záujem o politiku zo strany mužov. Analýzy inštitucionálnej a netradičnej politickej participácie odhalili odlišnú politickú participáciu žien. Ženy preferovali viac netradičnú politickú participáciu ako podpisovanie petícií, či bojkotovanie produktov, muži sa zapájali viac tradične, pričom v mnohých krajinách neboli rozdiely významné. Aj napriek tomu, že rozdiely medzi mužmi a ženami v miere politickej angažovanosti sú všeobecne známe, naďalej pretrvávajú (Burns, 2007). Netýka sa to len určitej skupiny krajín, ale naopak, ide o celosvetový fenomén, vrátane rozvinutých demokracií (Wolak, 2020). Menšia angažovanosť žien v politike je skôr dôsledkom bariér, od rannej socializácie, cez nižší socioekonomický status až po vonkajšie faktory ako je prístup k zdrojom, stereotypizácia a pod.

K obdobným záverom na Slovensku dospeli aj Bútorová, Gyarfášová a Veliš (2018), ktorí konštatujú zaostávanie Slovenska v deskriptívnej politickej participácii žien v porovnaní s EU 28.

Komparácie skupín respondentov podľa veku potvrdili, že takmer vo všetkých krajinách sa o politiku výraznejšie zaujímali seniori v porovnaní s mladými ľuďmi. Naopak do politického diania sa najmä neformálne zapájali viac mladí ľudia. V miere inštitucionálnej politickej participácie sme výraznejšie rozdiely medzi mladými ľuďmi a seniormi nezaznamenali a všetci sa angažovali veľmi málo. Ako uvádza Sloam (2016), v posledných desaťročiach klesá celková politická angažovanosť občanov klasickou formou, teda prácou v politických stranách a účasťou vo voľbách. Osobitne to platí pre mladých ľudí, ktorí sa angažujú nie programovo, ale skôr pri riešení konkrétnych problémov ich každodenného života, častokrát protestným spôsobom. Boli to práve mladí ľudia, ktorí na Slovensku iniciovali protesty na námestiach s cieľom prispieť k zmene spoločenskej klímy. Dnešná generácia mladých ľudí nie je menej politicky aktívna, skôr sa angažuje odlišným spôsobom. Jednou z najvýraznejších oblastí, kde sa prejavuje, je online participácia. Aj údaje ESS z 9. kola potvrdili tento trend.

Oblasť participácie mladých v zmysle zlepšenia prístupu mladých ľudí k rozhodovacím procesom patrí medzi hlavné oblasti Stratégie SR pre mládež na roky

2014 – 2020. Nezahŕňa len právo voliť a byť volený, ale aj ďalšie formy aktivizácie v rôznych oblastiach života. Základom participácie je aj právo mladých ľudí byť vy počutými a spolurozhodovať o veciach, ktoré sa ich týkajú. Na to, aby to mohlo fungovať, je však nevyhnutné, aby mladí ľudia boli k participácii systematicky vedení a mali nielen odvahu, ale aj kompetencie, ktoré získavajú systematickou edukáciou (Správa o mládeži, 2018, Ministerstvo školstva SR).

Eurostat (2020) v dokumente „Being young in Europe today – digital world“ medzi najčastejšie aktivity mladých vo veku 16 – 29 rokov online sú priame kontaktovanie verejných orgánov, či získavanie informácií o verejných orgánoch na internete. Iba 15 % mladých zdieľalo svoj názor o spoločenských a politických záležitostiach online.

Online participácia mladých je navyše umocnená digitálnym predelom medzi mladšou a staršou generáciou ako aj podpriemernou penetráciou internetu na Slovensku. Keďže bola online participácia zaradená do dotazníka ESS len v 8. kole, zatiaľ absentujú údaje o jej vývoji. Súvislosti politickej online aktivity naznačujú prepojenosť na ďalšie politické prejavy ako podpisovanie petícií, nosenie odznakov ale aj vlastnú politickú sebaúčinnosť. Štetka a Mazák (2014) skúmali vzťah medzi online a offline formami politickej participácie v kontexte českých parlamentných volieb v roku 2013. Výsledky ich výskumu poukazujú na

významný pozitívny vzťah medzi mierou zapojenia sa respondentov do kampane na Facebooku a ich záujmom o politiku, vyhľadávaním informácií o politike, ako aj tradičnými (hlavne offline) aktivitami v oblasti účasti na voľbách. Boulianne (2020) vo svojej meta-analytickej štúdii taktiež hovorí o jednoznačne pozitívnom vzťahu medzi využívaním digitálnych médií a participáciou na spoločenskom a politickom živote. Poukazuje na tento vzrastajúci trend, za ktorým stojí dramaticky sa rozvíjajúci svet online v podobe interaktívnejších webových stránok, možností online petícií, podporujúcich často následné offline demonštrácie či bojkoty. Online a offline aktivizmus sú čoraz viac neoddeliteľné a dopĺňajúce sociálno-psychologické nástroje na politizáciu, debatu, mobilizáciu ale aj konflikty (Greijdanus, 2020).

Niektoré štúdie (Morozov, 2009) ale poukazujú na riziká, ktoré prináša online politická participácia a aktivizmus. V tomto kontexte sa čoraz častejšie skloňuje termín slacktivismus (slack-lenivý, activism-aktivista) t.j. aktivita vykonávaná prostredníctvom internetu na podporu politickej alebo sociálnej zmeny, ktorá si ale vyžaduje minimum času alebo účasti, napr. podpísanie petície online alebo lajkovanie. Ukázalo sa, že „slacktivist“ považujú tento minimálny krok za významný príspevok k zmene a zvyšuje to tiež ich pocit príslušnosti k skupine. Aj prezentované slovenské výsledky čiastočne potvrdzujú uvedený trend.

Z výsledkov vyplýva, že online participácia viac koreluje s pasívnymi formami politickej participácie (podpísanie petície, nosenie odznaku, bojkot produktov) v porovnaní s jej aktívnymi alternatívami (účasť na demonštrácii, práca v politickej organizácii a účasť vo voľbách). Otázkou ostáva, či e-participácia inšpiruje pôvodne nezainteresovaných občanov k aktívnejšej tradičnej politickej participácii alebo naopak kompletne saturuje potrebu angažovanosti v politickom a spoločenskom dianí v tom zmysle, že sa bežný človek uspokojí s lajkovaním a zdieľaním namiesto aktívnej účasti na voľbách.

Zaujímavé je tiež hodnotenie vlastnej schopnosti pôsobiť a byť úspešný v politike. Slovenskí respondenti boli o svojich politických kompetenciách presvedčení najmenej. Na druhej strane aj najlepšie hodnotenia spomedzi ostatných krajín dosahovali iba neutrálne hodnoty. Obdobné hodnotenia sme zaznamenali aj vo vzťahu k politickému systému. Inými slovami, bežní občania sa cítia byť vzdialení politickým elitám a rovnako tak nedôverujú politickému systému.

Pri hľadaní odpovedí, kde sa nachádza Slovensko na európskej mape politickej participácie, možno konštatovať, že nedávne politické turbulencie prebudili politickú aktivitu občanov, najmä jej neformálne prejavy. V čoraz väčšej miere sa uplatňujú politické požiadavky vo forme petícií ako aj rastúci trend online politických prejavov.

SUMMARY

Aim: This chapter contains summaries of several findings from the European Social Survey (Round 9) with the focus on the topics of political interest, various forms of political participation and political efficacy in the European and national context.

Results: The results show that despite mass demonstrations to commemorate the murdered journalist and his fiancée in February 2018 which resulted in major political changes, Slovak respondents showed the same interest in politics as in the previous period. A similar trend was observed in the V4 countries, except for Hungary, where there has been a significant decline, with only a quarter of the population interested in politics.

Respondents from the Czech Republic also showed the low level of political interest (18 %), which was the lowest among all participating countries. Even though the ESS lacks some data (2014 – 2016) from Slovakia, results from other countries indicate long-term stability of political interest in Europe.

Citizens' participation in political life is becoming less and less institutionalized. While in Europe every tenth citizen is involved in the traditional form of political participation, in Slovakia it is every twentieth. Non-traditional

forms of political participation have a greater influence on decisions in the European as well as Slovakian political context.

According to the results, the most preferred non-traditional forms of participation in Slovakia were petitions, followed by participation in demonstrations and e-participation. Online petitions are effective in spreading a message, are cost effective and can put a pressure on politicians. However, some may argue that the simple act of typing in a name for an online petition is a form of "slacktivism" with only a little impact on political decisions.

Comparing the results of men and women, the expected greater interest in politics from men were confirmed. Analyses of traditional and non-traditional political participation revealed the different political participation of women with the preference of non-traditional forms of political participation. Men preferred more traditional forms, however in many countries the differences were not significant.

Comparisons of groups of respondents by their age confirmed that in almost all countries, seniors were more interested in politics than young people. Young people tend to be involved in solving specific problems in their daily lives, very often in forms of protests. It was young people who initiated protests in the streets of Slovakia to contribute to political and social climate change.

E-political participation suggests connection to other forms of political participation, but also to one's own political self-efficacy. Slovak respondents were the least convinced of their own political self-efficacy. On the other hand, even the best results among other countries were only neutral.

CONCLUSION: When looking for answers where Slovakia is on the European map of political participation, it can be stated that the recent political turbulence has awakened the political participation of Slovak citizens, especially in their non-traditional forms. Especially signing the petitions and e-political participation has been on a rise when setting our national political demands.

Literatúra

- Allen, N., & Birch, S. (2015). Process Preferences and British Public Opinion: Citizens' Judgements about Government in an Era of Anti-politics. *Political Studies*, 63(2), 390–411. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12110>
- Bandura, A. (2006). Self-efficacy beliefs of adolescents. *Guide for constructing self-efficacy scales*, 5, 307–37.
- Boulianne, S. (2020). Twenty years of digital media effects on civic and political participation. *Communication research*, 47(7), 947–966.
- Brady, H. E. (1999). Political participation. *Measures of political attitudes*, 2, 737–801.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A. E., Jochum, V., & Warburton, D. (2009). Understanding participation: A literature review. National Council for Voluntary Organisations.
- Burns, N. (2007). Gender in the aggregate, gender in the individual, gender and political action. *Politics and Gender*, 3(1), 104.
- Bútorová, Z. (2017). Občianska spoločnosť na Slovensku. Krízy, križovatky, výzvy [Civil society in Slovakia: Crises, crossroads, challenges]. Bratislava: IVO.
- Bútorová, Z. (2010). Verejná mienka: zdroj pohybu, sila zotrvačnosti. In: Bútorá, M. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. – Bútorová, Z. (ed.): Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 303–335.
- Bútorová, Z., Gyarfášová, O., Velšic, M. (2018). Politická participácia žien na Slovensku: možnosti a limity. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex roles*, 62(5–6), 318–333.
- Ekman, J., & Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human affairs*, 22(3), 283–300.
- Eurobarometer (2016). Public opinion in the European Union. Available at: <http://ec.europa.eu/commfontoffice/publicopinion>
- Eurostat (2020). Being young in Europe today–digital world. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today_-_digital_world
- Gallego, A. (2007). Unequal Political Participation in Europe. *International Journal of Sociology*, 37(4), 10–25. <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659370401>.
- Gibson, R., & Cantijoch, M. (2013). Conceptualizing and measuring participation in the age of the internet: Is online political engagement really different to offline?. *The Journal of Politics*, 75(03), 701–716.
- Goroshit, M. (2016). Political participation: A latent variable approach. Testing measurement equivalence of political participation using ESS data. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 4(1), 26–38.
- Göbel, S. (2020). Voting and Social Media-Based Political Participation.
- Greijdanus, H., de Matos Fernandes, C. A., Turner-Zwinkels, F., Honari, A., Roos, C. A., Rosenbusch, H., & Postmes, T. (2020). The psychology of online activism and social movements: relations between online and offline collective action. *Current opinion in psychology*.
- Kim, Y., Russo, S., & Amnå, E. (2017). The longitudinal relation between online and offline political participation among youth at two different developmental stages. *New Media & Society*, 19(6), 899–917.
- Manifest za slušné Slovensko (2019). Dostupné na: <https://www.zaslusneslovensko.sk/manifest/>
- Mesežnikov, G. (2020). Slovenské voľby '20 Akú zmenu priniesli. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2020 Dostupné na: <http://www.ivo.sk/8721/sk/aktuality/slovenske-voľby-20-aku-zmenu-priniesli>
- Morozov, E. (2009). Iran: Downside to the "Twitter revolution". *Dissent*, 56(4), 10–14.
- Rojas, H., & Puig-i-Abril, E. (2009). Mobilizers mobilized: Information, expression, mobilization and participation in the digital age. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(4), 902–927.

- Schumann, S., & Klein, O. (2015). Substitute or stepping stone? Assessing the impact of low-threshold online collective actions on offline participation. *European Journal of Social Psychology*, 45(3), 308-322.
- Sloam, J. (2016). Diversity and voice: The political participation of young people in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations*, 18(3), 521-537. <https://doi.org/10.1177/1369148116647176>
- Správa o mládeži 2018- Iuventa. Ministerstvo školstva SR. Dostupné na: <https://www.iuventa.sk/sk/Projekty/sprava-o-mladezi-2018.alej>
- Štětka, V., & Mazák, J. (2014). Whither slacktivism? Political engagement and social media use in the 2013 Czech Parliamentary elections. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(3), Article 7. <https://doi.org/10.5817/CP2014-3-7>
- Thomassen, J. (2019). People's underlying value orientations. ESS Round 9: European Social Survey (2020): ESS-9 2018 Documentation Report. Edition 2. O. Bergen, European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
- Wolak, J. (2020). Descriptive representation and the political engagement of women. *Politics & Gender*, 16(2), 339-362.

ISBN 978-80-89524-52-5 (online, Pdf)
<https://doi.org/10.31577/2020.978-80-89524-52-5>

